

ΑΔΙΑΒΑΘΜΗΤΟ

**ΣΧΟΛΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ
70^η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ
ΚΑΝΟΝΙΚΗΣ ΦΟΙΤΗΣΗΣ**

ΑΤΟΜΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**«ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ 2010-2017. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ
ΤΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΠΟΤΡΕΠΤΙΚΗΣ
ΙΣΧΥΟΣ»**

ΑΠΟ ΤΟΝ

ΣΧΗ (ΝΟΜ) ΘΩΜΑ ΣΚΟΤΗ

ΜΑΡΤΙΟΣ 2018

ΑΔΙΑΒΑΘΜΗΤΟ

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΣΚΟΠΟΣ.....	2
ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 “ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ 2010-2017”	4
1.1 Ορισμός της οικονομικής κρίσης.....	4
1.2 Η Οικονομική κρίση ως παγκόσμιο φαινόμενο και οι επιδράσεις της στην ελληνική οικονομία.....	5
1.3 Το Ελληνικό χρέος	8
1.4 Τα αίτια και το χρονικό της ελληνικής οικονομικής κρίσης.....	9
1.5 Οι συνέπειες και οι επιπτώσεις της Οικονομικής κρίσης	17
1.5.1 Για την Ευρώπη.....	17
1.5.2 Για την Ελλάδα	18
1.5.3 Για την Εθνική Ασφάλεια και τις ΕΔ.....	19
1.6 Η οικονομική κρίση και η επόμενη ημέρα για την Ελλάδα.....	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΑΠΟΤΡΕΠΤΙΚΗ ΙΣΧΥΣ.....	22
2.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός της Αποτροπής	22
2.2 Μορφές Αποτροπής.....	23
2.3 Η Ελλάδα ως Αποτρεπτική Δύναμη	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΠΟΤΡΕΠΤΙΚΗΣ ΙΣΧΥΟΣ	34
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	46
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	53

ΣΥΝΟΨΗ

Στα πλαίσια ενός ασταθούς και άκρως ανταγωνιστικού διεθνούς συστήματος, η Ελλάδα βρίσκεται γεωγραφικά τοποθετημένη σε μια περιοχή που χαρακτηρίζεται από έντονη ρευστότητα και αστάθεια, επιδιώκοντας συνεχώς την προάσπιση και προώθηση των συμφερόντων της, παράλληλα με την εξασφάλιση και κατοχύρωση της εθνικής της ασφάλειας έναντι αντιπάλων ή ανταγωνιστικών κρατών. Προκειμένου να αποφύγει το κόστος ενός ανεπιθύμητου πολέμου, η Ελλάδα όπως άλλωστε και τα περισσότερα κράτη, προσπαθεί να επιτύχει την αποτροπή όλων των εν δυνάμει απειλών της, με τη δημιουργία της στρατιωτικής εκείνης υποδομής, η οποία κρίνεται αναγκαία, ούτως ώστε το κόστος για τον τυχόν επιτιθέμενο να είναι πολύ υψηλότερο των πιθανών ωφελημάτων του.

Για την επίτευξη αυτής ακριβώς της αποτρεπτικής της ικανότητας, έχει σχεδιάσει τη στρατηγική της με σκοπό να αξιοποιήσει στο μέγιστο δυνατό βαθμό, τους διαθέσιμους συντελεστές εθνικής της ισχύος (οικονομία, ένοπλες δυνάμεις, διπλωματία, τεχνολογία κλπ). Παρόλο που οι προαναφερθέντες συντελεστές, έχει ο καθένας τη σπουδαιότητά του, είναι πλέον κοινά παραδεκτό πως όσο πιο εύρωστη και ισχυρή είναι η οικονομία ενός κράτους, τόσο περισσότερους πόρους μπορεί να διαθέσει στην αμυντική του θωράκιση, καθώς με αυτόν τον τρόπο μπορεί να συμβάλλει καθοριστικά τόσο στην ποσοτική όσο και στην ποιοτική αύξηση της στρατιωτικής ισχύος και της αποτρεπτικής ικανότητάς του.

Η δυσχερής όμως δημοσιονομική κατάσταση της τελευταίας δεκαετίας, δημιούργησε την ανάγκη για μια πιο ορθολογική κατανομή και αξιοποίηση των περιορισμένων πλέον εθνικών μας πόρων, προκειμένου να μεγιστοποιείται το αποτέλεσμα της ελληνικής αποτρεπτικής ισχύος, χωρίς ταυτόχρονα να επιβαρύνεται το βιοτικό επίπεδο της κοινωνίας μας.

Η παρούσα διατριβή λαμβάνοντας υπόψη συγκεκριμένες παραδοχές, εστίασε στο πρώτο μέρος σε μια σύντομη αποτύπωση της δυσχερούς δημοσιονομικής κατάστασης της περιόδου 2010-2017, καταγράφοντας εν συντομία, αφενός τη διαχρονική πορεία και τα αίτια της κρίσης σε διεθνές, ευρωπαϊκό, αλλά και εθνικό επίπεδο και αφετέρου τα επαχθή οικονομικά μέτρα που ελήφθησαν (ή της επιβλήθηκαν) για την αντιμετώπισή της, με παράλληλη αναφορά στις πολυσύνθετες συνέπειες κυρίως στο επίπεδο της εθνικής ασφάλειας. Το δεύτερο μέρος εστίασε σε μια σύντομη αναφορά στο υφιστάμενο επίπεδο της ελληνικής αποτρεπτικής ισχύος, συγκρινόμενο με εκείνο της Τουρκίας, η οποία ως μια ανερχόμενη αναθεωρητική περιφερειακή δύναμη, αποτελεί σήμερα τη μεγαλύτερη εθνική απειλή. Τέλος η παρούσα διατριβή, μετά την αποτύπωση συγκεκριμένων συμπερασμάτων, ολοκληρώνεται με την υποβολή ειδικά στοχευμένων προτάσεων, για τροποποίηση της εθνικής μας στρατηγικής, για ορθολογικότερη κατανομή των διαθέσιμων οικονομικών πόρων και ταυτόχρονη βελτίωση της διαχείρισης των στρατιωτικών προϋπολογισμών, προσπαθώντας να αναδείξει ταυτόχρονα, τον προβληματισμό του κατά πόσο είναι δυνατός ένας αντικειμενικός προσδιορισμός του εκάστοτε απαιτούμενου ύψους στρατιωτικών δαπανών, λαμβάνοντας υπόψη τους περιορισμένους οικονομικούς πόρους, ώστε να επιτυγχάνεται κάθε φορά, ο απαιτούμενος (ή ο επιθυμητός έστω) βαθμός στρατιωτικής ισχύος και αποτρεπτικής ικανότητας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα κράτη, στα πλαίσια του μεταξύ τους διεθνούς ανταγωνισμού, του περίπλοκου αλλά και ασταθούς περιβάλλοντος στο οποίο δραστηριοποιούνται, αναγκάζονται να διαθέτουν ένα μικρό ή μεγάλο τμήμα του ΑΕΠ τους σε αμυντικές δαπάνες, παρά το συνεπαγόμενο υψηλό κόστος εις βάρος άλλων δημόσιων αγαθών.

Το ζητούμενο κάθε φορά βέβαια, είναι ο σωστός υπολογισμός της απαιτούμενης «ποσότητας άμυνας» που χρειάζεται να παράγει σε μια δεδομένη χρονική στιγμή ένα κράτος, προκειμένου να εξασφαλίζει κάθε φορά την αποτρεπτική του ικανότητα, ο οποίος πρέπει να καθορίζεται με γνώμονα τα εθνικά συμφέροντα, τις εκτιμήσεις για το γεωστρατηγικό περιβάλλον και τους διεθνείς συσχετισμούς ισχύος, τόσο στο παρόν όσο και στο προσεχές μέλλον.

Η Ελλάδα κατά το παρελθόν, κατάφερε να αναπτύξει και να προωθήσει μια σταθερή πολιτική αρχών και θέσεων, βασισμένη σε ένα αμυντικό - αποτρεπτικό δόγμα στα πλαίσια εμπέδωσης ενός κλίματος σταθερότητας και ασφάλειας στην ευρύτερη περιοχή, έχοντας όμως ως συνέπεια τη μεγάλη επιβάρυνση της ελληνικής οικονομίας για στρατιωτικές δαπάνες.

Η οικονομική κρίση που έπληξε την Ελλάδα την τελευταία δεκαετία, κατέστησε εξαιρετικά δυσχερή την εξισορρόπηση της στρατιωτικής της ισχύος εναντίον των πιθανών της αντιπάλων, με ότι αυτό μπορεί να συνεπάγεται για την προάσπιση των εθνικών της συμφερόντων, την επίτευξη των στόχων της εθνικής της στρατηγικής και την περαιτέρω προβολή της αποτρεπτικής της ισχύος.

Παρόλο που η διατήρηση ή η αύξηση των δαπανών για την άμυνα μπορεί να θεωρείται λανθασμένη επιλογή υπό τις δεδομένες οικονομικές συνθήκες, εξίσου λανθασμένη επιλογή αποτελεί η αλόγιστη μείωση αυτών, γεγονός το οποίο μπορεί να διακυβεύσει την ασφάλεια και την εδαφική ακεραιότητα.

Ως γνωστό, ένας από τους τρόπους με τους οποίους εξασφαλίζεται η άμυνα μιας χώρας, αποτελεί η απόκτηση και η προβολή της εθνικής της ισχύος. Ως κύριοι πυλώνες αυτής της ισχύος, αποτελούν εκτός από τη στρατιωτική ισχύ και η οικονομία μιας χώρας, η οποία ως κοινή συνισταμένη όλων των υπολοίπων παραγόντων ισχύος, επηρεάζει όλους τους άλλους.

Η σχέση μάλιστα της στρατιωτικής και της οικονομικής ισχύος θεωρείται αλληλοεξαρτώμενη, με δεδομένη ότι αφενός η ύπαρξη ισχυρής οικονομίας είναι απαραίτητη προκειμένου να διατεθούν πόροι για την παραγωγή στρατιωτικής ισχύος, αφετέρου η στρατιωτική ισχύς, συμβάλλει όχι μόνο στην προστασία της εθνικής οικονομίας, αλλά και στην περαιτέρω ενίσχυσή της, καθώς εξασφαλίζοντας την ειρήνη, προστατεύει και προωθεί ταυτόχρονα τα εθνικά συμφέροντα μιας χώρας. Το γεγονός όμως αυτό

προϋποθέτει σημαντικό κόστος απόκτησης, συντήρησης και διαχείρισης της στρατιωτικής ισχύος, μέσω κυρίως των κρατικών αμυντικών δαπανών.

Βέβαια μια ισχυρή άμυνα, τόσο ως παράγοντας αποτροπής όσο και ως δημόσιο αγαθό, και οι απαιτούμενες για την παραγωγή του αγαθού αυτού δαπάνες για την προστασία της επιβουλής των κυριαρχικών της δικαιωμάτων και των εθνικών συμφερόντων της, αποτελούν μια χαρακτηριστική περίπτωση οικονομικού προβλήματος, το οποίο ανάγεται στην επιλογή μεταξύ εναλλακτικών χρήσεων των εξ ορισμού περιορισμένων πόρων τους οποίους διαθέτει σήμερα η χώρα μας, η οποία βρέθηκε τα τελευταία χρόνια στη δίνη μίας τριπλής κρίσης (παγκόσμιας, ευρωπαϊκής και εγχώριας).

Παρά το γεγονός ότι οι συνέπειές της κρίσης έχουν σήμερα αμβλυνθεί αρκετά, θα συνεχίζουν να επηρεάζουν σοβαρά για τα επόμενα χρόνια την ελληνική αποτρεπτική ισχύ, ειδικά έναντι της Τουρκίας, ενός προκλητικού γείτονα, του οποίου η συνεχής επιθετικότητα, δημιουργεί σημαντικές ταμειακές εκροές, καθώς η Ελλάδα αναγκάζεται να διαθέτει ένα σημαντικό κομμάτι του εθνικού εισοδήματος για την αμυντική της θωράκιση. Μάλιστα αν κατά το παρελθόν οι ελληνικές δαπάνες άμυνας ως ποσοστό του ΑΕΠ, κυμαίνονταν γύρω στον ευρωπαϊκό μέσο όρο (και όχι παραπάνω), το δημοσιονομικό έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ θα ήταν αντίστοιχα κατά πολύ μικρότερο.

Όλα τα ανωτέρω, φανερώνουν τη μεγάλη σημασία του θέματος και τη διεπιστημονικότητα που το διακρίνει, καθώς συνδυάζει θέματα που άπτονται της οικονομίας, της άμυνας, των διεθνών σχέσεων, του σχεδιασμού της εθνικής στρατηγικής, αλλά και της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης, προκειμένου να εξευρεθούν οι κατάλληλοι τρόποι διατήρησης της απαιτούμενης εθνικής αποτρεπτικής ισχύος, υπό τις τρέχουσες οικονομικές συνθήκες, τόσο στο παρόν όσο και στο μέλλον.

ΣΚΟΠΟΣ

Με δεδομένο το μεγάλο εύρος του υπό εξέταση θέματος, η παρούσα εργασία δεν αποσκοπεί στο να αποτυπώσει μια πλήρη ιστορική ανασκόπηση της ελληνικής οικονομικής κρίσης, να αναλύσει εξαντλητικά τα αίτιά της ή να παραθέσει εξαντλητικά στατιστικά στοιχεία μακροοικονομικών ή δημοσιονομικών δεικτών. Αντίθετα στοχεύει στο να υποβοηθήσει τον αναγνώστη να κατανοήσει καλύτερα τη θέση της Ελλάδος μετά την οικονομική κρίση στο διεθνές και κυρίως στο περιφερειακό σύστημα στο οποίο δραστηριοποιείται, τον τρόπο που επηρέασε την αμυντική της ισχύ και κυρίως την αποτρεπτική της δύναμη, σε σχέση με τους υφιστάμενους κινδύνους και απειλές, απαντώντας σε μια σειρά από ερωτήματα όπως:

Πόση στρατιωτική δύναμη και πόρους χρειαζόμαστε για τις Ένοπλες Δυνάμεις μας ως παράγοντα αποτροπής; Επαρκεί η στρατιωτική ισχύς των

ΕΔ της Ελλάδος να ανταπεξέλθει στην υλοποίηση του αμυντικού αποτρεπτικού δόγματός της με την υφιστάμενη οικονομική κρίση; Σε ποιους άλλους τομείς θα πρέπει η Ελλάδα να επενδύσει προκειμένου να μπορέσει να διατηρήσει, ή και να αυξήσει την συνολική της αποτρεπτική ισχύ έναντι μιας ή περισσότερων εξωτερικών απειλών; Πόσο σημαντικοί παράγοντες αποτελούν η εξωτερική πολιτική και η διπλωματία στο στόχο αυτό;

ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ – ΠΑΡΑΔΟΧΕΣ

Η απάντηση στα ανωτέρω ερωτήματα δεν αποτελεί εύκολη υπόθεση, καθώς εξαρτάται άμεσα από την ορθή αξιολόγηση του διεθνούς περιβάλλοντος, των υφιστάμενων ή μελλοντικών απειλών και κινδύνων, αλλά και την έγκαιρη διάγνωση των ευκαιριών που τυχόν ανακύπτουν. Στα πλαίσια αυτά τέθηκαν οι παραδοχές πως:

- Η υφιστάμενη οικονομική κατάσταση δεν αναμένεται να παρουσιάσει μεσοπρόθεσμα σημαντική μεταβολή, τόσο σε εθνικό όσο και διεθνές επίπεδο.
- Η Ελλάδα δε θα πρέπει να αναμένει οποιαδήποτε έμπρακτη στρατιωτική ενίσχυση από το ΝΑΤΟ ή από χώρες μέλη της ΕΕ στα πλαίσια μιας σχεδιαζόμενης κοινής αμυντικής πολιτικής, στηρίζοντας την αποτρεπτική της ικανότητα αποκλειστικά στη δική της σκληρή ή ήπια ισχύ.
- Η Τουρκία ως ανερχόμενη περιφερειακή και αναθεωρητική δύναμη στην ευρύτερη περιοχή, θα παραμείνει η κυριότερη απειλή για την εθνική μας ασφάλεια.

Παράλληλα, κρίθηκε σκόπιμο σε ορισμένα σημεία να παρατεθεί ένα σύντομο θεωρητικό υπόβαθρο σχετικά με την οικονομική κρίση ως οικονομικό φαινόμενο και την αλληλεπίδρασή της με την αποτρεπτική ισχύ της Ελλάδος, καθώς η εξέταση παραγόντων που άπτονται θεμάτων οικονομίας, άμυνας και αποτροπής, αλλά και της μεταξύ τους συσχέτισης, καθιστά μεθοδολογικά ευκολότερη την υποστήριξη των συμπερασμάτων αλλά και των προτάσεων που παρουσιάζονται στο τέλος της παρούσας εργασίας.

Για το λόγο αυτό, κρίθηκε παρομοίως σκόπιμη αλλά και αναγκαία μια σύντομη ιστορική αναδρομή αφενός για το πώς εξελίχτηκε η κρίση κατά την περίοδο 2010-2017, και αφετέρου μια σύντομη αναφορά σε ορισμένα οικονομικά θεωρητικά εργαλεία ή ορισμούς που μπορεί να υποβοηθήσουν την καλύτερη κατανόηση του συσχετισμού άμυνας και οικονομίας.

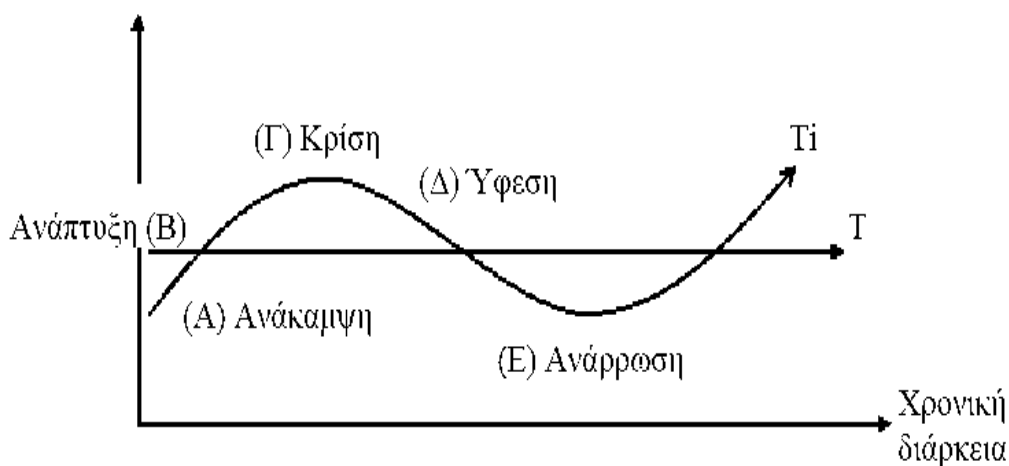
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 “ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ 2010-2017”

1.1 Ορισμός της οικονομικής κρίσης

Ως «Οικονομική Κρίση» μπορούμε να ορίσουμε «το φαινόμενο κατά το οποίο μια οικονομία χαρακτηρίζεται από μια διαρκή και αισθητή μείωση της οικονομικής της δραστηριότητας», ενώ με τον όρο οικονομική δραστηριότητα, περιγράφονται όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας, όπως η απασχόληση, το εθνικό προϊόν, οι τιμές, οι επενδύσεις κ.λπ.» (Κουφάρης, 2010).

Η οικονομική κρίση αποτελεί τη μία από τις δύο φάσεις των οικονομικών διακυμάνσεων και συγκεκριμένα τη φάση της καθόδου, όταν δηλαδή η οικονομική δραστηριότητα βρίσκεται σε μια συνεχή συρρίκνωση (βλέπε παρακάτω το Διάγραμμα 1). Αντίστοιχα με τον όρο οικονομικές διακυμάνσεις, αναφερόμαστε στις διαδοχικές αυξομειώσεις της οικονομικής δραστηριότητας μέσα σε μια οικονομία, οι οποίες λέγονται αλλιώς και κυκλικές διακυμάνσεις ή οικονομικοί κύκλοι (European Commission, 2009).

Οικονομική δραστηριότητα

Διάγραμμα 1: Οι φάσεις του οικονομικού κύκλου. (Πηγή: Θεοδώρου, 2010).

Κάθε οικονομική κρίση, ανεξάρτητα από τη μορφή της ή το κράτος στο οποίο εμφανίζεται, έχει τα εξής κοινά χαρακτηριστικά:

- Είναι κλιμακούμενη σε ένταση.
- Επικρατεί υψηλό αίσθημα ανασφάλειας και κινδύνου.
- Επηηρεάζονται οι συνήθειες λειτουργίες και ρυθμοί του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού τομέα.
- Διακινδυνεύει να πληγεί η δημόσια διεθνής εικόνα της χώρας.

- Είναι πολύ πιθανό να καταλήξει σε έλεγχο από τους αρμόδιους διακρατικούς ή διεθνείς φορείς (Βενιανάκης και Δημήτρης 2011).

Αντίστοιχα τα κυριότερα στάδια ζωής μιας οικονομικής κρίσης είναι τα ακόλουθα (ΥΠΕΠΘ, 2018):

- Στάδιο Διαμόρφωσης της κατάστασης ή πρόδρομων συμπτωμάτων, καθώς πάντα πριν εκδηλωθεί μια οικονομική κρίση, υπάρχουν κάποιες καταστάσεις ή παραλείψεις που οδηγούν σε ασυνήθιστες δραστηριότητες στο χώρο της οικονομίας, για τις οποίες δεν λαμβάνονται εγκαίρως τα ενδεδειγμένα μέτρα ή ενέργειες.

- Στάδιο εκδήλωσης & κορύφωσης της κρίσης, κατά το οποίο η οικονομική κρίση εκδηλώνεται και κυρίως κορυφώνεται, ενώ η διάρκεια και η έντασή της είναι ανάλογη των χαρακτηριστικών της συγκεκριμένης οικονομικής κρίσης.

- Στάδιο των επιπτώσεων, κατά το οποίο παρατηρούνται και εκδηλώνονται οι επιπτώσεις από την οικονομική κρίση, ενώ οι συνέπειές της είναι ορατές σε όλους.

- Στάδιο επίλυσης-ομαλοποίησης, κατά το οποίο το σύστημα αρχίζει να βρίσκει ξανά τους ρυθμούς που βρισκόταν, πριν την εκδήλωση της κρίσης.

1.2 Η Οικονομική κρίση ως παγκόσμιο φαινόμενο και οι επιδράσεις της στην ελληνική οικονομία

Η παγκοσμιοποίηση, κυρίως όπως εμφανίζεται στον χρηματοοικονομικό τομέα ως ένα διεθνές φαινόμενο, και η αλληλεξάρτηση¹ που αυτή πολλές φορές επιφέρει στις οικονομίες των χωρών διεθνώς, έχει αποδειχτεί πως μπορεί ορισμένες φορές να έχει σοβαρό αντίκτυπο στις εσωτερικές οικονομίες, είτε μεταβάλλοντας μια εγχώρια κρίση σε παγκόσμια, είτε αντίστοιχα, μια παγκόσμια κρίση να επηρεάσει σοβαρά μια εγχώρια οικονομία, ειδικά όταν ο βαθμός έκθεσής της στον κίνδυνο είναι υψηλός, εξαιτίας της επισφαλούς κατάστασης των βασικών μακροοικονομικών μεγεθών και ενδεικτών της.

Για παράδειγμα, η κρίση των επισφαλών στεγαστικών δανείων προς νοικοκυριά των ΗΠΑ το 2008, ξέσπασε έπειτα από μια μακρά περίοδο χαλαρής και μη παρεμβατικής νομισματικής πολιτικής της αμερικανικής Ομοσπονδιακής Τράπεζας και διατήρησης υψηλών ελλειμμάτων τρεχουσών συναλλαγών. Το γεγονός αυτό που προκάλεσε μεγάλη ρευστότητα, οδήγησε σε καινοτόμες, αλλά επισφαλείς χρηματοοικονομικές δραστηριότητες και εν

---

¹ Σύμφωνα μάλιστα με τον Ρουμελιώτη (2009) «η διαδικασία διασύνδεσης των αγορών κεφαλαίων τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, οδηγεί σταδιακά στην ενοποίηση της αγοράς χρήματος σε πλανητική κλίμακα».

τέλει στη δημιουργία μιας «πιστωτικής φούσκας», η οποία είχε ως συνέπεια την αδυναμία εξυπηρέτησης των στεγαστικών δανείων (mortgage default), η κατάρρευση της οποίας κυρίως στην αγορά ακινήτων, προκάλεσε τη σοβαρότερη χρηματοοικονομική κρίση στην ιστορία των ΗΠΑ, μετά από εκείνη του κραχ το 1929 (Ρουμελιώτης, 2009).

Βέβαια αυτή η κρίση θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί, καθώς οι τράπεζες, προκειμένου να μειώσουν το χρηματοοικονομικό τους ρίσκο, είχαν τιλοποιήσει τα δάνεια, μετατρέποντάς τα σε δομημένα ομόλογα, ώστε να δύνανται στη συνέχεια να τα διαθέσουν σε άλλες τράπεζες ή παγκόσμιους θεσμικούς επενδυτικούς οργανισμούς (Ρουμελιώτης, 2009).

Στη διατραπεζική αγορά, τα επιτόκια δανεισμού αυξήθηκαν κατακόρυφα, οι τράπεζες σταμάτησαν να δανείζουν η μία την άλλη λόγω της αύξησης του κινδύνου χρεοκοπίας, και το πρόβλημα ρευστότητας έλαβε σημαντικές διαστάσεις. Αντίστοιχα οι παγκόσμιοι χρηματιστηριακοί δείκτες σημείωσαν κατακόρυφη πτώση. Για το λόγο αυτό τον Οκτώβριο 2008, έλαβε χώρα μία παγκόσμια κινητοποίηση κατά την οποία η αμερικανική Ομοσπονδιακή Τράπεζα, η Τράπεζα της Αγγλίας, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ), η Κεντρική Τράπεζα του Καναδά, της Σουηδίας, Ελβετίας και της Κίνας, αποφάσισαν τη μείωση του επιτοκίου, προκειμένου να αποσοβήσουν τις δυσμενείς επιπτώσεις της κρίσης και να περιορίσουν έτσι το κίνδυνο του «ντόμινο» στη διεθνή οικονομία (Λιαργκόβας, 2011).

Οι τράπεζες παράλληλα όμως προέβησαν σε μείωση των πιστώσεων προς τις επιχειρήσεις και τα νοικοκυριά, εξέλιξη η οποία είχε αρνητικό αντίκτυπο στη δραστηριότητα τους, οδηγώντας τις επιχειρήσεις σε μείωση του προσωπικού και του ρυθμού παραγωγής, και κατ'επέκταση σε αδυναμία εξυπηρέτησης των δανείων. Οι Κυβερνήσεις των κρατών που επηρεάστηκαν, προκειμένου να μειώσουν τις ανησυχίες των καταθετών, εξήγγειλαν την αύξηση του ελάχιστου ποσοστού της εγγύησης των καταθέσεων, ενεργοποιώντας ταυτόχρονα πακέτα διάσωσης και ενίσχυσης των εγχώριων τραπεζών, παρέμβαση που όμως επέφερε εκτίναξη του δημοσίου χρέους.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η κρίση των αμερικανικών πιστωτικών ιδρυμάτων, εισχώρησε και στον πυρήνα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς δεν άφησε ανεπηρέαστες τις ευρωπαϊκές τράπεζες (Stiglitz, 2011), με αποτέλεσμα πολλά χρηματοπιστωτικά ευρωπαϊκά ιδρύματα, μεταξύ άλλων, της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Βρετανίας, του Βελγίου, του Λουξεμβούργου, και κυρίως της Ισλανδίας (τα οποία ήταν επίσης εκτεθειμένα σε χρεόγραφα δανείων υψηλού κινδύνου), να κινδυνέψουν σοβαρά ή ακόμα και να πτωχεύσουν (Βλέπε σχετικό διάγραμμα στο Παράρτημα «Α»).

Ο κίνδυνος του να συμπαρασύρει η οικονομική κρίση όλα τα τραπεζικά συστήματα παγκοσμίως, ήταν πλέον άμεσα ορατός στον ορίζοντα, με ελάχιστες εξαιρέσεις, όπως πχ το τραπεζικό σύστημα της Ελλάδος, καθώς

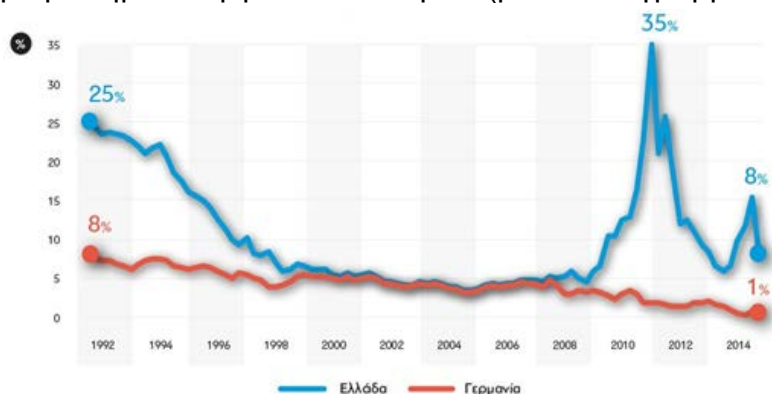
θεωρούνταν από πολλούς ως ασφαλές (λόγω της ένταξης της Ελλάδος στο ευρώ) και ως εκ τούτου δημιουργούσε έναν επικίνδυνο εφησυχασμό.

Σύμφωνα μάλιστα με δήλωση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος στις 30 Σεπτεμβρίου 2008, πάνω από το 90% των χορηγήσεων χρηματοδοτούταν από καταθέσεις πελατών, η εξάρτηση των ελληνικών τραπεζών από τις διεθνείς χρηματαγορές και κεφαλαιαγορές ήταν περιορισμένη, ενώ η έκθεση των ελληνικών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων στα επονομαζόμενα ως «τοξικά» χρηματοοικονομικά προϊόντα αξιολογούταν αμελητέα. Συνεπώς οι όποιοι κλυδωνισμοί στις παγκόσμιες χρηματοοικονομικές αγορές δε θεωρούνταν ως επικίνδυνη απειλή για το ελληνικό τραπεζικό σύστημα (Τράπεζα της Ελλάδος, 2008).

Το κοινό νόμισμα, προσέφερε μια όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων, «απατηλή» σιγουριά στην επενδυτική κοινότητα, η οποία εκτίμησε πως ο πιστωτικός κίνδυνος της χώρας μειώθηκε σημαντικά, οπότε η Ελλάδα θεωρήθηκε ως ασφαλής επενδυτικός προορισμός, οδηγώντας τους επενδυτές να δανείζον την Ελλάδα με επιτόκια αντίστοιχα με αυτά της Γερμανίας.

Η σύγκλιση αυτή, ξεκίνησε από την είσοδο της Ελλάδος στη ευρώζωνη, ενώ η πτώση των επιτοκίων είχε ευεργετική επίδραση στα δημοσιονομικά της, οδηγώντας την ελληνική οικονομία σε έναν αναπτυξιακό κύκλο μέσω του ιδιωτικού αλλά και του κρατικού τομέα. Τα νοικοκυριά δανείζονταν περισσότερο και φθηνότερα, τροφοδοτώντας την έκρηξη του κατασκευαστικού κλάδου. Τα στεγαστικά δάνεια φούσκωναν τις τιμές των ακινήτων, που με τη σειρά τους φούσκωναν τις περιουσίες των νοικοκυριών αλλά και την ανάγκη για περισσότερο πλούτο μέσω περαιτέρω δανεισμού.

Το κόστος εξυπηρέτησης του χρέους άρχισε να μειώνεται και το μέσο επιτόκιο που κατέβαλε το ελληνικό δημόσιο για τα δάνειά του μειώθηκε από 7,1% το 2000, σε 4,5% το 2007. Αντίστοιχα το 2007, η Ελλάδα κατέβαλε για τόκους ποσό ίσο με το 4,6% του ΑΕΠ έναντι 7% του ΑΕΠ το 2000. Το καλό όμως αυτό κλίμα αντιστράφηκε την περίοδο 2009-2010, όπου το επιτόκιο εκτοξεύτηκε στο 35%, σε αντίθεση με το αντίστοιχο επιτόκιο της Γερμανίας, όπου κατέγραψε σημαντική φθίνουσα πορεία (βλέπε Διάγραμμα 2).

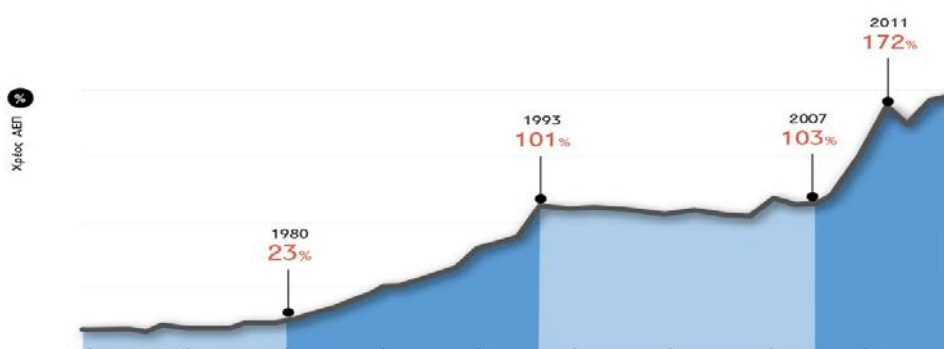

Διάγραμμα 2: Σύγκριση επιτοκίων δανεισμού Ελλάδος –Γερμανίας
Πηγή: Στρατόπουλος (2016)

Σε ελληνικό δημοσιονομικό όμως επίπεδο τα πράγματα ήταν εντελώς διαφορετικά και σχετικά γρήγορα η οικονομική κρίση, σε συνδυασμό με τα χρόνια προβλήματα της Ελληνικής οικονομίας και τις εγγενείς αδυναμίες της χώρας, οδήγησαν την Ελλάδα σε μια δυσχερή οικονομική κατάσταση, κυρίως λόγω της αύξησης του χρέους της, με παράπλευρες συνέπειες στον κοινωνικό και πολιτικό ιστό της.

1.3 Το Ελληνικό χρέος

Ως γνωστό το πιο αντιπροσωπευτικό μέτρο εκτίμησης και αποτύπωσης του χρέους μιας χώρας, είναι το ύψος του ως ποσοστό % του ΑΕΠ της χώρας. Με αυτό το κριτήριο, η Ελλάδα είναι σήμερα η πιο χρεωμένη χώρα της Ευρώπης (180,8% του ΑΕΠ²), ενώ λίγες δεκαετίες πιο πριν το δημόσιο χρέος της ως ποσοστό του ΑΕΠ κυμαινόταν στα επίπεδα του 20%. Συγκεκριμένα το 1980 και μετά άρχισε η ανοδική πορεία του χρέους, η οποία μπορεί να χωριστεί σε τρεις υποπεριόδους (βλέπε σχετικά Διαγράμματα 3 &4).

Διάγραμμα 3: Βασικές Χρονικές Περίοδοι Εξέλιξης Χρέους
Πηγή: Στρατόπουλος (2016)

Η πρώτη περίοδος ανάγεται από το 1980 έως το 1993, όπου το δημόσιο χρέος της Ελλάδας εμφάνισε μια τρομακτική αύξηση, από το 23% στο 101% του ΑΕΠ, ως αποτέλεσμα μιας επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής της δεκαετίας του '80, ενώ η απότομη άνοδος το 1993, θεωρείται ως αποτέλεσμα της αναθεώρησης στοιχείων και ενσωμάτωσης μη δημοσιοποιημένων χρεών στο επίσημο δημόσιο χρέος της Ελλάδος.

Η δεύτερη περίοδος ανάγεται από το 1993 έως το 2007, κατά την οποία το ελληνικό χρέος σταθεροποιήθηκε στο 100% του ΑΕΠ.

Η Τρίτη περίοδος, εκτείνεται από το 2007 έως το 2015, κατά την οποία το χρέος εκτινάχθηκε από το 103% που ήταν το 2007 στο 172% το 2011, ως απόρροια της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης (και όχι μόνο) που σημειώθηκε το 2008 και που συνεχίστηκε και στην Ευρώπη.

² Αφορά το 2016.

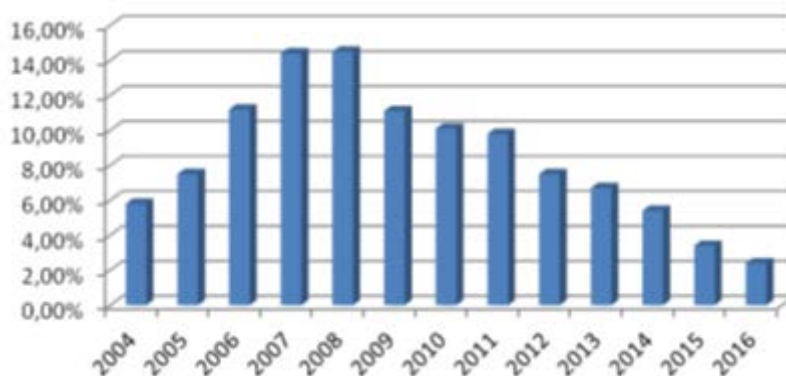
Διάγραμμα 4: Η πορεία του χρέους της Ελλάδας εντός ευρωζώνης
 Πηγή: Στρατόπουλος (2016)

1.4 Τα αίτια και το χρονικό της ελληνικής οικονομικής κρίσης

Τα κυριότερα αίτια της ελληνικής οικονομικής κρίσης μπορεί να διακριθούν συνοπτικά σε δύο μεγάλες κατηγορίες: σε καθαρά εθνικά και σε συστημικά, είτε περιφερειακά (ως μέλος η Ελλάδα της ΕΕ), είτε διεθνή (με δεδομένο τον «τρόπο των συγκοινωνούντων δοχείων» με τον οποίο λειτουργούν οι χρηματαγορές).

Ως προς τα εθνικά αίτια, αυτά οφείλονταν σε προβλήματα και αδυναμίες τις οποίες επί χρόνια η Ελλάδα τις «έκρυβε κάτω από το χαλί» όπως (Γραμματίδης, 2016):

- Το αντιπαραγωγικό μοντέλο οργάνωσης της ελληνικής οικονομίας που εφαρμόζεται εδώ και δεκαετίες, το οποίο εκτός από τις δομικές του αδυναμίες χαρακτηρίζεται από επιχειρηματική εσωστρέφεια, χαμηλή ανταγωνιστικότητα και παραγωγή προσανατολισμένη στην εγχώρια αγορά, με αποτέλεσμα να εμφανίζει ανισορροπία στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών (βλέπε σχετικό Διάγραμμα 5).

Διάγραμμα 5: Έλλειμμα Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών (ως % του ΑΕΠ)

Πηγή: Eurostat

- Ο μεγάλος δημόσιος τομέας και οι δαπάνες που απαιτούνται για τη συντήρησή του, σε συνδυασμό με το μη βιώσιμο ασφαλιστικό σύστημα.
- Ο ανορθόδοξα δομημένος πρωτογενής τομέας, με ανεκμετάλλευτες τουριστικές και χαμηλές επιδόσεις στην προσέλκυση επενδύσεων.
- Η στρεβλή υπερκατανάλωση, η οποία οδήγησε σε έξαρση του ιδιωτικού δανεισμού.

Στα ανωτέρω προβλήματα προστέθηκαν και το ασταθές φορολογικό σύστημα, περιορισμένα φορολογικά έσοδα, η φοροδιαφυγή, η παραοικονομία, η ειδική προνομιακή μεταχείριση πολλών επαγγελματιών και επιχειρήσεων διαφόρων κλάδων, κλπ (Δρεττάκης, 2011 και Σταθάκης, 2011).

Ο συνδυασμός³ των ανωτέρω μαζί με τη μειωμένη ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας και τον υπέρμετρο εξωτερικό δανεισμό⁴ στον οποίο βασίστηκε διαχρονικά η ανάπτυξη της χώρας, δημιούργησαν σημαντική δημοσιονομική αστάθεια, με την αναλογία του χρέους/ΑΕΠ να είναι δυσανάλογη, και κατά συνέπεια καθιστούσε εξαιρετικά δυσχερή τη μελλοντική του εξυπηρέτηση.⁵

Ως προς τα συστημικά αίτια, θα μπορούσαν να αποδοθούν σε ένα συνδυασμό, από τη μια της αδυναμίας διόρθωσης μακροοικονομικών ανισορροπιών και συγκεκριμένα την αδυναμία άσκησης ανεξάρτητης νομισματικής πολιτικής ή δυνατότητας μεταβολής της συναλλαγματικής ισοτιμίας εκ μέρους της Ελλάδος (λόγω της συμμετοχής της στην Ευρωζώνη)⁶, και από την άλλη λόγω της ατελούς δημοσιονομικής σύγκλισης και εναρμόνισης με τις οικονομίες των άλλων κρατών μελών της ΕΕ. Με άλλα λόγια η Ελλάδα δεν είχε τη δυνατότητα να ασκήσει έλεγχο στο νόμισμά της, (πχ υποτίμηση) ούτε και στα κρατικά της ομόλογα τα οποία ήταν διάσπαρτα ανάμεσα σε επενδυτές σε όλη την ΕΕ.

Επιπρόσθετα, σημαντικό ρόλο έπαιξε και η πολιτική της ΕΕ, η οποία καθυστέρησε να παράσχει τα απαραίτητα δάνεια μέσω της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, υποχρεώνοντας την Ελλάδα να αντλήσει τα απαραίτητα κεφάλαια, μόνο από εμπορικές τράπεζες και τις χρηματοπιστωτικές αγορές, των οποίων τα επιτόκια ήταν κατά πολύ υψηλότερα.

Επιπλέον όμως και στο εξωτερικό η κατάσταση δεν ήταν καλύτερη, καθώς η κατάσταση αυτή δημιούργησε σοβαρό έλλειμμα εμπιστοσύνης και σταδιακή υποβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας από τους

---

3 Το πρόβλημα του δημοσιονομικού ελλείμματος συμπλέκεται με το πρόβλημα του εξωτερικού ελλείμματος και χρέους και τα δίδυμα ελλείμματα αναδεικνύονται ως η κύρια πηγή που τροφοδοτεί έναν επικίνδυνο φαύλο κύκλο (Μαριόλης και Παπουλής, 2010).

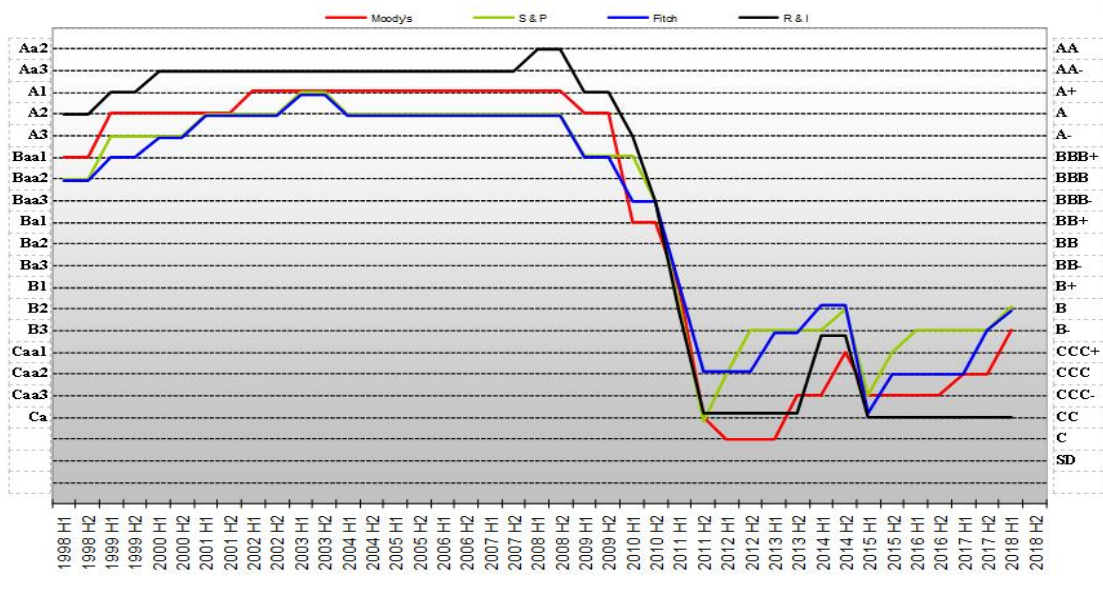
4 Μάλιστα πριν από 2500 χρόνια ο Θέογνις ο Μεγαρεύς, τόνιζε πως «Κατά χρήματ' άριστον απάντων την δαπάνην θέσθαι και μελέτην εχέμεν» δηλαδή «Το πιο καλό είναι να ταιριάζεις τα έξοδά σου και να τα υπολογίζεις σωστά» κάτι το οποίο όπως αποδείχθηκε από την πρόσφατη ιστορία της Ελλάδος δεν κατέστη εφικτό,

5 International Monetary Fund (2009).

6 Μετά την υιοθέτηση του ευρώ το 1999 από τα κράτη μέλη της ΕΕ, ακολούθησε μια αντίστοιχη συμφωνία στο να διατηρήσουν σταθερές τις συναλλαγματικές ισοτιμίες και εξασφάλιση της ελευθερίας, στην κίνηση κεφαλαίων, «θυσιάζοντας» υπό μία έννοια την εθνική ανεξαρτησία στη νομισματική πολιτική της ΕΕ. (Gilpin, 2008).

οίκους αξιολόγησης (από A- το 2010 σε C το 2012, βλέπε σχετικό Διάγραμμα 6)⁷.

Διάγραμμα 6: Χρονολογική Αξιολόγηση Πιστοληπτικής Ικανότητας της Ελλάδος (Πηγή: ΟΔΔΧ,2018)

Σε αυτό συνέβαλλε και η αποκάλυψη της αλλοίωσης των δημοσιονομικών στοιχείων, προκαλώντας ένα σοβαρό πλήγμα στην αξιοπιστία της Ελλάδος.

Ενδείξεις όπως οι διαφορές στην απόδοση των ελληνικών και των γερμανικών ομολόγων (Λιαργκόβας και Ρεπούσης, 2011), η μείωση της ρευστότητας στις χρηματοπιστωτικές αγορές, οι περιορισμένες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στο εσωτερικό της χώρας, αλλά και η αδυναμία εφαρμογής ενός δημοσιονομικού σχεδίου με στόχο τη επαναφορά του χρέους σε βιώσιμα επίπεδα, βρήκαν την Ελλάδα το 2010, να προσπαθεί να αποσοβήσει τον άμεσα ορατό κίνδυνο χρεοκοπίας, αλλά και να προσπαθεί μάταια να επιτύχει την απαραίτητη δημοσιονομική προσαρμογή. Παράλληλα άρχισαν να ακούγονται από ευρωπαϊκούς και διεθνείς οικονομικούς κύκλους, συζητήσεις για την πιθανότητα εξόδου της από τη ζώνη του ευρώ, καθώς θεωρούσαν πως η ελληνική οικονομία αποτελεί τον πιο αδύναμο κρίκο της ευρωζώνης.

Με αυτόν το κίνδυνο άμεσα ορατό, αλλά και με την πιθανότητα για άτακτη χρεοκοπία της Ελλάδος να απειλεί με κατάρρευση το όλο ευρωπαϊκό οικοδόμημα, λόγω του κινδύνου της διάχυσης της κρίσης στο εσωτερικό της Ένωσης (spill over effect), οι ευρωπαϊκοί θεσμοί αναζήτησαν λύσεις αντιμετώπισης της ελληνικής χρηματοοικονομικής κρίσης, μέσω ενός σχεδίου εκτάκτων μέτρων, το οποίο ούτως η άλλως είχε ανάγκη η Ελλάδα, λαμβάνοντας υπόψη ότι το ύψος των αποδόσεων των ελληνικών ομολόγων

⁷ Σήμερα βρίσκεται στο επίπεδο Β.

έκανε απαγορευτική οποιαδήποτε προσπάθεια εξόδου της χώρας για δανεισμό από τις διεθνείς αγορές.

Ήδη η χώρα διένυε μια περίοδο παρατεταμένης ύφεσης που είχε ξεκινήσει από το 2008, και η οποία είχε φτάσει το 2010 στο -4,5%, με την ανεργία να έχει εκτοξευθεί στο 12.2%, και χωρίς παράλληλα να υπάρχουν στο ορατό μέλλον σημάδια ανάκαμψης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της δραματικής κατάστασης που επικρατούσε, απετέλεσε η αξιολόγηση του οίκου Standard and Poors, στις 27 Απριλίου του 2010, όπου αξιολόγησε τα ελληνικά ομόλογα σε BB-, υποβαθμίζοντάς τα κατά τρεις βαθμίδες, κατατάσσοντας αυτά στην επενδυτική κατηγορία με την ονομασία «σκουπίδια» (junk).

Για το λόγο αυτό αποφασίστηκε αρχικά η δημιουργία ενός μηχανισμού χρηματοδότησης μέσω ευρωπαϊκής δανειοδότησης της ελληνικής οικονομίας, κατόπιν αιτήματος τον Απρίλιο του 2010 της ελληνικής κυβέρνησης, με παράλληλη συμμετοχή του ΔΝΤ σε ρόλο τεχνικού συμβούλου, προκειμένου να καταστεί δυνατή η υλοποίηση των απαραίτητων μεταρρυθμίσεων.

Στα πλαίσια αυτά η ελληνική κυβέρνηση υπέγραψε με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (τη λεγόμενη τρόικα), τα παρακάτω Μνημόνια (Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής, 2010) ⁸:

Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής (Memorandum of Economic and Financial Policies)⁹ με το οποίο λήφθηκαν τα παρακάτω μέτρα, τα οποία καθόριζαν το πρόγραμμα σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας με χρονικό ορίζοντα έως το 2013:

- ο Λήψη άμεσων μέτρων (μείωση μισθών δημοσίου τομέα, μείωση συντάξεων, αύξηση ΦΠΑ).

- ο Αλλαγή στη Δημοσιονομική Πολιτική, αφενός μέσω μείωσης δαπανών κατά 7%, μέσω μείωσης μισθών και επιδομάτων, πάγωμα μισθών και συντάξεων, μείωση προσλήψεων στο δημόσιο τομέα, και αφετέρου μέσω αύξησης εσόδων κατά 4% (από αύξηση ΦΠΑ, αύξηση ειδικών φόρων κατανάλωσης, αύξηση φορολογίας ελεύθερων επαγγελματιών, αύξηση φορολογίας κερδοφόρων επιχειρήσεων, αύξηση φόρων ειδών πολυτελείας).

- ο Υλοποίηση Δημοσιονομικών Μεταρρυθμίσεων (στο ασφαλιστικό σύστημα, στο σύστημα υγείας, στο φορολογικό σύστημα, στη φορολογική διοίκηση, και στη διαχείριση δημοσίων οικονομικών).

---

⁸ Για περισσότερες πληροφορίες βλέπε: Ζώχιου(2012).

⁹ Το Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής (ΜΟΧΠ) στόχευε στην αποκατάσταση της αξιοπιστίας της χώρας στις κεφαλαιακές αγορές, τη στήριξη και ενίσχυση της οικονομικής και χρηματοπιστωτικής θέσης της χώρας και τη διόρθωση δημοσιονομικών και εξωτερικών ανισορροπιών με την εφαρμογή μέτρων που θα αντλούσαν από «όλες τις διαθέσιμες δημοσιονομικές, χρηματοπιστωτικές και διαρθρωτικές πολιτικές με απώτερο σκοπό τη μετάβαση προς την εξωστρέφεια και τη στροφή προς την ανταγωνιστικότητα» .

- ο Επεμβάσεις στο χρηματοπιστωτικό τομέα (παράταση διάρκειας πακέτου ενίσχυσης των τραπεζών, ενίσχυση ρευστότητας από εθνικές κεντρικές τράπεζες, ίδρυση Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας, ενίσχυση της εποπτείας από την Τράπεζα της Ελλάδος).

- ο Διαρθρωτικές Μεταρρυθμίσεις (εκσυγχρονισμός δημόσιας διοίκησης, ενίσχυση αγοράς εργασίας και εισοδηματικής πολιτικής, βελτίωση επιχειρηματικού περιβάλλοντος, ενίσχυση ανταγωνισμού στις αγορές, διαχείριση και αποκρατικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων, βελτίωση απορρόφησης κοινοτικών κονδυλίων και του Ταμείου Συνοχής).

Μνημόνιο Συνεννόησης στις Συγκεκριμένες Προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής (Memorandum of Understanding on Specific Economic Conditionality)¹⁰ το οποίο καθόριζε τα κριτήρια πολιτικής για τις διαδοχικές αξιολογήσεις προόδου έως το τέλος του 2011, καθορίζοντας τις προθεσμίες υλοποίησης των μέτρων που αφορούσαν στη δημοσιονομική προσαρμογή, τις διαρθρωτικές δημοσιονομικές μεταρρυθμίσεις, την εποπτεία του χρηματοπιστωτικού τομέα και τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις στην ελληνική οικονομία.

Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης (Technical Memorandum of Understanding), το οποίο περιελάμβανε τους ορισμούς των δεικτών που υπόκεινταν σε ποσοτικούς στόχους και τις μεθόδους που επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν για την αξιολόγηση της απόδοσης του προγράμματος.

Τον Μάιο του 2010, ψηφίστηκε από την ελληνική Βουλή, ο Νόμος 3845/2010 (ΦΕΚ 65 τ.Α') με τον τίτλο "*Μέτρα για την εφαρμογή του μηχανισμού στήριξης της ελληνικής οικονομίας από τα κράτη-μέλη της Ζώνης του ευρώ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο*", με τον οποίο υιοθετήθηκαν τα ανωτέρω μέτρα οικονομικής πολιτικής για την παροχή βοήθειας στην ελληνική οικονομία που είχαν συμφωνηθεί με την τρόικα¹¹.

Την αμέσως επόμενη χρονιά, το 2011 και μετά από σχετική έκθεση των τριών θεσμών, εντοπίστηκαν υπερβάσεις δαπανών και αντίστοιχες υστερήσεις στην εισροή εσόδων στα ταμεία της Κυβέρνησης, γεγονός που οδήγησε σε πρόσθετες παρεμβάσεις μέσω περικοπής δαπανών, εκποίησης δημόσιας περιουσίας και εφαρμογής προγράμματος αποκρατικοποιήσεων.

Τα μέτρα αυτά ψηφίστηκαν από τη Βουλή με το Νόμο 3985/2011¹² με τίτλο «*Το μεσοπρόθεσμο πλαίσιο δημοσιονομικής στρατηγικής 2012-2015*» και με το Νόμο 3986/2011¹³ με τίτλο «*Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015*», με τους

10 Το Μνημόνιο Συνεννόησης καθόριζε τα λεπτομερή κριτήρια πολιτικής για τις διαδοχικές αξιολογήσεις και έθετε το χρονικό πλαίσιο εφαρμογής τους έως το τέλος του 2011.

11 Η Ελλάδα είχε αναλάβει την υποχρέωση να εφαρμόσει αξιόπιστα τη συμφωνία λαμβάνοντας μέτρα ύψους 30 δις ευρώ, προβαίνοντας στην εξοικονόμηση δαπανών κατά περίπου 16 δισεκ. ευρώ και την αύξηση εσόδων κατά 14 δισεκ. ευρώ. (Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής, 2010 σ.60).

12 ΦΕΚ τ.Α' 151/1-7-2011

13 ΦΕΚ τ.Α' 152/1-7-2011

οποίους υιοθετήθηκαν σημαντικές παρεμβάσεις που αφορούσαν μέτρα για την περίοδο 2011 - 2015.

Παρόλα αυτά, τον Οκτώβριο του 2011 όλα τα διαθέσιμα οικονομικά στοιχεία, έδειχναν ότι η ελληνική οικονομία είχε μπει σε ακόμη μεγαλύτερη ύφεση (-5,5%), ενώ το δημόσιο χρέος είχε ανέλθει στο 150% του ΑΕΠ, κάνοντας για ακόμα μία φορά ορατό τον κίνδυνο της χρεοκοπίας και την έξοδο της χώρας μας από την ζώνη του ευρώ. Ως αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος και προκειμένου να αντιμετωπιστεί η νέα αυτή κατάσταση, συμφωνήθηκε με τους Ευρωπαίους δανειστές ένα νέο πρόγραμμα οικονομικής ενίσχυσης για την Ελλάδα, ύψους 158,6 δις ευρώ, με πόρους προερχόμενους κυρίως από το EFSF, το ΔΝΤ και την εθελοντική συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα (Council of the European Union, 2011).

Η επόμενη χρονιά (2012), βρήκε την Ελλάδα να έχει επιτύχει μια μικρή αναδιάρθρωση του δημοσίου χρέους, χωρίς όμως σημαντικό όφελος για την Ελλάδα, τόσο λόγω της ανακεφαλαιοποίησης των τραπεζών που επλήγησαν από το PSI, όσο και της μείωσης της περιουσίας των ασφαλιστικών ταμείων και άλλων δημοσίων φορέων ή ΝΠΔΔ. Για το λόγο αυτό η Βουλή ψήφισε ένα νέο πρόγραμμα μέτρων που είχε τον τίτλο “Μνημόνιο Οικονομικών και Χρηματοπιστωτικών Πολιτικών”, το οποίο υιοθετήθηκε από την ελληνική Βουλή με τον Ν. 4046/2012¹⁴, λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα μια οικονομική ενίσχυση – δάνειο ύψους 130 δις ευρώ.

Λίγο αργότερα στις 21 Φεβρουαρίου στη συνεδρίαση των Υπουργών Οικονομικών της Ζώνης του Ευρώ (Eurogroup), αποφασίσθηκε η αναδιάρθρωση του χρέους μέσω της υλοποίησης του προγράμματος ανταλλαγής ελληνικών ομολόγων και η μείωση του χρέους κατά 110 δις. ευρώ (Eurogroup, 2012).

Παρόλα αυτά οι καθυστερήσεις στην υλοποίηση των μεταρρυθμίσεων (πχ βελτίωσης του φοροεισπρακτικού μηχανισμού, καλύτερο έλεγχο των δημοσίων δαπανών, άρση εμποδίων στον ανταγωνισμό, απελευθέρωση των αγορών προϊόντων και υπηρεσιών, “άνοιγμα” των “κλειστών” επαγγελματιών ταχύτερη απονομή δικαιοσύνης, κλπ), επέτειναν την ύφεση της οικονομίας (-6,4%) και αύξησαν τα επίπεδα της ανεργίας, κατάσταση η οποία όμως άρχισε να εξομαλύνεται το Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς, όπου διαπιστώθηκε η επίτευξη των περισσότερων από τα κριτήρια επίδοσης και υλοποίησης των μέτρων που είχαν θέσει οι δανειστές.

Τον Μάρτιο του 2012, πραγματοποιήθηκε η αναδιάρθρωση (κούρεμα) του χρέους της Ελλάδας προς ιδιώτες δανειστές ονομαστικής αξίας 198 δις.€, το οποίο έγινε γνωστό με το όνομα PSI, που μείωσε το ελληνικό χρέος κατά 106 δις. €.

Λίγους μήνες αργότερα, στις 7 Νοεμβρίου 2012, η Βουλή ψήφισε τον νόμο Ν. 4093/2012¹⁵, με τίτλο *“Έγκριση Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016 –Επείγοντα μέτρα εφαρμογής του Ν. 4046/2012 και του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016”*, το οποίο προέβλεπε σταδιακή αύξηση του πλεονάσματος της γενικής κυβέρνησης σε 4,5% μέχρι το 2016.

Το Δεκέμβριο του ίδιου έτους, το ελληνικό δημόσιο προχώρησε σε μερική επαναγορά χρέους, γνωστή ως PSI plus, η οποία επέφερε επιπλέον απομείωση του χρέους κατά 20,6 δισ. €. Λόγω του PSI, μειώθηκαν τα επιτόκια από το 5% στο 2% σε ένα μέρος του χρέους (92 δισ.) και επιμηκύνθηκαν οι λήξεις από τα 7 στα 20 έτη (Βλέπε σχετικό χρονοδιάγραμμα στο Παράρτημα «B»).

Την επόμενη χρονιά (2013), ξέσπασε η οικονομική κρίση στην Κύπρο, χωρίς όμως να προκαλέσει ιδιαίτερες ανησυχίες στο ελληνικό τραπεζικό σύστημα. Παράλληλα στο εσωτερικό της χώρας έλαβαν χώρα μεταρρυθμιστικές ενέργειες αναφορικά με το φορολογικό σύστημα και την υλοποίηση μηχανισμών παρακολούθησης της ορθής εκτέλεσης του προϋπολογισμού, γεγονός που οδήγησε τη χώρα στο τέλος του 2013 να έχει εισέλθει σε μια φάση σταθεροποίησης, σημάδια της οποίας αποτελούσαν η εμφάνιση τόσο πρωτογενούς πλεονάσματος όσο και του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών. Αντίστοιχα ο ρυθμός ύφεσης διαμορφώθηκε στο -3,85% του ΑΕΠ, καταγράφοντας όμως μεγάλο ποσοστό ανεργίας (27,3%).

Στις αρχές του 2014, το κλίμα άρχισε σταδιακά να αντιστρέφεται, καθώς η ελληνική οικονομία άρχισε να εμφανίζει θετικό ρυθμό ανάπτυξης της τάξης του 0,7%, γεγονός που προέκυψε από τη βελτίωση του κλίματος γύρω από την οικονομική κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, την αύξηση των εξαγωγών και τη μείωση της ανεργίας.

Το 2015, μετά από μια σειρά σκληρές διαπραγματεύσεις με τους δανειστές, και μέσα σε ένα κλίμα αναστάτωσης, σε μια προσπάθεια προστασίας του τραπεζικού συστήματος, επιβάλλονται τον Ιούλιο περιορισμοί στις κινήσεις κεφαλαίων (capital control), καθώς οι έλληνες πολίτες προσπαθούσαν να πάρουν τα χρήματά τους από τις τράπεζες, φοβούμενοι την έξοδο της χώρας από τη ζώνη του ευρώ. Το γεγονός αυτό είχε ως συνέπεια, να επιδεινώσει ακόμη περισσότερο τους ελληνικούς οικονομικούς δείκτες (πχ ο ρυθμός ανάπτυξης σημείωσε αρνητικό πρόσημο, καταγράφοντας ύφεση της τάξης του 0,2% του ΑΕΠ), αναστρέφοντας το καλό κλίμα που είχε δημιουργηθεί το προηγούμενο έτος.

Η κατάσταση αυτή ανεκόπη στις 12 Ιουλίου, όταν στη σύνοδο κορυφής της ευρωζώνης, η ελληνική κυβέρνηση δεσμεύτηκε να εφαρμόσει ένα πλαίσιο προαπαιτούμενων μέτρων τα οποία αφορούσαν διαρθρωτικές αλλαγές,

---

15 ΦΕΚ τ. Α' 222/12-11-2012) γνωστό και ως «δεύτερο μνημόνιο».

κυρίως στο δημοσιονομικό τομέα, τη δημόσια διοίκηση και το ασφαλιστικό, τα οποία ψηφίστηκαν από τη Βουλή στις 14 Αυγούστου με το νόμο 4336/2015¹⁶ με τον τίτλο «*Συνταξιοδοτικές διατάξεις – Κύρωση του Σχεδίου Σύμβασης Οικονομικής Ενίσχυσης από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας και ρυθμίσεις για την υλοποίηση της Συμφωνίας Χρηματοδότησης*». Παρά τα μέτρα όμως το κλίμα ανασφάλειας οδήγησε στις 3 Αυγούστου 2015, να καταγραφεί στο Χρηματιστήριο η μεγαλύτερη ημερήσια πτώση του (-16,23%) από το 1985¹⁷.

Τα δύο επόμενα χρόνια (2016-2017), η οικονομική κατάσταση φάνηκε να σταθεροποιείται αρκετά, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η Ελλάδα ξέφυγε εντελώς από τον κίνδυνο χρεωκοπίας ή ότι το άμεσο προσεχές μέλλον της οικονομίας της προμηνύετο ευοίωνα.

Εάν λάβουμε υπόψη την κατάταξη της Ελλάδας σύμφωνα με τους Δείκτες Παγκόσμιας Οικονομικής Ελευθερίας (World Economic Freedom Indicators), οι οποίοι δημοσιεύονται κάθε χρόνο από το Heritage Foundation και το Fraser Institute, ως δείκτη της ελκυστικότητας της Ελλάδας για FDI¹⁸ (Άμεσες Ξένες Επενδύσεις), οι ελλείψεις της Ελλάδας καθίστανται άμεσα ορατές, καθώς σύμφωνα με το δείκτη οικονομικής ελευθερίας για το 2016, η Ελλάδα κατατάχθηκε ως η λιγότερο ελκυστική χώρα μεταξύ των χωρών της ΕΕ, ενώ βρέθηκε και στην 127^η θέση μεταξύ 180 χωρών με οικονομικές ελευθερίες (Κυριαζής και Οικονόμου, 2017).

Στα πλαίσια αυτά, καταγράφηκε πως ο συντελεστής του φόρου εισοδήματος των φυσικών προσώπων είχε αυξηθεί στο 42%, ο συντελεστής φόρου εταιρειών αυξήθηκε από 26% σε 29% και η συνολική φορολογική επιβάρυνση ισοδυναμούσε με το 35,9% του συνολικού εγχώριου εισοδήματος. Επιπλέον, οι δημόσιες δαπάνες ανήλθαν στο 56,2% της συνολικής παραγωγής του ΑΕΠ τα τελευταία τρία χρόνια και τα δημοσιονομικά ελλείμματα ανήλθαν κατά μέσο όρο σε 3,7% του ΑΕΠ, ενώ τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια αποτελούσαν το 50% περίπου των συνολικών δανείων του τραπεζικού τομέα της ζώνης του ευρώ (Economou & Kyriazis, 2016).

Επίσης, η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε να έλθει σε διαπραγματεύσεις με τους δανειστές, προκειμένου να «πιάσει» τους τεθέντες στόχους μέσω εξεύρεσης ταμειακών ισοδύναμων μέτρων, τα οποία να μην πιθανώς μπορεί να βοηθούσαν την Ελλάδα να πιάσει τους δημοσιονομικούς της στόχους, αλλά είναι αμφίβολο κατά πόσο μακροπρόθεσμα θα ενισχύσουν τις περαιτέρω προοπτικές ανάπτυξής της (Γραμματιδής, 2016) καθώς:

---

16 ΦΕΚ Α' 94/14-08-2015 γνωστή και ως τρίτο μνημόνιο.

17 Η οποία ήταν -15,03% στις 7 Δεκ 1985.

18 Foreign Direct Investment (FDI) ή αλλιώς άμεσες ξένες επενδύσεις (ΑΞΕ) είναι επενδύσεις που πραγματοποιείται από μια εταιρεία ή ένα άτομο σε μία χώρα που ασκεί επιχειρηματικά συμφέροντα σε άλλη χώρα, είτε με την ίδρυση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων είτε με την απόκτηση επιχειρηματικών περιουσιακών στοιχείων στην άλλη χώρα, όπως η κυριότητα ή ο έλεγχος συμμετοχής σε μια ξένη εταιρεία.

- Η αύξηση των συντελεστών ΦΠΑ μειώνει τόσο τα έσοδα όσο και το ΑΕΠ.
- Η αύξηση της φορολογίας των επιχειρήσεων προκαλεί και αυτή μείωση του ρυθμού ανάπτυξης κατά 0,4 ποσοστιαίες μονάδες.
- Η αύξηση της φορολογίας των επιχειρήσεων βάσει της ελληνικής πρότασης, εκτιμάται ότι θα αυξήσει το ποσοστό ανεργίας κατά 0,7 ποσοστιαίες μονάδες.
- Η αύξηση των εργοδοτικών εισφορών, επηρεάζει 240.000 επιχειρήσεις, προκαλώντας πιέσεις για μειώσεις μισθών ή απολύσεις στον ιδιωτικό τομέα.
- Η αύξηση της συμμετοχής των συνταξιούχων στην ασφάλιση περιορίζει το πραγματικό τους εισόδημα από 1% έως 6%.
- Ιδιαίτερα σήμερα, συνολικά τα μέτρα της ελληνικής κυβέρνησης περιορίζουν το διαθέσιμο εισόδημα της ελληνικής οικονομίας (τα τελευταία δύο χρόνια) κατά 1,5% του ΑΕΠ, ενώ κατά μέσον όρο ψαλιδίζουν την ανάπτυξη κατά 0,75%.

Όλα τα ανωτέρω στατιστικά στοιχεία και ενδείκτες περιγράφουν αρκετά καλά μια σειρά από ασυνέπειες της ελληνικής οικονομίας που οδήγησαν σε μια μακρά (και ακόμη σε εξέλιξη) περίοδο οικονομικής ύφεσης στη χώρα.

1.5 Οι συνέπειες και οι επιπτώσεις της Οικονομικής κρίσης

1.5.1 Για την Ευρώπη

Η κρίση χρέους της ζώνης του ευρώ, αποτέλεσε ένα γεγονός που τροφοδότησε δραστικές εξελίξεις στην πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αντιστρέφοντας μία ανοδική πορεία αρκετών ετών, ιδιαίτερα με τη δημιουργία του ενιαίου νομίσματος, αμφισβητώντας σοβαρά τη βιωσιμότητα του ευρωπαϊκού οικοδομήματος.

Σύμφωνα μάλιστα με σχετική μελέτη¹⁹ αναφορικά με ενδείκτες της εξωτερικής διάστασης της Ε.Ε., γίνεται σαφές ότι η οικονομική και εμπορική ισχύς της βρίσκονται σε πτωτική τάση, με την κρίση χρέους και την ύφεση που παρουσιάζει η πλειονότητα των κρατών-μελών να δρουν ως καταλύτες, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι το Ευρωπαϊκό τραπεζικό σύστημα έχει πάψει να αποτελεί, ένα από τα ισχυρότερα χρηματοπιστωτικά και τραπεζικά κέντρα στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα. Από την άλλη πλευρά βέβαια, η παρέμβαση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου στην υποστήριξη τεσσάρων κρατών-μελών της ζώνης του ευρώ, εκλήφθηκε ως στοιχείο αδυναμίας, αφού τα κράτη-μέλη έδειξαν ότι δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν την κρίση

---

¹⁹ ΕΛΙΑΜΕΠ, 2013.

χρέους χωρίς τη συνδρομή του Δ.Ν.Τ., τόσο στο χρηματοδοτικό όσο και τεχνικό επίπεδο.

Σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, η Ε.Ε. εμφάνισε έλλειμμα συνοχής, χρηματοδοτικών πόρων και πολιτικής βούλησης σε μία σειρά από ζητήματα, ενώ σε επίπεδο Ευρωπαϊκής άμυνας, η μείωση των αμυντικών προϋπολογισμών έκανε φανερό την εμφάνιση διχογνωμιών στο ζήτημα της κοινής αμυντικής συνεργασίας. Μόνο τέσσερα κράτη-μέλη, (Ηνωμένο Βασίλειο, Ελλάδα, Κύπρος, Γαλλία) ξεπέρασαν το όριο του 2% του ΑΕΠ στις δαπάνες για την άμυνα (2011), με την πλειονότητα των χωρών να βρίσκονται κάτω από το όριο του 1,5% του ΑΕΠ, προκαλώντας καθυστερήσεις στην εφαρμογή της Κοινής Πολιτικής Άμυνας και Εξωτερικής Πολιτικής, ιδιαίτερα στο ζήτημα της διαχείρισης κρίσεων, αλλά και στην περιφερειακή σταθερότητα, όταν σοβαρά προβλήματα όπως οι αυξημένες μεταναστευτικές ροές, το οργανωμένο έγκλημα και η τρομοκρατία είχαν κάνει την εμφάνισή τους προ των πυλών της ΕΕ.

1.5.2 Για την Ελλάδα

Την τελευταία δεκαετία η Ελλάδα βρέθηκε σε μια φάση βαθιάς κρίσης εμπιστοσύνης με τους φυσικούς της εταίρους στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία πηγάζει από την αδυναμία του ελληνικού κράτους να φανεί συνεπές στις δεσμεύσεις του απέναντι στους δανειστές του και να υλοποιήσει σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές.

Η ανεργία εκτινάχτηκε από το 12,7 % το 2010 στο 27,5% το 2013, και στο 23,5% το 2016, ενώ σύμφωνα με στοιχεία του προηγούμενου τριμήνου κυμάνθηκε στο 20,7%. Παράλληλα όλες οι ενδείξεις καταδεικνύουν την ύπαρξη μιας διαρθρωτικής αδυναμίας της ελληνικής οικονομίας να δημιουργήσει νέες θέσεις εργασίας, εντείνοντας ακόμη περισσότερο την ανησυχία για το φαινόμενο.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ							
1. Βασικά Μεγέθη	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Όνομαστικό ΑΕΠ (σε εκατ. €)	226.031	207.028	191.204	180.654	178.656	176.312	174.199
Ποσοστό μεταβολής πραγματικού ΑΕΠ	-5,4%	-9,1%	-7,3%	-3,2%	0,7%	-0,3%	-0,2%
Εναρμονισμένος ΔTK	4,7%	3,1%	1,0%	-0,9%	-1,4%	-1,1%	0,0%
Ποσοστό ανεργίας	12,7%	17,9%	24,6%	27,5%	26,5%	25,0%	23,5%
2. Δημόσια Οικονομικά	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Χρέος Γενικής Κυβέρνησης (σε εκατ. €)	330.372	356.003	305.096	320.509	319.726	311.763	315.036
Χρέος Γενικής Κυβέρνησης (% επί του ΑΕΠ)	146,2%	172,0%	159,6%	177,4%	179,0%	176,8%	180,8%
Έλλειμμα(-) πλεόνασμα(+) Γενικής Κυβέρνησης (% επί του ΑΕΠ)	-11,2%	-10,2%	-8,8%	-13,2%	-3,6%	-5,7%	0,5%
ΕΥΡΩΖΩΝΗ							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Ποσοστό Μεταβολής πραγματικού ΑΕΠ	2,1%	1,5%	-0,9%	-0,3%	1,1%	2,0%	1,8%
Εναρμονισμένος ΔTK	1,6%	2,7%	2,5%	1,4%	0,4%	0,0%	0,2%
Ποσοστό ανεργίας	10,2%	10,2%	11,4%	12,0%	11,6%	10,9%	10,0%

Πίνακας 1: Βασικά Οικονομικά συγκριτικά Στοιχεία Ελλάδος – Ευρωζώνης
Πηγές : Υπ. Οικονομικών, Eurostat

Η κρίση δεν άφησε ανεπηρέαστο ούτε το χρηματιστήριο Αθηνών, του οποίου ο Γενικός Δείκτης έχασε από την έναρξη της ελληνικής κρίσης και εκδήλωσης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων (και μέχρι το 2015) πάνω από το 73% της αξίας του συνολικά κατά τη διάρκεια της (Πόγκας, 2015). Παράλληλη πορεία ακολούθησε και η πορεία της ελληνικής βιομηχανίας, η οποία εμφάνισε μείωση του τζίρου κατά 26,8% (Στατιστική Υπηρεσία, 2012).

Συνέπεια της οικονομικής κρίσης, απέτελεσε και η μείωση των συντάξεων με έξι διαφορετικούς νόμους μέσα σε 4 χρόνια²⁰, από 14,3% έως και 48% (ανάλογα με το ύψος τους), ενώ η μείωση των μισθών κυμάνθηκε έως και 35%.

1.5.3 Για την Εθνική Ασφάλεια και τις ΕΔ

Τα προβλήματα και οι δυσμενείς συνέπειες της οικονομικής κρίσης που αναφέρθηκαν ανωτέρω, δεν είναι αμιγώς δημοσιονομικού χαρακτήρα, καθώς η Ελλάδα βιώνει αυτή τη στιγμή μια κρίση αξιοπιστίας και εμπιστοσύνης έναντι των εταίρων της στο διεθνές περιβάλλον (Μαλλιός, 2012), καθιστώντας πιο δύσκολο για την Ελλάδα απ'ότι στο παρελθόν, να θέσει στην ατζέντα της Ε.Ε. ζητήματα της εξωτερικής της πολιτικής ή προώθησης των εθνικών της συμφερόντων (Κουσκουβέλης, 2012). Επιπλέον καθίσταται ιδιαίτερα πιο δυσχερές για την Ελλάδα να δημιουργεί συμμαχίες με τα άλλα κράτη της Ε.Ε, όταν αυτά προσπαθούν να κρατήσουν απόσταση από την «ελληνική περίπτωση», προκειμένου να μην ταυτιστούν με τα προβλήματα της χώρας, ευρισκόμενη πλέον μόνη της μέσα σε ένα ρευστό διεθνές περιβάλλον (Anastasakis, 2012).

Οι επιπτώσεις της κρίσης στην ελληνική εξωτερική πολιτική, ανάγονται στην υποβάθμιση του διεθνούς κύρους της ελληνικής διπλωματίας, είτε όσον αφορά το ρόλο που επιτελούσε η Ελλάδα κατά το παρελθόν στα Βαλκάνια, ως «κράτους-οδηγός» των βαλκανικών οικονομιών προς τον εξευρωπαϊσμό τους, είτε στη στρατηγική ανισορροπία μετά την γεωστρατηγική αναβάθμιση της Τουρκίας σε σχέση με την Ελλάδα, είτε στην απουσία προβολής της στρατιωτικής της ισχύος μετά την απόσυρση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων από διεθνείς ειρηνευτικές αποστολές.

Σημαντικές επιπτώσεις εμφανίστηκαν και μετά τις περικοπές των δαπανών στους τομείς της άμυνας και των διπλωματικών αποστολών, σε μία περίοδο που η Ελλάδα βρίσκεται σε εξαιρετικά ευάλωτη στρατηγική θέση, αλλά και λόγω της στασιμότητας στον τομέα της ενεργειακής και οικονομικής διπλωματίας (πχ καθυστέρηση στην ανακήρυξη Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης)²¹, το οποίο οφείλεται κυρίως στις αντιδράσεις της Τουρκίας ως προς τα όρια της ΑΟΖ των ελληνικών νησιών, δημιουργώντας και συντηρώντας μόνιμα ένα κλίμα έντασης.

20 Ν.3845/2010, Ν.3847/2010, Ν.3863/2010, Ν.3986/2011, Ν.4051/2012 και Ν.4093/2013.

21 Εξάιρεση μπορεί να θεωρηθεί η προσέγγιση με το Ισραήλ και η δημιουργία μίας πολύπλευρης συνεργασίας μεταξύ Ελλάδας-Κύπρου-Ισραήλ στον τομέα της άμυνας, της ενέργειας, της ανταλλαγής τεχνογνωσίας και των εμπορικών συναλλαγών καθώς και του τουρισμού (Δασκαλάκης, 2012).

Είναι γνωστό βέβαια πως επί δεκαετίες οι αμυντικές δαπάνες της Ελλάδος ήταν εξαιρετικά διογκωμένες²², προκειμένου να διατηρείται η αποτρεπτική της ισχύς²³ έναντι της Τουρκίας, αλλά κυρίως για να προωθείται η «διπλωματία της αγοράς όπλων», δηλαδή η αγορά οπλικών συστημάτων από την Ελλάδα, από συγκεκριμένα μάλιστα (ισχυρά) κράτη, με αντάλλαγμα την διπλωματική τους υποστήριξη σε κρίσιμα ζητήματα εθνικού συμφέροντος (Δασκαλάκης, 2012).

Παρά τον όποιο εξορθολογισμό επέφερε η οικονομική κρίση στις αμυντικές δαπάνες, περιορίζοντας αυτές σε ένα πιο «λογικό» επίπεδο, δε συνέβη αντίστοιχα το ίδιο με τις αμυντικές δαπάνες και της στρατιωτικές εν εν γένει δυνατότητες της Τουρκίας, η οποία είχε και θα συνεχίσει να έχει αριθμητική υπεροχή έναντι της Ελλάδος σε διάφορους τομείς, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις και ποιοτική (βλέπε σχετική ανάλυση στο Παράρτημα «Γ»).

Ωστόσο, με εξαίρεση το ανθρώπινο δυναμικό, η τουρκική πλεονεκτική θέση δεν είναι ούτε συντριπτική, ούτε και προεξοφλεί ότι θα είναι υπέρ της το αποτέλεσμα μιας μεταξύ τους ενδεχόμενης στρατιωτικής αναμέτρησης. Όπως επισημαίνει ο Οικονομίδης (2012), η Τουρκία καθίσταται όλο και πιο σημαντική περιφερειακή δύναμη, επιθυμώντας να παίξει τον ρόλο του τοποτηρητή ή ακόμη και της περιφερειακής δύναμης στην Ανατολική Μεσόγειο και στην περιοχή των Βαλκανίων. Μάλιστα είναι πολύ πιθανόν κάποιοι δρώντες του τουρκικού πολιτικού κατεστημένου, να επιθυμήσουν να επωφεληθούν από την αυξανόμενη επιρροή της Άγκυρας σε σχέση με (την μειωμένη επιρροή) της Ελλάδας, εκμεταλλευόμενοι αυτή την αδυναμία, η οποία δεν ανάγεται μόνο στη δημοσιονομική έλλειψη για τη διατήρηση του απαραίτητου αποτρεπτικού μηχανισμού σε επίπεδο στρατιωτικής ισχύος, αλλά και σε επίπεδο διπλωματικής, λόγω έλλειψης ισχυρών συμμαχιών²⁴.

Το γεγονός αυτό την οδήγησε μέχρι πρόσφατα σε μια αναβλητικότητα στην ανάληψη πρωτοβουλιών σε μια σειρά σημαντικών θεμάτων εθνικού συμφέροντος όπως (Κουσκουβέλης, 2012):

- Η πολυετής αδράνεια στην αντιμετώπιση των καθημερινών παραβάσεων και παραβιάσεων του διεθνούς δικαίου στο Αιγαίο από την Τουρκία.

---

22 Κατά την δεκαετία 1999-2009, ενώ δηλαδή οι επιπτώσεις της κρίσης ήταν ήδη παραπάνω από ορατές, η Ελλάδα ξόδευε το 3,7% του ΑΕΠ της για την άμυνα, μία εκατοστιαία μονάδα παραπάνω από οποιοδήποτε άλλο ευρωπαϊκό έθνος. Η Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Κύπρος, οι επόμενες χώρες στη σειρά, δαπανούσαν αντίστοιχα το 2,4 έως 2,5% των δικών τους ΑΕΠ για αμυντικές δαπάνες. Το 2010, ο Ελληνικός Στρατός απασχολούσε 156.600 μέλη στρατιωτικού προσωπικού, δηλαδή το 8,3% του συνόλου του στρατιωτικού προσωπικού της ΕΕ. (Efthymiou and Juergenliemk, 2012).

23 Η ισχύς είναι μια κεντρική και ταυτόχρονα επίμαχη έννοια της θεωρίας των διεθνών σχέσεων της οποίας η διατήρηση ή η αύξηση αποτελεί θεμελιώδη επιδίωξη των δρώντων στη διεθνή πολιτική σκηνή. (Μαυρόπουλος, 2012).

24 Με μόνη ίσως εξαίρεση αυτή του Ισραήλ.

- Η επέκταση του ελληνικού θαλάσσιου χώρου από τα 6 στα 12 NM, το οποίο θεωρείται ως «casus belli» εναντίον της Ελλάδας από την Τουρκία²⁵.
- Η Αδράνεια έναντι της μη κύρωσης από την Αλβανία της συμφωνίας οριοθέτησης της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης (ΑΟΖ).
- Η καθυστέρηση στην ανακήρυξη Ελληνικής ΑΟΖ και της προοπτικής (συν)εκμετάλλευσης των όποιων κοιτασμάτων φυσικού αερίου και υδρογοναθράκων ανακαλυφθούν στην Ανατολική Μεσόγειο.
- Η «ασθενής» υποστήριξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στις διαπραγματεύσεις για την επίλυση του Κυπριακού.
- Η υποτονική διαπραγμάτευση για το ζήτημα της ονομασίας της FYROM.

1.6 Η οικονομική κρίση και η επόμενη ημέρα για την Ελλάδα

Παρά το γεγονός πως τον Αύγουστο του 2018 ολοκληρώνεται η περίοδος των μνημονίων, δε συνεπάγεται αυτόματα πως η Ελλάδα αποκτά την πλήρη κυριότητα της οικονομικής και κυρίως της δημοσιονομικής της πολιτικής, καθώς θα βρίσκεται κάτω από αυστηρή επιτήρηση μέχρι να εξοφλήσει το 75% του δημόσιου χρέους της, ενώ παράλληλα τυχόν ελλείμματά της θα πρέπει να τα καλύπτει μέσω έκδοσης ομολόγων στις αγορές (Κυριαζής και Οικονόμου, 2018).

Έως ότου λοιπόν η Ελλάδα απαλλαγεί από την επιτήρηση και κατ'επέκταση τον έλεγχο των αποφάσεων της από τους θεσμούς της ΕΕ, θα υπόκειται σε απόρριψη όλων των δημοσιονομικών της αποφάσεων που δεν είναι συμβατές με τη μείωση του χρέους, στα οποία πιθανώς να συμπεριλαμβάνονται και οι αμυντικές της δαπάνες. Απόκλιση από τη «γραμμή» αυτή και αντίστοιχη απόρριψη των αποφάσεων της ΕΕ, σημαίνει πως είτε οι αγορές θα ζητούν υψηλότερα επιτόκια για τα ελληνικά ομόλογα, είτε επιβολή διάφορων κυρώσεων, όπως π.χ. αποκλεισμός από κοινοτικούς πόρους, από ενδεχόμενο πρόγραμμα ποσοτικής χαλάρωσης από την ΕΚΤ, κλπ (Κυριαζής και Οικονόμου, 2018).

Λαμβάνοντας υπόψη και τα υφιστάμενα σενάρια του κατά πόσο το δημόσιο χρέος είναι διαχειρίσιμο (Κυριαζής και Οικονόμου 2017), και του κατά πόσο η Ελλάδα έχει ξεφύγει τον κίνδυνο της χρεοκοπίας, γεννάται το εύλογο ερώτημα του κατά πόσο η κατάσταση αυτή, αν συνεχιστεί μπορεί να επηρεάσει την αποτρεπτική ικανότητα της Ελλάδος, σε ποιο βαθμό καθώς και ποιες εναλλακτικές λύσεις θα έχει στη διάθεσή της για να υπερκεράσει το πρόβλημα αυτό, θέματα τα οποία θα αναλυθούν ακολούθως.

---

²⁵ Η διακηρυγμένη απειλή χρήσης στρατιωτικής ισχύος (casus belli στη διεθνή ορολογία) απαγορεύεται από τον καταστατικό χάρτη του ΟΗΕ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΑΠΟΤΡΕΠΤΙΚΗ ΙΣΧΥΣ

2.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός της Αποτροπής

Η έννοια της ισχύος, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία τα οποία καθορίζουν τη συμπεριφορά των κρατών στο διεθνές σύστημα, καθώς και τις μεταξύ τους σχέσεις. Πολλές είναι οι παράμετροι οι οποίες συμβάλλουν στην αποτρεπτική ισχύ μιας χώρας και πολλές φορές αυτές είναι αλληλοεξαρτώμενες. Τι όμως καλείται «Αποτροπή» και ποιες στρατηγικές μπορούν να εφαρμοστούν στην περίπτωση της Ελλάδος;

Σύμφωνα με τον Κολιόπουλο (2008), ο όρος «Αποτροπή» (deterrence) αναφέρεται στη διατήρηση του status quo²⁶ με απειλή χρήσης βίας, ενώ ως αντίθετη έννοια της αποτροπής αποτελεί ο πειθαναγκασμός (coercion), δηλαδή η προσπάθεια αλλαγής του status quo με απειλή χρήσης βίας. Τόσο η έννοια της αποτροπής όσο και του πειθαναγκασμού, χαρακτηρίζονται από την απειλή χρήσης βίας, σε αντίθεση προς τη καθαυτή χρήση βίας, γεγονός που τις διαφοροποιεί από τις έννοιες της άμυνας και της επίθεσης.

Οι ρίζες και το βασικό πλαίσιο της κλασικής θεωρίας αποτροπής βρίσκονται στη θεώρηση του πολιτικού ρεαλισμού ή με άλλα λόγια στην πολιτική της ισχύος, που στηρίζεται στο κρατικό κεντρικό σύστημα ανάλυσης (Zagare, and Kilgour 2000), ενώ η ανάλυσή της συνεπάγεται πάντα αμφιλεγόμενους παράγοντες ψυχολογικούς και ανθρώπινης κρίσης (Dougherty and Pfaltzgraff, 1992).

Βασικό αξίωμα που διέπει τη θεώρηση του πολιτικού ρεαλισμού και σχετίζεται με την έννοια της αποτροπής, αποτελεί το ότι το διεθνές σύστημα είναι άναρχο και κατά συνέπεια ανταγωνιστικό, ενώ ο ρόλος του στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς των κρατών είναι καθοριστικός, καθώς τα κράτη τα οποία ενδιαφέρονται για την ασφάλειά τους, ενεργούν για την προστασία και προώθηση των εθνικών τους συμφερόντων²⁷ και αγωνίζονται για την αύξηση της ισχύος τους (Μαυρόπουλος, 2012).

Βασικό συστατικό στοιχείο της αποτροπής, αποτελεί η έννοια του «σχετικού κόστους», δηλαδή πώς μπορεί ένα κράτος να πείσει ένα άλλο ότι θα βρεθεί σε χειρότερη θέση αν δεν συμμορφωθεί με τη διατυπωθείσα απειλή, απ' ό,τι αν συμμορφωθεί. Μάλιστα για να θεωρείται ως αξιόπιστη μια αποτρεπτική απειλή, θα πρέπει όχι μόνο να υπάρχουν τα μέσα και η θέληση πραγματοποίησής της (credibility), αλλά το αντίπαλο κράτος θα πρέπει και να γνωρίζει ότι υπάρχουν τα εν λόγω μέσα (capability), και να πιστεύει ότι υπάρχει η εν λόγω θέληση για τη χρήση βίας (intention) (Κολιόπουλος, 2008).

---

26 "Status quo" είναι η υφιστάμενη κατάσταση πραγμάτων (Κολιόπουλος, 2008:16).

27 Το εθνικό συμφέρον, ως έννοια των διεθνών σχέσεων και πιο συγκεκριμένα ως αιτία πολέμου, εμφανίζεται για πρώτη φορά στο έργο του Θουκυδίδη, όταν αυτός αποδίδει τη δημιουργία του ηγεμονικού κράτους των Αθηνών, στο φόβο, στην τιμή και στο συμφέρον.

2.2 Μορφές Αποτροπής

Το γεγονός ότι η στρατηγική της αποτροπής έχει ως απόλυτο και μοναδικό σκοπό να πείσει τον αντίπαλο να αποφύγει την προσφυγή στον πόλεμο και ότι η προσφυγή σ' αυτόν σηματοδοτεί την αποτυχία της εν λόγω στρατηγικής, την κατατάσσει αυτόματα στο πεδίο της υψηλής στρατηγικής, όπου εμπλέκονται όλοι οι συντελεστές ισχύος ενός κράτους.

Οι κυριότερες μορφές αποτροπής τις οποίες ένα κράτος (στα οποία συμπεριλαμβάνεται και η Ελλάδα) μπορεί να εφαρμόσει αποτελούν (Κολιόπουλος, 2008):

- Αποτροπή μέσω παρουσίας (deterrence by presence), η οποία επιδιώκεται με τη διατήρηση συμβολικών δυνάμεων στο σημείο που θέλουμε να υπερασπιστούμε.
- Αποτροπή μέσω άμυνας (deterrence by defense) η οποία επιδιώκεται μέσω διατήρησης ισχυρών και αξιόπιστων αμυντικών δυνατοτήτων.
- Αποτροπή μέσω άρνησης, μέσω της πειθούς του αντιπάλου περί της αποτυχίας της πιθανής ενέργειάς του.
- Αποτροπή μέσω αντιποίνων (deterrence by retaliation), η οποία επιδιώκεται μέσω επαπειλούμενης αντίδρασης σε διαφορετικό χώρο και ενδεχομένως σε διαφορετικό χρόνο, ή με διαφορετικό τρόπο, από τους αντίστοιχους της εχθρικής προσβολής που θέλουμε να αποτρέψουμε.

Επιπρόσθετα, η αποτροπή μπορεί να διακριθεί και σε:

- Εθνική αποτροπή η οποία επιτυγχάνεται αποκλειστικά με εθνικά μέσα.
- Διεθνή αποτροπή, η οποία επιτυγχάνεται μέσω τρίτων (π.χ. μέσω συμμετοχής σε συνασπισμούς, πχ του NATO) (Κολιόπουλος, 2008).

Ευνόητο είναι βέβαια, πως για μια πετυχημένη αποτρεπτική στρατηγική, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι πόροι ενός κράτους είναι περιορισμένοι, όπως στην περίπτωση της Ελλάδος, το κράτος θα πρέπει να κινητοποιήσει και ενεργοποιήσει κάθε δυνατό μέσο που διαθέτει, μεγιστοποιώντας τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα (Ήφαιστος και Πλατιάς, 1992) και διατηρώντας ταυτόχρονα την καταστροφική του ικανότητα για ανταπόδοση (retaliations) ακόμα και μετά από μια αιφνιδιαστική επίθεση (Ντόκος, 1996 και George and Smoke, 1974).

Από το ανωτέρω συνάγεται αυτόματα, ότι ακόμα ένα βασικό μέγεθος στη στρατηγική αποτροπής, αποτελεί τόσο η αξιοπιστία που αυτή εμπεριέχει, όσο και η ικανότητα του κράτους να κάνει πιστευτές στον αντίπαλο του, τις

πραγματικές του προθέσεις (Kilgour and Zagare, 1991). Για το λόγο αυτό η προβολή της αποτρεπτικής ισχύος, θα πρέπει να φτάνει στην πολιτική και στρατιωτική ηγεσία κάθε πιθανού αντιπάλου, με επαρκείς λεπτομέρειες ώστε να τις πείσει να αντιληφθούν το διακύβευμα σε μια ενδεχόμενη επίθεση.

2.3 Η Ελλάδα ως Αποτρεπτική Δύναμη

Η Ελλάδα βρίσκεται σήμερα στα υψηλής γεωπολιτικής σημασίας νοτιοανατολικά σύνορα της Ε.Ε., και γειτνιάζει με περιοχές που χαρακτηρίζονται γενικώς από μεγάλη αστάθεια, καλούμενη να αντιμετωπίσει τόσο συμβατικές απειλές κατά της εθνικής της ασφάλειας (που εκδηλώνονται με την αμφισβήτηση των κυριαρχικών της δικαιωμάτων), όσο και μη συμβατικές απειλές (ασύμμετρες, υβριδικές, κλπ).

Η επιδίωξη της απόκτησης και διατήρησης της ελληνικής αποτρεπτικής ισχύος, δεν πρέπει να αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά να συνεκτιμάται πάντοτε σε σχέση με την αντίστοιχη ισχύ κάποιας άλλης χώρας ή χωρών. Ένα κράτος μπορεί να φαίνεται ισχυρό χάρις στα στρατιωτικά (και όχι μόνο) μέσα που διαθέτει, όμως τα μέσα αυτά μπορεί να είναι ανεπαρκή εναντίον ενός συγκεκριμένου αντιπάλου, ή ακατάλληλα στα πλαίσια μιας ενδεχόμενης αντιπαράθεσης.

Επίσης η έννοια της ισχύος δεν είναι μόνο σχετική αλλά και δυναμική, καθώς δεν παραμένει σταθερή ως προς το χρόνο, αλλά μεταβάλλεται με την πάροδο αυτού, ή σε συνάρτηση με συγκεκριμένους παράγοντες, όπως η πορεία της οικονομίας²⁸, το μέγεθος και κυρίως οι τάσεις αύξησης ή μείωσης του πληθυσμού²⁹, η τεχνολογία κλπ (Μαυρόπουλος, 2012).

Με δεδομένη την πάγια και μακροχρόνια τουρκική επιθετική πολιτική, η Ελλάδα (της οποίας το δόγμα είναι αμυντικό-αποτρεπτικό σύμφωνα με τις επιταγές του Ν.Α.Τ.Ο.), και η οποία αποδέχεται αλλά και επιθυμεί να διατηρήσει το υφιστάμενο status quo, θεωρεί πως η Τουρκία ως ανερχόμενη περιφερειακή δύναμη παραμένει η κυριότερη απειλή για την ελληνική ασφάλεια.

Για το λόγο αυτό, κατά το παρελθόν προσπαθούσε να διατηρεί συνεχώς ένα καθεστώς επαρκούς στρατιωτικής και όχι μόνο, ισορροπίας

---

28 Η οικονομία ως πηγή ισχύος έχει τη δυνατότητα να οργανώνει την παραγωγική βάση μιας χώρας με σκοπό την ενίσχυση της οικονομίας. Η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης της χώρας, αφενός αποτελεί από μόνη της ισχύ, αφετέρου επηρεάζει θετικά και τους άλλους παράγοντες ισχύος, με τελικό αποτέλεσμα την αύξηση της συνολικής της ισχύος. (Μαυρόπουλος, 2012 σ.146).

29 Ο πληθυσμός της Ελλάδας σήμερα, φτάνει τα 11.150.000 άτομα. Στη χώρα μας έχουμε μια γέννηση κάθε έξι λεπτά, ένα θάνατο κάθε τέσσερα λεπτά και την ενσωμάτωση ενός μετανάστη στο συνολικό πληθυσμό κάθε 53 λεπτά. Το 2025, το 23% του πληθυσμού θα είναι άνω των 65 ετών, ενώ το 2050, αυτό το ποσοστό θα αυξηθεί στο 30%. Αντίστοιχα η Τουρκία έχει σήμερα πληθυσμό 81.441.000 ανθρώπων. Σημειώνεται μια γέννηση ανά 25 δευτερόλεπτα και ένας θάνατος κάθε ένα λεπτό. Ένας μετανάστης προστίθεται στο σύνολο κάθε δυο λεπτά. Είναι άξιο αναφοράς το γεγονός πως πάνω από 25.000.000 του συνολικού πληθυσμού, αφορά άτομα κάτω των 18. Η Τουρκία αυξάνει το πληθυσμό της κατά ένα άτομο κάθε 28 δευτερόλεπτα. (Περιοδικό Πτήση, 2018).

έναντι της Τουρκίας³⁰, ενώ και σήμερα παρά την οικονομική κρίση, οφείλει να μπορεί να την ακολουθήσει στην αύξηση της ισχύος της, μέσω της μεγιστοποίησης της αποτροπής, όχι απαραίτητα με στρατιωτικούς εξοπλισμούς, γεγονός που άλλωστε υπό τις δεδομένες συνθήκες δεν είναι δυνατό (Κυριαζής .και Σωμάκος, 1999).

Κατ'αυτόν τον τρόπο, η επιθετική στάση της Τουρκίας, που εκφράζεται με αύξηση των εξοπλισμών, μπορεί να ανακοπεί με μία αύξηση των ελληνικών εξοπλισμών ως αντιστάθμισμα, όχι ποσοτικά αλλά ποιοτικά, μεγιστοποιώντας την απόδοση (το όφελος) κάθε χρηματικής μονάδας που δαπανάται για το αγαθό της άμυνας, σε βαθμό που η αποδοτικότητα της αποτροπής να είναι η μέγιστη.

Είναι γνωστό εξάλλου πως η επιθετική στάση της Τουρκίας, δεν εκφράζεται μόνο μέσω των εξοπλιστικών της προγραμμάτων, αλλά και μέσω συγκεκριμένων ενεργειών όπως (Κόλλιας, 2015) :

- Με τη διπλωματική της δραστηριότητα σε πολλαπλά επίπεδα και με κύριο στόχο την υπονόμηση και τη σταδιακή διάβρωση της ελληνικής κυριαρχίας.
- Με τις κατά καιρούς απειλητικές δηλώσεις της τουρκικής πολιτικής ηγεσίας (πχ. περί επέκτασης χωρικών υδάτων τα οποία αποτελούν *casus belli*), οι οποίες σε συνδυασμό με τις προκλήσεις στο Αιγαίο, έχουν ήδη θέσει τα θεμέλια της πλήρους αμφισβήτησης των ελληνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων (όπως πχ την περίπτωση των Ιμίων).
- Με τις εντεινόμενες στρατιωτικές προετοιμασίες και την εμφανέστατη επιθετική διάταξη των τουρκικών δυνάμεων στα μικρασιατικά παράλια.
- Με τις πρόσφατες επιθετικές ενέργειες των πλοίων του τουρκικού πολεμικού ναυτικού αλλά και της τουρκικής ακτοφυλακής, εναντίον αντίστοιχων ελληνικών.

Με αυτά ως δεδομένο και λόγω της δυσχερούς ελληνικής οικονομίας, έχει γίνει φανερό πως για την Ελλάδα, η σχέση άμυνας και οικονομίας ήταν και θα παραμείνει μία πολύ δύσκολη σχέση. Όπως ισχύει για οποιοδήποτε αγαθό, έτσι και για την παραγωγή άμυνας, στρατιωτικής ισχύος³¹ και αποτροπής, χρειάζονται πόροι: ανθρώπινοι και υλικοί. Όσο περισσότερους πόρους χρησιμοποιούμε, τόσο μεγαλύτερη και η ποσότητα της παραγόμενης

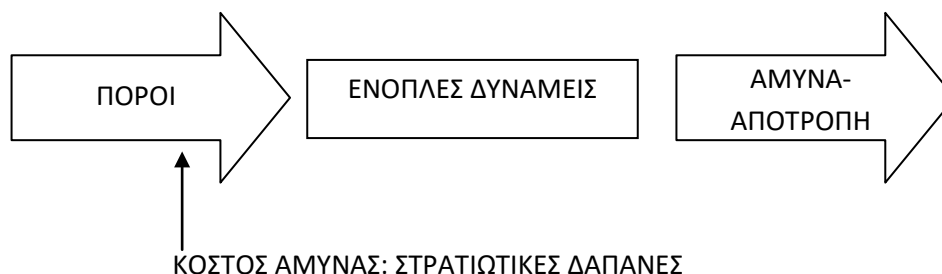
---

30 Ο Couloumbis, (2003) σ.34, αναφέρει ότι η αποτροπή της Τουρκίας από την Ελλάδα μπορεί να πάρει τέσσερις μορφές: την εθνική αποτροπή, τη διεθνή αποτροπή, την εκτεταμένη αποτροπή και τη δραστική αποτροπή.

31 Η στρατιωτική ισχύς είναι περισσότερο μια αφηρημένη έννοια παρά ένα μετρήσιμο μέγεθος, ενώ η έννοιά της είναι σύνθετη και εξαρτώμενη από ένα μεγάλο αριθμό παραγόντων. Πολλοί από τους παράγοντες είναι συγκεκριμένοι και γι αυτό μετρήσιμοι (πχ ο αριθμός των πολεμικών πλοίων και αεροσκαφών), ενώ άλλοι είναι αφηρημένοι και κατά συνέπεια μη μετρήσιμοι (όπως για παράδειγμα, το ηθικό, η ποιότητα της εκπαίδευσης, το δόγμα των επιχειρήσεων κλπ). Ο υπολογισμός της είναι δύσκολος γιατί κανείς δεν μπορεί να υπολογίσει ακόμη και να εκτιμήσει με καλή προσέγγιση το ηθικό, το φόβο και τα άλλα χαρακτηριστικά της ανθρώπινης φύσης, των οποίων ο ρόλος σε μια ενδεχόμενη πολεμική αντιπαράθεση είναι καθοριστικός.

εκροής σε μονάδες στρατιωτικής δύναμης και κατ' επέκταση τόσο αντίστοιχα υψηλότερο και το κόστος παραγωγής (στρατιωτικές δαπάνες).

Σχηματικά η σχέση αυτή περιγράφεται ως εξής³²:

Είναι γνωστό ότι η Ελλάδα επενδύει τα τελευταία χρόνια και μάλιστα με σημαντική διαφορά, περισσότερους πόρους στην άμυνα³³ από οποιαδήποτε άλλη ευρωπαϊκή χώρα, και αντίστοιχα έχει τις υψηλότερες, σε σχετικούς όρους, στρατιωτικές δαπάνες, όπως άλλωστε θα έκανε οποιαδήποτε χώρα που θα έρχονταν αντιμέτωπη με αντίστοιχη στρατιωτική απειλή και επιβουλή των κυριαρχικών δικαιωμάτων και εθνικών της συμφερόντων (Κόλλιας, 2011).

Μάλιστα η ισορροπία ισχύος στο πλαίσιο μιας ανταγωνιστικής σχέσης μεταξύ δύο κρατών, θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση, είτε σταθερότητας, είτε για να αποδυναμωθούν τα εκατέρωθεν κίνητρα για μια πρώτη επίθεση, κυρίως από το ισχυρότερο από τα δύο κράτη, το οποίο συνήθως εκδηλώνει ή αξιώνει αναθεωρητικές αλλαγές όσον αφορά τις επιδιώξεις του και τα γεωστρατηγικά του συμφέροντα στην ευρύτερη περιοχή, εξαναγκάζοντας το πιο αδύναμο από αυτά, είτε να υποχωρεί, είτε να διεξάγει από μειονεκτική θέση διαπραγματεύσεις, για τη διατήρηση του υφιστάμενου status quo.

Αντίθετα, η έλλειψη ισορροπίας, δημιουργεί τις προϋποθέσεις συντριπτικής επικράτησης του ισχυρότερου κράτους, είτε με ένα αιφνιδιαστικό και ισχυρό στρατιωτικό πλήγμα, είτε ακόμα και με στρατιωτικό εκφοβισμό, προκειμένου να προκαλέσει αποπροσανατολισμό, φόβο ή αστάθεια, στο πιο αδύναμο κράτος, του οποίου προφανώς η αποτρεπτική του ισχύς δεν κατέστη επαρκής, στο να αποθαρρύνει το άλλο κράτος (Μαρτζούκος, 2013). Δε θα πρέπει να μας διαφεύγει και το περίφημο απόσπασμα του Θουκυδίδη³⁴ στον διάλογο μεταξύ Αθηναίων και Μηλίων: «τα νομικά επιχειρήματα έχουν αξία όταν εκείνοι που τα επικαλούνται είναι περίπου ισόπαλοι σε δύναμη και ότι, αντίθετα, ο ισχυρός επιβάλλει ό,τι του επιτρέπει η δύναμή του και ο αδύναμος υποχωρεί όσο του το επιβάλλει η αδυναμία του».

32 Κόλλιας, (2011)

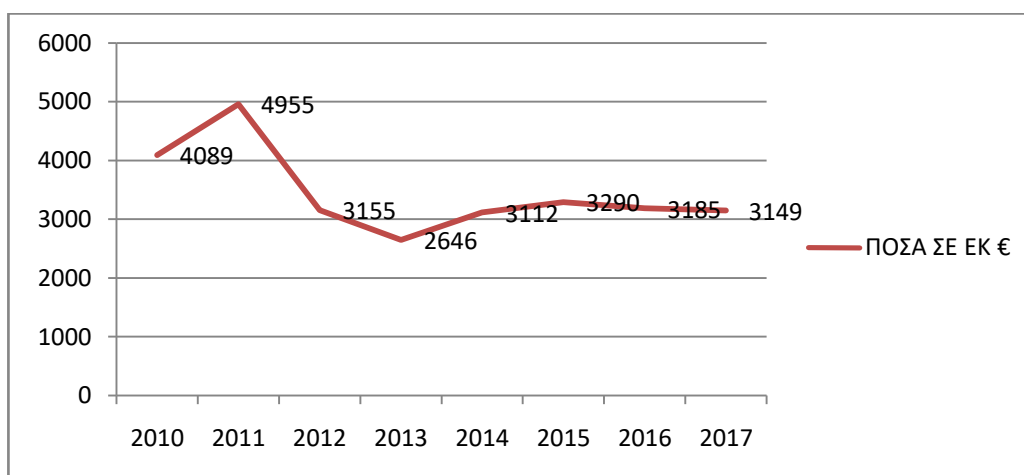
33 Γι' αυτό εξάλλου ο Θουκυδίδης παρατηρεί ότι ο πόλεμος εξαρτάται περισσότερο από τα χρήματα και λιγότερο από τα όπλα: «...και έστιν ο πόλεμος ούχ όπλων το πλέον αλλά δαπάνης, δι' ήν τα όπλα ωφελεί...». Βέβαια ως κρίσιμη παράμετρος θα πρέπει να θεωρείται η παραγωγικότητα των πόρων, κατά πόσο δηλαδή αποτελεσματικά και αποδοτικά χρησιμοποιούνται οι πόροι – ανθρώπινοι και υλικοί – στην παραγωγή άμυνας.

34 (Θουκυδίδης, Ε' 89)

Η τρέχουσα οικονομική κρίση η οποία επέφερε μια δυσμενή δημοσιονομική κατάσταση, αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στην επένδυση πόρων για εθνική άμυνα, λαμβανομένων υπόψη και των αυστηρών δεσμεύσεων και περιορισμών που θέτει το Σύμφωνο Σταθερότητας και Ανάπτυξης, με μια αναμενόμενη για τα προσεχή έτη μείωση των αμυντικών δαπανών της Ελλάδας.

Μέχρι σήμερα η Ελλάδα κατά την περίοδο 2010 - 2017, όπως προκύπτει από τους αντίστοιχους δημοσιευμένους προϋπολογισμούς³⁵, οι δαπάνες που προβλέπονται κάθε φορά για την άμυνα της χώρας κατέγραψαν μια ετήσια φθίνουσα πορεία.

Διάγραμμα 7: Δαπάνες Εθνικής Άμυνας 2010 - 2017, σύμφωνα με τους αντίστοιχους Προϋπολογισμούς

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών (Εισηγητικές Εκθέσεις Προϋπολογισμών)

Ο εξορθολογισμός των στρατιωτικών δαπανών της χώρας μας μέσω της αναδιάρθρωσης υπηρεσιών και διοικήσεων είναι θεμιτός (εφόσον δε μειώνεται η επιχειρησιακή ισχύς και ικανότητα της χώρας) αλλά δυστυχώς δεν συμβάλλει στην ύπαρξη επαρκούς αποτρεπτικής ισχύος, εάν παράλληλα διατηρούνται ή ακόμα χειρότερα μειώνονται με μη ορθολογικό τρόπο οι κύριες δαπάνες³⁶ οι οποίες αφορούν τις ΕΔ (δηλαδή για το προσωπικό, τις λειτουργικές δαπάνες και τους εξοπλισμούς), ειδικά μάλιστα άνευ προβλέψεως αντικατάστασης κύριων πολεμικών μονάδων των Ελληνικών ΕΔ ξεπερασμένης τεχνολογίας.

Αντίθετα η μελλοντική ενίσχυση της Τουρκίας με σύγχρονα μαχητικά αεροσκάφη (F-35 *Lockheed*) και με αντιαεροπορικά συστήματα (ρωσικά S-

35 Αφορούν δαπάνες που προκαλούνται για τη μισθοδοσία και από τη συμμετοχή της χώρας μας σε διασυμμαχικές επιχειρήσεις και διεθνείς υποχρεώσεις, όπως αυτές προκύπτουν από την εφαρμογή της ακολουθούμενης εξωτερικής πολιτικής, τη διασφάλιση του αξιόμαχου των ενόπλων δυνάμεων μέσω των προγραμμάτων συντήρησης και επισκευής των οπλικών συστημάτων, τη δημιουργία υποδομών και την υποστήριξη των νεοπαραλαμβανόμενων οπλικών συστημάτων, την επιμόρφωση και την κατάρτιση του προσωπικού με τη συμμετοχή του σε εκπαιδευτικά προγράμματα και ασκήσεις, κλπ. Δε συμπεριλαμβάνονται δαπάνες για τα εξοπλιστικά προγράμματα.

36 Πληρωμές, επιδόματα, συντάξεις, τροφοδοσία, υγειονομική περίθαλψη, λειτουργία & συντήρηση (ανταλλακτικά και προμήθειες) κύριου υλικού, άλλων υλικών και προμηθειών, κόσθη σχετιζόμενα με αναλώσιμα και συντήρηση υποδομών, προμήθειες εξοπλισμών, έρευνα & ανάπτυξη.

400) ενδέχεται να αναβαθμίσουν τις Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις, αλλά από την άλλη πλευρά οι αλληπάλληλες «εκκαθαρίσεις» στελεχών ιδιαίτερα στο χώρο της Αεροπορίας, έχουν διαταράξει σοβαρά τη διοικητική δομή και οργάνωση του στρατεύματος της και ταυτόχρονα έχουν μειώσει έως ένα βαθμό την αποτελεσματικότητα του συνόλου των δυνάμεων της Τουρκίας σε σχέση με την Ελλάδα (Αριστοτέλους, 2017).

Σύμφωνα με τα διαθέσιμα στοιχεία και παρά τις μειώσεις που σημειώθηκαν στο εν ενεργεία στρατιωτικό ανθρώπινο δυναμικό της, η Τουρκία με 355.200 άτομα υπό τα όπλα, διαθέτει ακόμη το μεγαλύτερο αριθμό στρατευμάτων στο χώρο της Ευρώπης, ενώ ακολουθούν η Γαλλία με 203.000, η Γερμανία με 177.450, η Ιταλία με 175.000, το Ηνωμένο Βασίλειο με 152.000 και η Ελλάδα με 141.450 (Αριστοτέλους, 2017).

Πίνακας 1: Συγκριτικά Στοιχεία των ΕΔ Ελλάδος - Τουρκίας

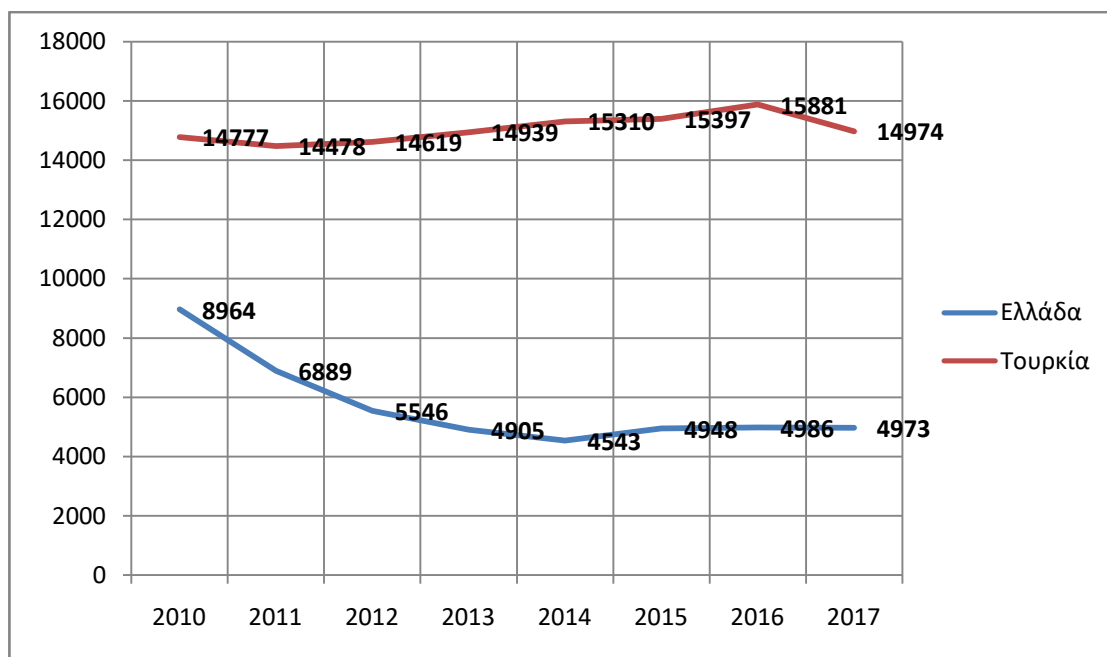
Πηγή: (Αριστοτέλους, 2017).

Όσον αφορά τις αναλογίες δυνάμεων μεταξύ Ελλάδας – Τουρκίας, αυτές παρουσιάζονται σήμερα μειωμένες (2,5 Τούρκοι στρατιώτες για κάθε Έλληνα) σε σύγκριση με την αναλογία 3,5 : 1 που ίσχυε το 2014, η οποία προέκυψε από τη μείωση της θητείας στους 12 μήνες, αλλά και από τις μαζικές εκκαθαρίσεις στις Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις, των φερόμενων ως αντιφρονούντων κατά του καθεστώτος Ερντογάν.

Καθίσταται λοιπόν προφανές ότι, η εκ των πραγμάτων επιβεβλημένη προσπάθεια αναβάθμισης της ελληνικής στρατιωτικής ισχύος, εξαρτάται από την αύξηση του χρησιμοποιούμενου κεφαλαίου στην παραγωγή άμυνας, δηλαδή από την απόκτηση νέων σύγχρονων μέσων και οπλικών συστημάτων, τα οποία θα δράσουν ως πολλαπλασιαστές ισχύος. Με δεδομένο όμως το κόστος αυτών, θα πρέπει να βρεθεί η κατάλληλη φόρμουλα προκειμένου να επιτευχθεί η καλύτερη δυνατή σχέση μεταξύ κόστους και αποτελέσματος (Κόλλιας, 2015).

Με δεδομένο το γεγονός πως η ποσοτική εξισορρόπηση της Τουρκίας σε στρατιωτικούς εξοπλισμούς είναι εξαιρετικά δυσχερής, λαμβανομένης υπόψη της τρέχουσας δημοσιονομικής κατάστασης, η Ελλάδα μπορεί να

επιδιώξει μια ποιοτική υπεροχή, καθώς η επιδίωξη ποσοτικής συμμετρίας της Ελλάδας με την Τουρκία παρουσίαζε εδώ και πολλά χρόνια εγγενείς δυσκολίες (Ήφαιστος και Πλατιάς 1992), οδηγώντας τις δύο χώρες σε μία ένταση των διλημάτων ασφαλείας, καθώς και σε ένα φαύλο κύκλο ανορθολογικών εξοπλιστικών ανταγωνισμών (βλέπε σχετικό Διάγραμμα 8).

Διάγραμμα 8: Δαπάνες Ελλάδος-Τουρκίας για αμυντικές δαπάνες (τιμές σε εκ.\$)

Πηγή: Stockholm International Peace Research Institute,(2018)

Είναι άλλωστε γνωστό ότι κατά το παρελθόν, τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία, αποτελούσαν δύο χώρες μέλη του ΝΑΤΟ με τις υψηλότερες στρατιωτικές δαπάνες ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εγχωρίου Προϊόντος τους, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες χώρες του ΝΑΤΟ, οι οποίες ακολούθησαν μια πολιτική μείωσης των στρατιωτικών τους δαπανών.

Συγκεκριμένα ως ποσοστό επί του ΑΕΠ, οι ελληνικές αμυντικές δαπάνες παραμένουν στα υψηλότερα επίπεδα στο χώρο του ΝΑΤΟ, με 2,15 %, μετά τις ΗΠΑ (3,26%), καθώς και ανάμεσα στις χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπου ο μέσος όρος είναι 1,35%. Αντίστοιχα στην Τουρκία οι δαπάνες για την άμυνα από \$10,9 δις που ήταν το 2014 μειώθηκαν στα \$8,3 δις το 2015 και έφτασαν τα \$8,7 δις το 2016, κυρίως ένεκα των οικονομικών δυσκολιών που η χώρα αντιμετωπίζει τα τελευταία χρόνια (Αριστοτέλους, 2017).

Παρ' όλα αυτά η Τουρκία έχει εξαγγείλει μια εξαιρετικά φιλόδοξη στρατιωτική στρατηγική³⁷ και πολιτική, προκειμένου να διαδραματίσει το ρόλο τοπικής υπερδύναμης, στην ευρύτερη Νοτιοανατολική Μεσόγειο, με ότι αυτό συνεπάγεται για την εθνική μας ασφάλεια (Κοράκης, 2003).

Το γεγονός αυτό βέβαια δε συνεπάγεται αυτόματα πως η αντίστοιχη παραγόμενη στρατιωτική δύναμη εκ μέρους της Τουρκίας είναι ανάλογη των στρατιωτικών της δαπανών, καθώς αυτή εξαρτάται και από ένα σύνολο επιπλέον παραγόντων, όπως για παράδειγμα η δομή δυνάμεων, οι τύποι οπλικών συστημάτων, η εκπαίδευση του προσωπικού, γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά της περιοχής που μπορεί να δίνουν πλεονεκτήματα ή να δημιουργούν μειονεκτήματα, το ηθικό, κλπ.

Κατά συνέπεια, το ζητούμενο δεν είναι η Ελλάδα να προβαίνει σε αντίστοιχες – ισόποσες δαπάνες σε σχέση με την Τουρκία για τις ανάγκες της ελληνικής άμυνας, αλλά κατά πόσο η επιδείνωση των σχετικών μεγεθών για τις αμυντικές δαπάνες εξαιτίας της οξύτατης οικονομικής κρίσης, μπορεί να προκαλέσει ανεπανόρθωτη βλάβη στους συσχετισμούς δυνάμεων μεταξύ των δύο χωρών και κυρίως στην προβολή, διατήρηση και δυνατότητα εφαρμογής επαρκούς ελληνικής αποτρεπτικής δύναμης και μάλιστα με πολύ λιγότερους διαθέσιμους πόρους.

---

37 Για παράδειγμα το σχέδιο «Air Force Vision 2035», στόχος του οποίου είναι να καταστήσει την TURAF έναν ηγέτη περιοχής και μία από τις πλέον αποτελεσματικές αεροπορικές δυνάμεις. Αντίστοιχου ενδιαφέροντος προγράμματα τρέχουν και στο τουρκικό πολεμικό ναυτικό (Γεωργούσης, 2015), βλέπε και σχετική ανάλυση στο Παράρτημα «Γ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η οικονομική κρίση στην περίπτωση της Ελλάδας, δεν αποτελεί γεγονός το οποίο προέκυψε τα τελευταία χρόνια, αλλά ένα πρόβλημα το οποίο συνεχώς αυξάνεται από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, λαμβάνοντας ανεξέλεγκτες διαστάσεις από τα τέλη της δεκαετίας του 2000. Ως προς τα αίτια της, αυτά είναι σύνθετα και έχουν να κάνουν όχι μόνο με την ύφεση αλλά και τον τρόπο λειτουργίας του ελληνικού κράτους, που συνίστατο στην κατασπατάληση οικονομικών πόρων, τόσο από τα εσωτερικά έσοδα όσο και από το συνεχή εξωτερικό δανεισμό.

Η οικονομική κρίση που χτύπησε την Ελλάδα, πέραν των σοβαρών προβλημάτων στον εσωτερικό οικονομικό και κοινωνικό ιστό της, προκάλεσε και σοβαρή έλλειψη αξιοπιστίας στο εξωτερικό, η οποία κόντευε να την οδηγήσει στο περιθώριο της ευρωπαϊκής οικογένειας, ως ένα κράτος που αδυνατεί να αναδιοργανωθεί και να εκσυγχρονιστεί και το οποίο βάζει σε κίνδυνο το ίδιο το εγχείρημα του ενιαίου ευρωπαϊκού οικονομικού συστήματος.

Αυτή η αμαύρωση του διεθνούς της κύρους, ως αποτέλεσμα της εικόνας που φαίνεται προς τα έξω, έχει ως αποτέλεσμα και τη δυσκολία εξεύρεσης αξιόπιστων συμμαχιών εντός και εκτός Ευρώπης, γεγονός το οποίο μπορεί να την οδηγήσει σε μία επικίνδυνη απομόνωση, και να την αποκόψει από τις διεθνείς εξελίξεις, κίνδυνο τον οποίο μπορεί να τον αντισταθμίσει με τη χρήση της δημόσιας διπλωματίας.

Επίσης, η υφιστάμενη οικονομική κρίση μπορεί να λειτουργήσει ως «ξυπνητήρι», για να αφυπνίσει την ελληνική εξωτερική και αμυντική της πολιτική, από την αδράνειά στην οποία έχει περιπέσει την τελευταία δεκαετία, επαναξιολογώντας τη στρατηγική της σε όλους τους τομείς που αφορούν το εθνικό της συμφέρον, όχι μόνο διατηρώντας την περιφερειακή της επιρροή, αλλά και αναζητώντας ένα νέο ρόλο, τόσο μέσω των εθνικών της μέσων, όσο και στο πλαίσιο της συμμετοχής της σε διεθνείς συνασπισμούς, όπως η Ε.Ε και το ΝΑΤΟ.

Η Ελλάδα έχει τη δυνατότητα να επιλέξει οποιοδήποτε από τα είδη αποτροπής (ή συνδυασμό αυτών) που αναφέρθηκαν στο 2^ο Κεφάλαιο, προκειμένου να καταδείξει σε οποιοδήποτε πιθανό ή συγκεκριμένο αντίπαλο, ότι έχει τη θέληση για να πραγματοποιήσει τις αποτρεπτικές της απειλές, καθιστώντας ταυτόχρονα βέβαιο ότι τυχόν εχθρική προσβολή της μπορεί να οδηγήσει σε εμπλοκή και σε γενικότερη σύγκρουση.

Η εφαρμογή της πολιτικής συμμαχιών σε συνδυασμό με τη διπλωματία σε όλες τις μορφές, είναι μερικά μόνο από τα μέσα τα οποία αφενός δεν επιβαρύνουν σοβαρά τον οικονομικό προϋπολογισμό, αφετέρου μπορούν να αποτελέσουν σημαντικά και ενεργητικά εργαλεία για την άσκηση και προβολή αξιόπιστης αποτρεπτικής ισχύος.

Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να διασφαλίσει τα συμφέροντά της, εκμεταλλευόμενη τις πρόσφατες περιφερειακές εξελίξεις στη διεθνή σκηνή, αποδεικνύοντας στα υπόλοιπα κράτη, ότι η Ελλάδα εξακολουθεί να είναι ένας πολύτιμος διεθνής σύμμαχος, που παρά την κρίση μπορεί να βρει διεξόδους και να αξιοποιήσει όλα τα γεωστρατηγικά πλεονεκτήματα που διαθέτει.

Για το λόγο αυτό, είναι απαραίτητο η διατήρηση ενόπλων δυνάμεων με πολλαπλές δυνατότητες, έτοιμες να αντιμετωπίσουν τις σύγχρονες και ασύμμετρες απειλές αλλά και διεθνείς προκλήσεις ασφαλείας, τόσο του παρόντος όσο και του μέλλοντος, παράσχοντας ταυτόχρονα στην κυβέρνηση πολλαπλές επιλογές, προκειμένου να εφαρμόσει την κατάλληλη εθνική στρατηγική.

Επίσης και στα πλαίσια της εφαρμογής της στρατηγικής της «Έξυπνης Άμυνας» η Ελλάδα οφείλει να εγκαταλείψει τις ξεπερασμένες αμυντικές της επιλογές και να αξιολογήσει, να ιεραρχήσει, να αναπτύξει (ή αποκτήσει) αλλά και να επενδύσει στο κατάλληλο σύγχρονο πλαίσιο στρατιωτικών δυνατοτήτων, οι οποίες θα της προσδώσουν την απαραίτητη αποτρεπτική ικανότητα, με στόχο την μεγιστοποίηση του οφέλους και την ελαχιστοποίηση του κόστους αυτής της επένδυσης.

Λαμβάνοντας υπόψη τις μέχρι σήμερα σχέσεις μεταξύ Ελλάδος – Τουρκίας, αυτές έχουν διαμορφώσει ένα κλίμα, το οποίο αποκλείει τη συνεργασία σε ζωτικής σημασίας ζητήματα στο άμεσο μέλλον, καθώς η Τουρκία δε διστάζει, εκμεταλλευόμενη τα παράθυρα ευκαιρίας που ανακύπτουν, να προβαίνει είτε σε φραστικές διακηρύξεις είτε σε πράξεις προβολής της στρατιωτικής της ισχύος, αναγκάζοντας την Ελλάδα να διαθέτει ετησίως, πολύτιμους ανθρώπινους και υλικούς πόρους για την Εθνική Άμυνα.

Αντίθετα, η Ελλάδα στα πλαίσια εφαρμογής του αμυντικού αποτρεπτικού της δόγματος, τηρεί μια αμυντική αλλά ψύχραιμη στάση, χωρίς να φαίνεται μέχρι σήμερα διατεθειμένη να εκδηλώσει με έμπρακτο τρόπο την αποτρεπτική της δύναμη, με ότι αυτό συνεπάγεται στο πως το μήνυμα αυτό αποκωδικοποιείται, όχι μόνο απέναντι στην τουρκική προκλητικότητα, αλλά και από τα υπόλοιπα κράτη που δραστηριοποιούνται στη διεθνή σκηνή.

Παράλληλα, ο εξοπλιστικός ανταγωνισμός όπως αυτός έχει διαμορφωθεί τα τελευταία 50 χρόνια μεταξύ των δύο κρατών, τείνει να ενταθεί ακόμη περισσότερο την επόμενη δεκαετία από πλευράς Τουρκίας (η οποία αποτελεί και θα εξακολουθήσει να αποτελεί τη σημαντικότερη απειλή για την Ελλάδα), γεγονός που επιβεβαιώνεται από την παρουσίαση των εξοπλιστικών προγραμμάτων που προαναφέρθηκαν, αυξάνοντας ακόμη περισσότερο τον κίνδυνο για πρόκληση θερμού επεισοδίου μεταξύ των δύο χωρών, λόγω της ύπαρξης σοβαρής ανισορροπίας στρατιωτικής ισχύος στην περιοχή.

Το δίλημμα που υφίσταται μεταξύ κοινωνικής ευημερίας του ελληνικού λαού και της διατήρησης τη στρατηγικής αποτροπής εναντίον ενός ισχυρότερου αντιπάλου (μέσω της προμήθειας νέων στρατιωτικών εξοπλισμών), λόγω της δυσχερούς δημοσιονομικής κατάστασης εντείνει ακόμη περισσότερο το πρόβλημα, ενώ πολλές φορές παραβλέπεται ή έννοια της ισχυρούς άμυνας, αφενός ως κοινωνικού αγαθού, αφετέρου ως προστάτιδος αυτής ακριβώς της κοινωνικής ευημερίας.

Το γεγονός αυτό βέβαια δε σημαίνει πως η Ελλάδα βρίσκεται σε αδιέξοδο, καθώς λύσεις όπως η σύγχρονη τεχνολογία ως αντίβαρο στην προμήθεια μεγάλου αριθμού στρατιωτικών εξοπλισμών, μπορεί να μεταβάλει το αποτέλεσμα μίας πιθανής σύγκρουσης, καθώς η διάχυσή της μέσα από τα υφιστάμενα οπλικά συστήματα τα οποία η Ελλάδα ήδη διαθέτει, μπορεί να προσδώσει σοβαρό συγκριτικό πλεονέκτημα στον κάτοχό της.

Η χρήση των δαπανών που χρησιμοποιούνται για στρατιωτικούς εξοπλισμούς, ως δείκτης στρατιωτικής ισχύος δεν είναι πάντα σταθερή ή αξιόπιστη, καθώς τα δεδομένα τους είναι συχνά μη συγκρίσιμα ή μη διαθέσιμα, ενώ η ικανότητα αποτροπής που δύνανται να παράγουν, είναι μεγέθη δύσκολα μετρήσιμα και τα οποία εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό και από μη οικονομικούς παράγοντες, όπως η εκπαίδευση, το ηθικό, ηγεσία κλπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΠΟΤΡΕΠΤΙΚΗΣ ΙΣΧΥΟΣ

Λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερθέντα συμπεράσματα, το ζητούμενο είναι το πώς η Ελλάδα μπορεί να παράγει αμείωτη την ίδια αποτρεπτική δύναμη που παρήγαγε τα προ της κρίσης χρόνια, ή έστω την ελάχιστη απαιτούμενη για να αντιμετωπισθεί οποιαδήποτε επιβουλή των εθνικών της κυριαρχικών δικαιωμάτων. Καθήκον δύσκολο, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός πως θα πρέπει να προσαρμοστεί στα δεδομένα ενός πολύ χαμηλότερου ετήσιου προϋπολογισμού, ο οποίος με δυσκολία καλύπτει τις σημερινές ανάγκες, μεγιστοποιώντας την παραγόμενη εκροή από τους, λιγότερους συγκριτικά με το παρελθόν πόρους που θα έχει στη διάθεσή της τα προσεχή χρόνια.

Για τη διατήρηση λοιπόν όσο το δυνατόν πιο σταθερής και δυνατής οικονομίας, θα πρέπει η Ελλάδα να βασίσει την προσπάθειά αυτή, σε συγκεκριμένα μέτρα για την εδραίωση δημοσιονομικής εξυγίανσης, με στόχο τη δραστική καταπολέμηση της σπατάλης και τον εξορθολογισμό της δημόσιας δαπάνης. Ως τέτοια μέτρα μπορούν να αποτελέσουν η μεταρρύθμιση του φορολογικού και του ασφαλιστικού συστήματος, η μεταρρύθμιση στη δημόσια διοίκηση, η πάταξη της φοροδιαφυγής και της διαφθοράς κλπ. Παράλληλα θα πρέπει να ληφθούν όλα τα κατάλληλα πολιτικο-οικονομικής φύσης μέτρα για την ανάσχεση της ύφεσης και την τόνωση της ρευστότητας στον ιδιωτικό τομέα, προώθηση της νέας τεχνολογίας, αύξηση της παραγωγικότητας και του ανταγωνισμού, καθώς και επιπλέον μέτρα για τη στήριξη και την ανάπτυξη των βασικότερων μοχλών της ελληνικής οικονομίας, όπως είναι ο τουρισμός, ή η ναυτιλία.

Εκτός όμως από τις ανωτέρω δυσκολίες που απαιτούνται για την υλοποίηση των απαιτούμενων μέτρων για την ανατροπή της υφιστάμενης δυσμενούς δημοσιονομικής κατάστασης, και προκειμένου να καταστεί δυνατή η επίτευξη επαρκούς³⁸ αποτρεπτικής ισχύος της Ελλάδος, απαιτείται μεταξύ των άλλων να καθοριστεί πρωταρχικά η Εθνική Στρατηγική Ασφάλειας, η Εθνική Στρατιωτική Στρατηγική (στρατηγικό δόγμα), αλλά και να εξεταστεί το ευρύτερο διεθνές και περιφερειακό γεωπολιτικό και γεωστρατηγικό περιβάλλον. Στόχος αυτών των ενεργειών, αποτελεί να καθορισθούν τα δυνατά σημεία αλλά και οι διάφορες απειλές (υπαρκτές ή δυνητικές) κατά της εθνικής ασφάλειας, καθώς και οι διάφοροι περιορισμοί και οι ευκαιρίες που προκύπτουν στο διεθνές περιβάλλον, να αποτυπωθούν τα στρατιωτικά (δομή δυνάμεων) και όχι μόνο μέσα τα οποία έχουν στη διάθεσή τους, τόσο η Ελλάδα όσο και τα πιθανά αντίπαλά της κράτη, και τέλος οι πραγματικές οικονομικές δυνατότητες της Χώρας (Ήφαιστος, 2004).

³⁸ Στα πλαίσια της αποτρεπτικής ισχύος της Ελλάδος συμπεριλαμβάνεται κατ'ελάχιστον η εξασφάλιση της δυνατότητας αποκτίσεως θαλασσίου και αεροπορικού ελέγχου σε Αιγαίο και Ιόνιο, καθώς και η άρνηση αποκτίσεως αντιστοίχου αεροναυτικού τουρκικού ελέγχου στην ΝΑ Μεσόγειο. Επιπλέον απόκτηση δυνατότητας αποτελεσματικής άμυνας σε Έβρο, νήσους του Αιγαίου και Κύπρο, με αντίστοιχες αντεπιθετικές ικανότητες.

Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, ο όρος εθνική «στρατηγική» δε χρησιμοποιείται αποκλειστικά με την έννοια της «χρήσης των διαθέσιμων μέσων για την επίτευξη κάποιου σκοπού» (Δασκαλάκης,2015), αλλά με μια πιο ευρεία έννοια, σύμφωνα με την οποία στρατηγική είναι η ενορχήστρωση των διαθέσιμων μέσων και πηγών ισχύος για την επίτευξη κάποιου πολιτικού ή στρατιωτικού σκοπού, στα πλαίσια μιας ενδεχόμενης ή σε εξέλιξη αντιπαράθεσης μεταξύ δύο ή κρατών που περιλαμβάνει χρήση ή απειλή χρήση βίας. Ευνόητο αντίστοιχα είναι πως ο σκοπός στην εξεταζόμενη περίπτωση, αποτελεί η διατήρηση της αποτρεπτικής ισχύος της Ελλάδος, έναντι μια σαφώς προσδιορισμένης πραγματικής απειλής που μπορεί να είναι, είτε η Τουρκία, είτε οποιαδήποτε άλλη απειλή του σύγχρονου διεθνούς περιβάλλοντος (πχ ασύμμετρες απειλές κλπ).

Για το λόγο αυτό, η εφαρμοζόμενη στρατηγική θα πρέπει να μην ασκείται με «αμυντικό τρόπο», υπό τη μορφή της παρακολούθησης απλά των εξελίξεων σε τοπικό, περιφερειακό αλλά και διεθνές περιβάλλον, λαμβάνοντας τα κατάλληλα μέτρα αντίδρασης όταν απαιτηθεί να υπερασπίσει τα συμφέροντά της, αλλά να ασκείται με «επιθετικό τρόπο» και με ενεργητική συμμετοχή, έχοντας ως στόχο τη διατήρηση του υφιστάμενου status quo και προβολής της επίτευξης του επιδιωκόμενου βαθμού αποτροπής.

Μάλιστα η Εθνική Στρατηγική, θα πρέπει κατ' ελάχιστον να είναι σε θέση να ανταποκρίνεται σε τέσσερις βασικές απαιτήσεις: α) αξιολόγηση υφιστάμενων κινδύνων και ευκαιριών του διεθνούς περιβάλλοντος, β) σχεδιασμό και υλοποίηση μίας στρατηγικής αποτροπής και άμυνας, γ) ικανότητα αντίδρασης σε κρίσεις, δ) αποτελεσματική διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων για την αντιμετώπιση ενδεχόμενης στρατιωτικής επίθεσης.

Συγκεκριμένα στην περίπτωση της Ελλάδας θα μπορούσε μέσω μιας ανάλυσης SWOT³⁹, να εκτιμηθεί ο τρόπος με τον οποίο η Ελλάδα θα μπορούσε να αναπτύξει την κατάλληλη στρατηγική για αποτελεσματική αποτροπή, έναντι του πιθανότερου της αντιπάλου (Τουρκία), υπολογίζοντας συγκεκριμένους παραμέτρους και συντελεστές όπως για παράδειγμα (Ευαγόρου, 2005):

- Το γεγονός ότι είναι μέλος της Ε.Ε. και του NATO (δυνατό σημείο) με την εκμετάλλευση των συμμαχιών (ευκαιρία), για να παράγει εξωτερική εξισορρόπηση έναντι της Τουρκίας.
- Το στρατηγικό πλεονέκτημα της κατοχής του μεγαλύτερου μέρους του Αιγαίου (δυνατό σημείο), να αξιοποιηθεί με την εκμετάλλευση της στρατιωτικής ποιοτικής υπεροχής (προς το παρόν) έναντι του αντιπάλου (ευκαιρία), για να κερδίσει το πλεονέκτημα της στρατιωτικής νίκης σε μία ενδεχόμενη πολεμική αναμέτρηση.

---

39 Strengths (δυνατά σημεία), Weaknesses (αδυναμίες), Opportunities (ευκαιρίες) και Threats (απειλές).

- Τις πιθανές αδυναμίες (όπως οι περιορισμοί στη δημοσιονομική πολιτική και η αδυναμία αγοράς νέων εξοπλισμών), οι οποίες μπορούν να ελαχιστοποιηθούν με καλύτερη οικονομική πολιτική ή την υποστήριξη των ΕΔ χωρών μελών του NATO ή της ΕΕ. Αντίστοιχα η ποσοτική ανισορροπία των τουρκικών ΕΔ, μπορεί να αντισταθμιστεί από ποιοτική υπεροχή (από πλευράς εξοπλισμών αλλά και του αξιόμαχου του προσωπικού των ελληνικών ΕΔ).

- Τις υφιστάμενες απειλές (κίνδυνοι), όπως ανακύπτουν από την αναθεωρητική και επιθετική στρατηγική της Τουρκίας, σε όλο το φάσμα των ελληνοτουρκικών θεμάτων, η οποία έχει ήδη και δείχνει σημάδια πως επιχειρεί να εκμεταλλευτεί την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η χώρα μας, για να αποκομίσει συγκεκριμένα οφέλη σε ζητήματα που αφορούν την υφαλοκρηπίδα, τα χωρικά ύδατα, την ΑΟΖ, κλπ, αμφισβητώντας μέσω της επεκτατικής της πολιτικής τα κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδος.

Ο ακριβής καθορισμός των ανωτέρω συντελεστών, δεν αποτελεί πάντοτε μια εύκολη υπόθεση, ενώ η δυσχερής δημοσιονομική συγκυρία που τα τελευταία χρόνια υφίσταται, προϋποθέτει μία εκ θεμελίων ανατροπή στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται τα ζητήματα της εθνικής άμυνας. Επιπλέον θα απαιτηθεί αναπροσαρμογή στον τρόπο με τον οποίο σχεδιάζεται και προγραμματίζεται η εθνική αμυντική πολιτική και στρατιωτική στρατηγική, η οποία θα πρέπει υποχρεωτικά να προσαρμοστεί στα δεδομένα ενός πολύ μικρότερου ετήσιου προϋπολογισμού, με την μικρότερη δυνατή απώλεια σε στρατιωτική δύναμη και αποτροπή.

Για τη σχεδίαση της στρατιωτικής στρατηγικής και τον προσδιορισμό των στρατιωτικών δυνατοτήτων που απαιτούνται για την προστασία και την προώθηση των συμφερόντων της χώρας μας, μπορεί να χρησιμοποιηθούν δύο εφαρμοζόμενες και από το NATO μέθοδοι: η σχεδίαση με βάση την απειλή και η σχεδίαση με βάση τις δυνατότητες (Μαυρόπουλος, 2012).

Η σχεδίαση με βάση την απειλή, ακολουθείται όταν οι απειλές για τα συμφέροντα μιας χώρας είναι προφανείς και εύκολα αναγνωρίσιμες. Το έργο της σχεδίασης είναι η πρόβλεψη ενός ή περισσότερων οφθαλμοφανών σεναρίων ή στρατιωτικών ενδεχομένων και ο εν συνεχεία προσδιορισμός του είδους και του μεγέθους των δυνάμεων που απαιτούνται για την αντιμετώπιση των εν λόγω απειλών.

Αντίστοιχα, η σχεδίαση με βάση τις δυνατότητες, χρησιμοποιείται όταν οι απειλές είναι πολυδιάστατες και απροσδιόριστες, οπότε αντί να επικεντρώνεται σε συγκεκριμένους αντιπάλους, η σχεδίαση πρέπει να υπολογίσει τη σωστή αναλογία των απαιτούμενων στρατιωτικών δυνατοτήτων για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών προς επίτευξη (αντί για σενάριο). Η μέθοδος αυτή είναι δυσκολότερη στην κατανόηση και στην υλοποίηση, καθώς απαιτούν εύστοχες προβλέψεις για τις απαιτούμενες

δυνάμεις, πόρους και δυνατότητες προκειμένου να προστατευθούν τα εθνικά συμφέροντα.

Για τη χώρα μας όπου η απειλή είναι ορατή και αναγνωρίσιμη «δια γυμνού οφθαλμού», προτείνεται ως πιο δόκιμη μέθοδος για να χρησιμοποιηθεί, η αμυντική σχεδίαση με βάση την απειλή, αποτελούμενη από δύο στάδια τα οποία είναι αφενός ο προσδιορισμός των ενδεχόμενων συγκρούσεων (μέσω πιθανών σεναρίων, πχ πρόκληση θερμού επεισοδίου, διεξαγωγή περιορισμένων πολεμικών επιχειρήσεων κλπ) και αφετέρου η επιχειρησιακή σχεδίαση των ενδεχόμενων στρατιωτικών συγκρούσεων (δηλαδή τον προσδιορισμό των απαιτούμενων στρατιωτικών δυνάμεων που απαιτούνται για την επιτυχή διεξαγωγή της επιχείρησης) (Μαυρόπουλος, 2012).

Και στους δύο ανωτέρω τρόπους σχεδιασμού, θα πρέπει να εξευρεθεί τρόπος στο να καταστεί δυνατή η μεγιστοποίηση της παραγόμενης εκροής από τους υφιστάμενους πενιχρούς πόρους στον τομέα της άμυνας, προκειμένου η αποτρεπτική ισχύς που εκπέμπει η χώρα μας, έναντι των πιθανών της αντιπάλων, να είναι σε ένα αποδεκτό επίπεδο, το οποίο παράλληλα εξασφαλίζει τα εθνικά μας συμφέροντα (Γεωργούσης, 2015).

Η μεγιστοποίηση της παραγόμενης εκροής, μπορεί να είναι αποτέλεσμα μίας άλλης δομής δυνάμεων, μικρότερης, πιο ευέλικτης αλλά εξίσου αποτελεσματικής, προσαρμοσμένης στις οικονομικές δυνατότητες των επόμενων ετών, όπως για παράδειγμα με λιγότερες αλλά καλύτερα στελεχωμένες και εξοπλισμένες μονάδες και σχηματισμούς, με λιγότερα αλλά αποδοτικότερα επίπεδα διοίκησης, με μια δομή δυνάμεων εξοπλισμένη με πιθανώς διαφορετικά οπλικά συστήματα και τεχνολογίες, ή συνδυασμό αυτών, τα οποία δεν μειώνουν τις επιχειρησιακές δυνατότητες, αλλά αυξάνουν την αποτελεσματικότητα, την ευελιξία ή την ταχύτητα αντίδρασης των αντίστοιχων ελληνικών (Κόλλιας, 2011).

Σε περιπτώσεις όπως της Ελλάδος που υφίσταται ποσοτική ανισορροπία μεταξύ ανταγωνιστικών κρατών, ο παράγοντας «ποιότητα» αναδεικνύεται σε καθοριστικής σημασίας στο συσχετισμό και στην ισορροπία δυνάμεων μεταξύ τους. Για το λόγο αυτό, η Ελλάδα θα πρέπει να στηριχθεί σε ποιοτικούς όρους, όπως η τεχνολογία και η τεχνογνωσία στη χρήση των εξοπλισμών, τις οποίες θα χρησιμοποιήσει ως συντελεστή ισχύος, προκειμένου να μπορεί να αντισταθμίσει την ποσοτική υπεροχή του αντιπάλου της.

Παράλληλα μπορεί να εκμεταλλευτεί τη γεωπολιτική της θέση αλλά και την υπεροχή της σε συγκριτικά πλεονεκτήματα ως προς τους γείτονές της, τα οποία την καθιστούν ένα κράτος με ικανό βαθμό αποτρεπτικής ισχύος, αν αυτό αξιοποιηθεί κατάλληλα, λαμβάνοντας υπόψη και τις προτάσεις για τη διατήρηση της αποτρεπτικής ικανότητας που αναφέρονται κατωτέρω.

Η Ελλάδα έχει πολλούς λόγους να αναπτύξει μια δική της στρατηγική και παρουσία στην ευρύτερη περιοχή, αφενός προβαίνοντας στο εσωτερικό της στις απαιτούμενες διαρθρωτικές αλλαγές, μεταξύ άλλων κυρίως στους τομείς της οικονομίας και της άμυνας, αφετέρου αναλαμβάνοντας τις κατάλληλες πρωτοβουλίες, χωρίς απαραίτητα να είναι οικονομικές ή στρατιωτικές, αλλά διπλωματικές ή θεσμικές.

Συγκεκριμένα η εξειδικευμένη μελέτη και ενασχόληση με τον τομέα των οικονομικών της άμυνας, ο οποίος αποτελεί την εφαρμογή της οικονομικής ανάλυσης στα εθνικά αμυντικά ζητήματα (καθώς τα οικονομικά είναι επιστήμη επιλογών), και στα οικονομικά της άμυνας ως μια συστηματική μελέτη των επιλογών ανάμεσα σε ανταγωνιστικές επιλογές, μπορεί να βοηθήσουν την καλύτερη κατανόηση αλλά και χειρισμό θεμάτων που σχετίζονται με το επίπεδο των αμυντικών δαπανών της χώρας, τις επιδράσεις των αμυντικών δαπανών στην ελληνική οικονομία, τη σχέση των αμυντικών δαπανών με την τεχνολογική ανάπτυξη και τις επιπτώσεις των αμυντικών δαπανών και του αμυντικού τομέα στην εφαρμοζόμενη από την Ελλάδα στρατηγική αποτροπής.

Λαμβάνοντας όλα τα ανωτέρω υπόψη και στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, παρατίθενται επιπρόσθετα οι παρακάτω συγκεκριμένες προτάσεις για τη διατήρηση της αποτρεπτικής ισχύος της Ελλάδος:

Καταρχήν η Ελλάδα μπορεί να εκμεταλλευτεί την ιδιότητά της ως χώρα μέλος του NATO και της ΕΕ, για συμμετοχή σε ασκήσεις και πολυεθνικές επιχειρήσεις. Η Ελλάδα έχει τη δυναμική μέσω του Πολεμικού της Ναυτικού να διαδραματίσει ένα σημαντικό ρόλο σε τέτοιου είδους αποστολές, προβάλλοντας τη ναυτική της δύναμη με την οποία μπορεί να επιτελέσει ένα ηγετικό ρόλο σε ευρωπαϊκό επίπεδο στην περιοχή της Μεσογείου (Grigoriadis, 2012 και Κρεμμύδας, 2012), όπως για παράδειγμα η ναυτική επιχείρηση “EUNAVFOR-Atalanta”, την οποία οργάνωσε η Ευρωπαϊκή Ένωση με συμμετοχή των περισσότερων παράκτιων ευρωπαϊκών κρατών, με σκοπό την καταπολέμηση της πειρατείας στα ανοιχτά της Σομαλίας και την προστασία των εμπορικών πλοίων.

Μπορεί η συνεισφορά της Ελλάδας να συνίστατο απλώς και μόνο σε μία φρεγάτα του Πολεμικού Ναυτικού⁴⁰, αλλά το προσδοκώμενο όφελος μέσω της ενεργούς συμμετοχής της ήταν πολύ μεγάλο, καθώς μελλοντικά θα μπορούσε να λειτουργήσει ως εργαλείο ανάκαμψης του διεθνούς της κύρους, κύρος χωρίς το οποίο η Ελλάδα δεν θα μπορέσει να ξεφύγει από την γεωπολιτική υποβάθμιση που έχει υποστεί λόγω της κρίσης.

Στα πλαίσια της διεθνούς συνεργασίας, η Ελλάδα μπορεί να εκμεταλλευτεί προς όφελός της το στρατηγικό δόγμα της «Έξυπνης Άμυνας», το οποίο τα τελευταία χρόνια έχει αναπτυχθεί από το NATO, σύμφωνα με οποίο ο συνασπισμός βασίζει την άμυνά του σε ένα συνεκτικό σύνολο

---

40 Η οποία αποσύρθηκε εσπευσμένα στις 28 Αυγούστου του 2011 με το επιχείρημα της εξοικονόμησης χρημάτων λόγω της κρίσης.

αναπτύξιμων και διαλειτουργικών δυνάμεων, κατάλληλα εκπαιδευμένων και εξοπλισμένων, ικανών να εκπληρώσουν το σκοπό αυτό (Κωσταράκος, 2013).

Με αυτό ως δεδομένο, η ελληνική αποτρεπτική μας ισχύ, μπορεί να στηριχτεί σε ένα νέο τρόπο σκέψης σχετικά με την απόκτηση σύγχρονων αμυντικών δυνατοτήτων για κάλυψη των αμυντικών μας αναγκών μέσω καθορισμού των προτεραιοτήτων, το συντονισμό των προσπαθειών κατά τον βέλτιστο τρόπο, και τη συγκέντρωση αλλά και κοινή χρήση πόρων και δυνατοτήτων και των τριών κλάδων των ΕΔ.

Συγκεκριμένα το δόγμα της «Έξυπνης Άμυνας» μπορεί να στηριχτεί στους παρακάτω πυλώνες, άμεσα, μεσοπρόθεσμα αλλά και μακροπρόθεσμα (Παρίσης, 2009):

- Ιεράρχηση των εθνικών προτεραιοτήτων στον τομέα της άμυνας, και αναθεώρηση του αμυντικού μας σχεδιασμού κατά τρόπο οικονομικά αποδεκτό. Ο σχεδιασμός αυτός θα πρέπει να γίνεται βάσει των συμπερασμάτων αναλυτικής μελέτης των υφιστάμενων απειλών, των ειδικών συνθηκών που αναγκαιούν στην αγορά και χρήση συγκεκριμένων οπλικών συστημάτων, της αναδυόμενης σε κάθε τομέα τεχνολογίας ευκαιρίας, και φυσικά του επιπέδου κατάρτισης του (στρατιωτικού) ανθρώπινου δυναμικού.

- Εξωτερική συνεργασία με τρίτες χώρες στον τομέα της άμυνας μέσω συμφωνημένης στρατηγικής, για επίτευξη οικονομίας κλίμακος, καθώς ενεργώντας από κοινού, η Ελλάδα με άλλα κράτη μπορεί να έχει πρόσβαση σε δυνατότητες που δεν θα μπορούσε, από οικονομικής άποψης να αναπτύξει ξεχωριστά (πχ συνεκπαίδευση, παροχή τεχνογνωσίας ή κοστοβόρου εξοπλισμού, κλπ), συνεργασία η οποία θα πρέπει να είναι εκ των προτέρων κατάλληλα οριοθετημένη ώστε να μην αποβαίνει εις βάρος της εθνικής κυριαρχίας. Η συνεργασία αυτή προβλέπεται εξάλλου και στα πλαίσια της εφαρμογής του «pooling and sharing»⁴¹ που εφαρμόζει η ΕΕ, έχοντας ως στόχο τη διατήρηση και την ενίσχυση των εθνικών επιχειρησιακών δυνατοτήτων, αποφεύγοντας τις αλληλοκαλύψεις και με παράλληλη μείωση του κόστους (Κοππά, 2017).

- Παραχώρηση διευκολύνσεων σε υφιστάμενες στρατιωτικές εγκαταστάσεις προς χώρες του NATO (πχ αεροπορικές-ναυτικές βάσεις για ανεφοδιασμό, κοινή διεξαγωγή ασκήσεων και επιχειρήσεων, κλπ), έτσι ώστε να επιτυγχάνεται αύξηση των επιχειρησιακών της δυνατοτήτων (πχ καλύτερη επιτήρηση του Αιγαίου), ή παροχή υψηλού επιπέδου στρατιωτικών πληροφοριών (πχ αεροπορική και ναυτική εικόνα) προς χώρες του NATO ή της ΕΕ, προκειμένου αυτές να εξοικονομήσουν αντίστοιχους στρατιωτικούς πόρους για αγορά ακριβού στρατιωτικού εξοπλισμού. Κατ'αυτόν τον τρόπο η Ελλάδα μπορεί να αποτελέσει στρατηγικό τους εταίρο στην παροχή

---

41 Η έννοια του pooling and sharing είναι εξόχως επίκαιρο αυτή την περίοδο λόγω της οικονομικής κρίσης και ενώ το pooling είναι απλό, το sharing είναι πιο δύσκολο καθώς εναπόκειται στην εμπιστοσύνη που θα πρέπει να διέπει τα κράτη που συμμετέχουν στο να έχουν διαθέσιμη τη στρατιωτική υποδομή διαθέσιμη τη στιγμή που θα τη χρειαστούν.

υπηρεσιών και συστημάτων διοίκησης και ελέγχου, εναέριας και θαλάσσιας επιτήρησης, έγκαιρης προειδοποίησης, καθώς και αντιβαλλιστικής προστασίας στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου (πχ AWACS⁴²).

- Εσωτερική συνέργεια των τριών Κλάδων των ΕΔ για αλληλοσυμπλήρωση και αποφυγή άσκοπων επικαλύψεων σε θέματα διεξαγωγής επιχειρήσεων, Διοικητικής Μέριμνας, εξειδικευμένης κατάρτισης, logistics κλπ.

- Εκμετάλλευση της νέας στρατηγικής επί των εξοπλισμών που αποκαλείται “Smart Procurement”, η οποία ενσωματώνει τις ανάγκες των τριών κλάδων των ΕΔ μέσα από μακροπρόθεσμους στόχους και κατάλληλες διαδικασίες που εξασφαλίζουν χαμηλό κόστος προμήθειας.

Ένας άλλος τομέας στον οποίο μπορεί να επενδύσει η Ελλάδα είναι στην Εθνική Αμυντική Βιομηχανική Στρατηγική⁴³, καθώς στη χώρα μας υπάρχει εγκατεστημένη αξιόλογη Εγχώρια Αμυντική Βιομηχανία (EABI), η οποία παρά τα προβλήματα του παρελθόντος αλλά και τη δυσμενή οικονομική συγκυρία του παρόντος, έχει υψηλού επιπέδου τεχνογνωσία, εμπειρία, εγκαταστάσεις και εξοπλισμό, ενώ το συγκριτικό της πλεονέκτημα αποτελεί το υψηλό επίπεδο ανθρώπινο δυναμικό και ως εκ τούτου έχει προβάδισμα σε σχέση με χώρες που τώρα αποκτούν αντίστοιχα αμυντικά συστήματα και οι οποίες είναι δυνητικοί πελάτες της EABI (Ροζολής, 2013). Η σημερινή οικονομική κρίση μπορεί να επηρεάζει την EABI αρνητικά, αλλά αφενός πολλά προβλήματα είναι κυρίως διαρθρωτικού χαρακτήρα χωρίς οικονομικό κόστος, αφετέρου υπάρχουν λύσεις εξεύρεσης των απαραίτητων πόρων για χρηματοδότηση της EABI εκτός Εθνικού προϋπολογισμού⁴⁴.

Αντίστοιχα για τη θωράκιση της δικής της άμυνας, η Ελλάδα μπορεί να αξιοποιήσει με κατάλληλους χειρισμούς τις δυσμενείς επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης σε παγκόσμιο επίπεδο, καθώς εκτός από την Ελλάδα, η διεθνής κρίση έχει πλήξει και τη βαριά βιομηχανία της Ευρώπης και κατ' επέκταση την αμυντική της βιομηχανία⁴⁵. Με αυτό ως ένα ισχυρό κίνητρο αλλά και διαπραγματευτικό χαρτί, η Ελλάδα, ως ένας από τους καλύτερους πελάτες της ευρωπαϊκής αμυντικής βιομηχανίας θα μπορούσε να διεκδικήσει από τους εταίρους της προνομιακούς όρους δανειοδότησης για την αγορά

---

42 Αερομεταφερόμενο Σύστημα Προειδοποίησης και Ελέγχου του NATO σε αεροσκάφη Boeing E-3A

43 Για το σκοπό αυτό, το άρθρο 3 του ν.3978/2011, προβλέπει ότι: «για την προστασία των ουσιωδών συμφερόντων ασφάλειας της χώρας και ιδίως για την ασφάλεια εφοδιασμού και την επιχειρησιακή αυτονομία των ΕΔ, καθώς και την κάλυψη των αναγκών που υπάρχουν σε περιόδους κρίσης, επιστράτευσης ή πολέμου, το ΥΠΕΘΑ λαμβάνει όλα τα αναγκαία μέτρα για την εγκαθίδρυση και διατήρηση μίας εγχώριας τεχνολογικής – βιομηχανικής βάσης, συμπεριλαμβανομένων μέτρων που αφορούν σε έρευνα και ανάπτυξη, σε συγκεκριμένους τομείς άμυνας και ασφάλειας. Η βάση αυτή διασφαλίζει την ταχεία απρόσκοπτη λειτουργία της αλυσίδας εφοδιασμού των ΕΔ σε υλικά, αναλώσιμα, εξαρτήματα, υπηρεσίες άμεσης συντήρησης και τεχνικής υποστήριξης και την εκτέλεση των αναγκαίων έργων σε όλες τις περιπτώσεις εγκαίρως και υπό κάθε περίπτωση»

44 πχ μέσω προγραμμάτων Α-Ω, στα πλαίσια του νόμου περί αμυντικών προμηθειών 3978 του 2011, ο οποίος είναι σε πλήρη εναρμόνιση με την κοινοτική οδηγία 81/2009, είτε μέσω Ευρωπαϊκών προγραμμάτων ή Διεθνών Οργανισμών.

45 Μεγάλες αμυντικές βιομηχανίες όπως οι THALES, EADS, Finmeccanica, DCN, Rheinmetall, Snecma, Dassault Aviation, Daimler Chrysler, GIAT Industries, Krauss-MaffeiWegman, ThyssenKrupp κ.α. αποτελούν βασικό τμήμα της βιομηχανίας της ΕΕ. (Κόλλιας, 2009).

οπλικών συστημάτων από ευρωπαϊκές εταιρίες, αλλά και τη εξαίρεση των δαπανών αυτών από τον υπολογισμό του ελλείμματος και του δημοσίου χρέους, λόγω των αυξημένων αμυντικών αναγκών που αντιμετωπίζει σε σχέση με όλους τους υπόλοιπους εταίρους της στην ΕΕ (καλύπτοντας ταυτόχρονα μεγάλο μέρος των εξωτερικών της συνόρων).

Ευνόητο είναι ότι η ικανοποίηση των επιχειρησιακών αναγκών μέσω της ανάπτυξης κατάλληλων τεχνολογιών, αποτελεί σημαντική παράμετρο για την καθοδήγηση της έρευνας και καινοτομίας στον τομέα της άμυνας. Στα πλαίσια αυτά προτείνονται:⁴⁶

- Να καταρτιστεί το κατάλληλο «Πρόγραμμα Ανάπτυξης Αμυντικής Έρευνας και Τεχνολογίας», στο οποίο να περιλαμβάνονται προγράμματα που εξυπηρετούν τους βασικούς τομείς ανάπτυξης αμυντικής έρευνας και τεχνολογίας για την ικανοποίηση επιχειρησιακών απαιτήσεων και προτεραιοτήτων που έχουν τεθεί, σε συνδυασμό με προγράμματα για την ανάπτυξη βιομηχανικών δυνατοτήτων στους στρατηγικούς τομείς προτεραιότητας που θα προσδιορίζονται κάθε φορά από το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας.

- Να αναπτυχθεί και αξιοποιηθεί η τεχνολογική έρευνα στο πλαίσιο των επιχειρησιακών αναγκών των ΕΔ με τη συμμετοχή φορέων της επιστημονικής κοινότητας και λοιπών δημόσιων φορέων, σε ερευνητικά προγράμματα διεθνών οργανισμών σε τομείς αμυντικού ενδιαφέροντος, ει δυνατόν και με τη συγχρηματοδότηση από ευρωπαϊκές πιστώσεις και κονδύλια.

Επίσης θα πρέπει να γίνουν οι σωστές επιλογές των οπλικών συστημάτων που θα αποκτήσουμε, όχι μόνο από οικονομικής και μόνο προσέγγισης, αλλά και σύμφωνα με τους δείκτες κόστους – αποτελεσματικότητας (Κοράκης, 2003).

Λαμβάνοντας υπόψη τις τρέχουσες απειλές και κινδύνους, η αναγκαιότητα όχι μόνο προμήθειας νέων στρατιωτικών εξοπλισμών αλλά και ανανέωσης-συντήρησης των παλαιών είναι δεδομένη. Για το λόγο αυτό θα πρέπει να εντάσσονται σε ένα πρόγραμμα ολοκληρωμένης τεχνικής υποστήριξης, με εκπαιδευμένο τεχνικό προσωπικό και εκπαιδευμένους χειριστές. Η τυχόν εγκατάλειψη θα οδηγήσει σε απώλεια της μαχητικής ικανότητας, η οποία δεν είναι εύκολα αναστρέψιμη, ακόμη και όταν η οικονομία κάποτε ανακάμψει (Παρίσης, 2018).

Επιπλέον στον τομέα της άμυνας προτείνεται να γίνουν σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές. Τέτοιες αλλαγές αποτελούν ο διοικητικός και λειτουργικός εξορθολογισμός των εξοπλισμών, του προσωπικού, των εγκαταστάσεων και της υποστηρίξεως, σύμφωνα με αμιγώς επιχειρησιακά

---

46 Για πιο αναλυτική περιγραφή βλέπε: ΥΕΘΑ/ΓΔΑΕΕ (2017).

κριτήρια και λαμβάνοντας πάντα υπόψη τις τρέχουσες αλλά και μελλοντικές απειλές.

Συγκεκριμένα προτείνονται:

- Ο σχεδιασμός του εξοπλιστικού προγράμματος πρέπει να είναι ρεαλιστικός⁴⁷ και να έχει ως στόχο την αντιμετώπιση της απειλής και όχι τον εξοπλιστικό ανταγωνισμό. Πρέπει να σχεδιάζεται κατά τρόπο που να εξυπηρετεί την αμυντική στρατηγική της χώρας μας (Κοράκης, 2003), ενώ ένας μακροχρόνιος ορθολογικός προγραμματισμός των αμυντικών δαπανών⁴⁸, δύναται να αντισταθμίσει, κατά ένα μέρος τουλάχιστον, του υψηλού κόστους και τις αρνητικές επιπτώσεις των δαπανών. Αντίστοιχα η αποτελεσματικότητα των δαπανών αυτών, δύναται να μετρηθεί σε μονάδες αποτροπής, ενώ ως μέγεθος μπορεί να εκτιμηθεί με βάση ορισμένες παραδοχές (Κυριαζής, 1997), όπως το πλήγμα που μπορεί να επιφέρει στον αντίπαλο, το μέγεθος της στρατιωτικής ικανότητας του οπλικού συστήματος, και το κόστος που δημιουργείται στον αντίπαλο από τα αντίμετρα που πρέπει να λάβει.

- Αναδιάταξη της ανάπτυξης των δυνάμεων με τρόπο που αυξάνει για τον επιτιθέμενο το στρατιωτικό κόστος μιας σύγκρουσης (σχέση κόστους-οφέλους), σε συνδυασμό με αύξηση της θητείας κατά 3 έως 6 μήνες προκειμένου ανά πάσα στιγμή να υφίσταται επαρκής επάνδρωση των κρίσιμων κυρίως στρατιωτικών μονάδων, αναπροσαρμόζοντας παράλληλα το ισχύον σύστημα επιστρατεύσεως, προσαρμοσμένου στην απαιτούμενη ετοιμότητα που οφείλει να έχει η χώρα μας στο να διατηρεί μια ετοιμοπόλεμη ενεργό εφεδρεία.

- Αξιοποίηση της υψηλής στρατιωτικής τεχνολογίας, προκειμένου να αντισταθμίσει την στρατιωτική αριθμητική ανισορροπία με τις ΕΔ της Τουρκίας, (πχ με τη χρήση των εξελιγμένων δυνατοτήτων των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών, στους τομείς των επιχειρήσεων, συλλογής πληροφοριών, κυβερνοάμυνας, εκπαίδευσης, κλπ), μειώνοντας το κόστος που απαιτείται για τη χρήση αντίστοιχων συμβατικών. Η τεχνολογία αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της κούρσας εξοπλισμών και η τεχνολογική καινοτομία αυξάνει το εύρος των επιλογών της Ελλάδος, προσφέροντάς της νέες δυνατότητες και ευκαιρίες να αναδιαρθρώσει σημαντικούς της πόρους. Εκτός αυτού θα πρέπει να δοθεί μεγάλη έμφαση στην τεχνολογική υπεροχή ως αποτρεπτικού παράγοντα (Πλατιάς, 1999), γιατί βοηθά τόσο στη μείωση των απωλειών, μέσω της χρησιμοποίησης προηγούμενων τεχνολογικών συστημάτων τα οποία ο αντίπαλος δεν μπορεί να πλήξει με ευχέρεια, όσο

---

47 Ένα εξοπλιστικό πρόγραμμα είναι ρεαλιστικό όταν στηρίζεται στην ποιοτική υπεροχή των οπλικών συστημάτων και την επαγγελματική εξειδίκευση του ανθρώπινου δυναμικού που θα χειρισθούν τα συστήματα και κινείται στο πλαίσιο των οικονομικών δυνατοτήτων της χώρας ώστε να μην τίθεται σε κίνδυνο η οικονομική ανάπτυξη και πορεία της χώρας ούτε να οδηγεί σε υπέρμετρο εξωτερικό δανεισμό.

48 Πληρωμές, Επιδόματα, Συντάξεις, Τροφοδοσία, Υγιονομική περίθαλψη, Λειτουργία & συντήρηση (ανταλλακτικά και προμήθειες) κύριου υλικού, άλλα υλικά και προμήθειες, κόσθη σχετιζόμενα με αναλώσιμα και συντήρηση υποδομών, επενδύσεις, προμήθειες εξοπλισμών, έρευνα & ανάπτυξη, εκπαίδευση.

και μέσω της συλλογής, επεξεργασίας και μετάδοσης πληροφοριών σε πραγματικό χρόνο, τρόπος με τον οποίο μπορούν να αντιμετωπιστούν αντίπαλοι από χώρες που δε διαθέτουν μεγάλες ένοπλες δυνάμεις ή αξιόλογη οικονομική βάση (όπως πχ στην περίπτωση της Ελλάδος).

- Τελευταίος αλλά εξίσου σημαντικός παράγοντας της στρατιωτικής ισχύος, αποτελεί το ηθικό στοιχείο το οποίο ανάγεται στο προσωπικό που τις συγκροτεί, από το οποίο εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η αποτελεσματικότητα των οπλικών συστημάτων και η υλοποίηση μιας αξιόπιστης στρατηγικής εθνικής άμυνας. Για το λόγο μια αποτελεσματική στρατηγική εθνικής άμυνας θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει τα κατάλληλα μέτρα πρόνοιας για το προσωπικό των ενόπλων δυνάμεων, κατάλληλα προσαρμοσμένων στις ιδιαίτερες ανάγκες και απαιτήσεις της αποστολής τους, ώστε αυτά να εκπληρώνουν απερίσπαστα το ανατεθέν σε αυτό καθήκον.

Ένας δεύτερος πυλώνας στον οποίο μπορεί να επενδύσει η Ελλάδα αποτελεί η διπλωματία⁴⁹, καθώς αποτελεί μέλος μιας πλειάδας διεθνών οργανισμών, ενώ έχει συνυπογράψει και διεθνείς συνθήκες και πρωτόκολλα συνεργασίας σε πολλούς τομείς. Κατ'αυτόν τον τρόπο η συμμετοχή της αφενός δημιουργεί εξωτερική αποτροπή που στηρίζεται περισσότερο σε πολιτικά και οικονομικά κριτήρια παρά σε στρατιωτικά και αφετέρου μπορεί να εκμεταλλευτεί τη δυνατότητα που της προσφέρεται για να προσεγγίσει άλλες χώρες στα πλαίσια της εξεύρεσης συμμάχων ή στρατιωτικής συνεργασίας, ενδυναμώνοντας το επίπεδο της αξιοπιστίας και της νομιμοποίησης των μεθόδων που χρησιμοποιεί για να υπερασπίζεται την ασφάλειά της.

Ειδικά η συμμετοχή της στην ΕΕ, της δίνει ένα συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με την Τουρκία (η οποία δε συμμετέχει αλλά το επιθυμεί), της οποίας μια πιθανή επίθεση εναντίον της Ελλάδος θα της απέκλειε την ευρωπαϊκή της προοπτική, αλλά και στο NATO, στο οποίο η συμμετοχή της εξασφαλίζει (έως ένα βαθμό βέβαια) την επίθεση από μια άλλη χώρα μέλος του NATO.

Παράλληλα θα πρέπει να ληφθούν δράσεις προς τη βελτίωση του διεθνούς προφίλ της χώρας, το οποίο δέχτηκε σοβαρό πλήγμα λόγω της οικονομικής κρίσης, χρησιμοποιώντας τη δημόσια διπλωματία⁵⁰. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τη διαμόρφωση της κατάλληλης και στοχευμένης για την περίσταση επικοινωνιακής στρατηγικής, η οποία να προβάλλει τις υπόλοιπες πηγές ήπιας ισχύος της χώρας μας, επηρεάζοντας τη διεθνή κοινή γνώμη και αναδεικνύοντας παράλληλα το γεωστρατηγικό ρόλο που μπορεί να επιτελέσει

---

49 Στην απλούστερη μορφή της η διπλωματία είναι το προσωπικό, τα μέσα και οι διαδικασίες μέσω των οποίων ένα κράτος συναλλάσσεται επισήμως με άλλα ομότιμα του ή υπέρ κρατικούς ή μη κρατικούς οργανισμούς και περιλαμβάνει αφενός μεν τη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής, αφετέρου δε την εκτέλεσή της. (Μαυρόπουλος, 2012).

50 Με τον όρο Δημόσια Διπλωματία αναφερόμαστε στη στοχοποίηση τμημάτων ή και του συνόλου του λαού κάποιων ή κάποιων χωρών και την προώθηση της κατανόησης της πολιτικής και των ενεργειών της ενδιαφερόμενης χώρας με σκοπό την προώθηση των συμφερόντων της μέσω της αύξησης της επιρροής της (Μαυρόπουλος, 2012).

στην ευρύτερη περιοχή, λόγω των τρεχουσών εξελίξεων (πόλεμος στη Συρία, νέες προκλήσεις ασφαλείας, το μεταναστευτικό πρόβλημα, ασύμμετρες απειλές κλπ).

Οι ενέργειες αυτές έχουν τη δυνατότητα να συμβάλλουν καθοριστικά στην ανανέωση της διεθνούς εικόνας στο εξωτερικό (re-branding), και στην προβολή μιας νέας «εικόνας», ξεφεύγοντας από τα κλασσικά στερεότυπα της Ελλάδος ως ενός αρχαίου πολιτισμού, ως ενός κλασσικού τουριστικού προορισμού, ή ενός αποτυχημένου κράτους.

Ιδιαίτερα η Ελλάδα πρέπει να δώσει ιδιαίτερη έμφαση στην οικονομική διπλωματία. Η οριοθέτηση των Αποκλειστικών Οικονομικών Ζωνών (ΑΟΖ) με τις γειτονικές χώρες πρέπει να εξακολουθήσει να αποτελεί μέγιστη προτεραιότητα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η οικονομική διπλωματία που διαμορφώνεται μεταξύ Κύπρου-Ισραήλ αποτελεί ένα εξαιρετικό παράδειγμα για την Ελλάδα, η οποία προκειμένου να υπερασπίσει τα συμφέροντά της θα πρέπει να προσεγγίσει χώρες με ταυτόσημα οικονομικά συμφέροντα, ώστε οι αντιδράσεις της Τουρκίας να αντιμετωπιστούν από κοινού με άλλα κράτη.

Η παρούσα οικονομική κρίση δεν πρέπει να περιορίζει τις δυνατότητές μας, αναλογιζόμενοι την περίπτωση της Κύπρου, η οποία κατόρθωσε να διασφαλίσει τα ενεργειακά της συμφέροντα μέσω της εξασφάλισης πολυεθνικών συμμαχιών συνεκμετάλλευσης της δικής της ΑΟΖ

Αυτή η προσέγγιση έχει πολλές πιθανότητες να βοηθήσει στην επίλυση ορισμένων ζητημάτων σχετικά με την ελληνική-τουρκική ατζέντα, καθώς το θέμα της ΑΟΖ έχει όλες τις δυναμικές να επαναπροσδιορίσει τις σχέσεις της Ελλάδας με όλους τους γείτονές της και να δημιουργήσει ένα νέο περιβάλλον στην Νοτιο-Ανατολική Μεσόγειο (Skouroliakou, 2012).

Επίσης και λαμβάνοντας υπόψη τις πρόσφατες διαπραγματεύσεις με τη FYROM, μια ενδεχόμενη επίτευξη μιας εποικοδομητικής συμφωνίας για την ονομασία, η οποία θα προήγαγε τη σταθερότητα στα Βαλκάνια, θα μπορούσε να αποβεί επικερδής για την Ελλάδα, επαναφέροντας ένα μεγάλο μέρος της συμπάθειας της διεθνούς κοινότητας (Barber, 2012).

Η αποτελεσματική άσκηση όμως της διπλωματίας αποτελεί ιδιαίτερος δύσκολη αποστολή στις μέρες μας, λαμβάνοντας υπόψη την υφιστάμενη ζοφερή εικόνα της Ελλάδος στο εξωτερικό και το γεγονός πως εκτός του ότι η προετοιμασία για την εφαρμογή της απαιτούν μακροχρόνιο σχεδιασμό, τα αποτελέσματά της απαιτούν εξίσου αρκετό χρόνο για να εμφανιστούν.

Συνοψίζοντας, είναι πολύ πιθανό πως η Ελλάδα έχει σοβαρές πιθανότητες να ανακάμψει στο μέλλον από την οικονομική κρίση και να διατηρήσει την αποτρεπτική της ικανότητα. Πιθανώς να χρειαστεί αρκετός χρόνος και πολλές θυσίες ακόμα, αλλά είναι ένας στόχος εφικτός. Στην επίτευξη αυτού του στόχου, μπορεί να βοηθήσει η γεωστρατηγική της θέση

παράλληλα με την εφαρμογή μιας «έξυπνης στρατηγικής», μέσω διαρθρωτικών αλλαγών στην ελληνική οικονομία, παράλληλα με στρατηγικές συνεργασίες και πολυεπίπεδη ελληνική εξωτερική πολιτική, η οποία δε θα εξαρτάται μόνο από τις ευρωπαϊκές εξελίξεις, αλλά θα επεκτείνεται σε συνεργασίες με πολλά ακόμα κράτη που δραστηριοποιούνται στο διεθνές περιβάλλον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anastasakis, O. (2012). «The impact of the economic crisis on Greece's external relations, Reforming Greece: Sisyphean task or Herculean challenge?». Διαθέσιμο σε: <http://www.sant.ox.ac.uk/seesox/publications/ReformingGreece.pdf>. [Ημερομηνία πρόσβασης 1/3/2018].
- Barber, T. (2012). «The geopolitics of the Greece crisis», *Financial Times*. Διαθέσιμο σε: <http://blogs.ft.com/the-world/2012/06/greece-and-the-cyprusquestion/#axzz20eaSR823>. [Ημερομηνία Πρόσβασης 12/3/2018].
- Couloumbis, A. T. (2003), "Greek Foreign Policy: Debates and Priorities", in Couloumbis A. Theodore, Kariotis Theodore and BellouFotini (editors), *Greece in the Twentieth Century*, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy. Frank Cass Publishers.
- Dougherty, J. and Pfaltzgraf, R. (1981). *Contending Theories of International Relations: A Comprehensive Survey*. New York: Harper and Row.
- Council of the European Union. (2011). «Statement by the Heads of State or Government of the Euro Area and EU Institutions» Διαθέσιμο σε: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/123978.pdf. [Ημερομηνία πρόσβασης 5/2/2018].
- Economou, E.& Kyriazis, N. (2016). «Is the Greek debt sustainable? Analyzing three different scenarios for the forthcoming period 2018-2022» Διάσκεψη του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Τάγματος του ΚΑΣ Μεταπτυχιακή Ερευνητική Ομάδα Κοινωνική Οικονομία Αγοράς σε συνεργασία με το Konrad-Adenauer-Stiftung Ελληνικό Γραφείο, Αθήνα. 18-20 Νοεμβρίου 2016.
- Economides, S. (2012). «Does Greece have a foreign policy?», *Odyssey: Bimonthly Magazine about Greece and the Greek Diaspora*, January-February 2012. Διαθέσιμο σε: <http://www.odyssey.gr/features/articles~1894~foreignexchange~article>. [Ημερομηνία πρόσβασης 4/1/2018].
- Efthymiou, P. and Juergenliemk, H. (2012) «How much more can the Greek nation take?». ELIAMEP 01 March 2012, Διαθέσιμο σε: <http://blogs.eliamep.gr/en/admin/pavlos-efthymiou-and-hubertus-juergenliemkhowmuch-more-can-the-greek-nation-take/>. [Ημερομηνία πρόσβασης 4/3/2018].
- Eurogroup. (2012). «Eurogroup Statement», Διαθέσιμο σε: http://eurozone.europa.eu/media/678792/statement_on_greece_21_february_2012.pdf. [Ημερομηνία πρόσβασης 9/2/2018].
- European Commission. (2009). «Economic and Financial Affairs: Economic crisis in Europe: Causes, consequences and responses». *European Economy*, Brussels. 2009.
- George, A. and Smoke, R. (1974). *Deterrence in American Foreign Policy: Theory and Practice* Columbia: Columbia University Press

- Grigoriadis, I. (2012). "Seeking Opportunities in Crisis Times: Greek Foreign Policy in the Middle East", ELIAMEP, March 2012, p.3, Διαθέσιμoσε: <http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2012/03/grigoriadis.pdf>. [Ημερομηνία πρόσβασης 11/3/2018].
- Gilpin, R. (2008). *Παγκόσμια Πολιτική Οικονομία: Η διεθνής οικονομική τάξη* Αθήνα: ΠΟΙΟΤΗΤΑ.
- International Monetary Fund. (2009). «Greece: 2009 Article IV Consultation Concluding Statement of the Mission», Διαθέσιμoσε: <http://www.imf.org/external/np/ms/2009/052509.htm>. [Ημερομηνία πρόσβασης 7/3/2018].
- Kilgour, D. M. and Zagare, C. F. (1991). «Credibility, Uncertainty, and Deterrence», *American Journal of Political Science*, Vol. 35, No. 2, May, p.305-344.
- NY Times. (2010). "Europe's Web of Debt". Διαθέσιμoσε: <http://www.nytimes.com/interactive/2010/05/02/weekinreview/02marsh.html>. [Ημερομηνία πρόσβασης 7/3/2018].
- SIPRI. (2018). «SIPRI Military Expenditure Database» Διαθέσιμoσε: <https://www.sipri.org/sites/default/files/Milex-constant-2015-USD.pdf>. [Ημερομηνία πρόσβασης 11/2/2018].
- Skouroliakou, M. (2012). «Greek politicians have forgotten about Greek foreign policy. And this will not change in the near future», Διαθέσιμoσε: <http://blogs.lse.ac.uk/euorppblog/2012/05/10/greek-foreign-policy/>. [Ημερομηνία Πρόσβασης 2/2/2018].
- Stiglitz, J. E. (2011). *Ο Θρίαμβος της απληστίας*. Αθήνα: Κυριάκος Παπαδόπουλος.
- Shubik, M. and Verkerke J. H. (1989), «Open Questions in Defense Economics and Economic Warfare», *The Journal of Conflict Resolution*, Vol.33, No. 3, September, p. 480-499.
- Zagare, C. F and Kilgour, D. M. (2000). *Perfect Deterrence*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Αριστοτέλους, Α. (2017). «ΟΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΕΛΛΑΔΑΣ - ΤΟΥΡΚΙΑΣ / THE MILITARY FORCES OF GREECE AND TURKEY 2017/18». Διαθέσιμo σε: <http://strategy-cy.com/ccss/index.php/el/surveys-gr/item/349-oi-stratotikes-dynameis-elladas-tourkias-the-military-forces-of-greece-and-turkey-2017>. [Ημερομηνία πρόσβασης 4/3/2018].
- Βενιανάκης, Μ. και Δημήτρης, Α. (2011), «Οι παθογένειες της Ελληνικής Οικονομίας και πολιτικές για να βγει από το οικονομικό αδιέξοδο που βρίσκεται σήμερα». Διαθέσιμo σε : http://nefeli.lib.teicrete.gr/browse2/sdo/log/2011/BenianakisMixailDimitrisAris/attached-document-1305269861-564299-6925/benianakis_dimitris_2011.pdf. [Ημερομηνία Πρόσβασης 5/1/2018].
- Γεωργούσης, Ε. (2015). «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΑΜΥΝΑ - ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ». Διαθέσιμo σε:

www.elisme.gr/en/2013-01-07-19-12-38/2013-01-07-19.../2015-07-24

[Ημερομηνία πρόσβασης 11/2/2018].

- Γραμματίδης, Γ. (2016). «Τα αίτια της οικονομικής κρίσης, οι συνέπειες και η διέξοδος. Μύθοι και πραγματικότητα» Διαθέσιμο σε: <http://www.liberal.gr/arthro/41761/apopsi/arthra/ta-aitia-tis-oikonomikis-krisis-oi-sunepeties-kai-i-diexodos-muthoi-kai-pragmatikotita.html>. [Ημερομηνία πρόσβασης 7/2/2018].

- Δασκαλάκης, Ν. (2012). «Ο Αντίκτυπος της Κρίσης στην Ελληνική Εξωτερική Πολιτική». Ερευνητική Ομάδα: Ελληνική Εξωτερική και Ευρωπαϊκή Πολιτική ΕΚΠΑ.

- Δασκαλάκης, Ν. (2015). «ΣΧΕΔΙΑΣΗ ΚΑΙ ΑΣΚΗΣΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ» Διαθέσιμο σε: <http://www.idis.gr/?p=3443>. [Ημερομηνία πρόσβασης 7/2/2018].

- Δρεττάκης, Μ. (2010). «Οι δημοσιονομικές διαστάσεις της κρίσης στην Ελλάδα» στο Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας (ed.) (2011) Οικονομική Κρίση και Ελλάδα. Αθήνα: Gutenberg.

- Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής & Εξωτερικής Πολιτικής. (2013). «Κρίση Χρέους της Ζώνης του Ευρώ: Επιπτώσεις στην Εξωτερική Διάσταση της Ε.Ε.». Κείμενο Πολιτικής Νο13. Ιούλιος 2013

- Ευαγόρου, Ε. (2005). «ΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΤΗΣ ΑΜΥΝΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ - ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ ΣΧΕΣΕΙΣ. ΜΙΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΡΕΑΛΙΣΜΟ ΚΑΙ ΣΤΗ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ». Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών. Τμήμα διεθνών και ευρωπαϊκών οικονομικών και πολιτικών σπουδών

- Ήφαιστος, Π. (2004) «Τριάντα χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής: Στρατιωτική ισχύς Συνέδριο για τα 30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής: 1974-2004 Αθήνα. 12-13 Μαΐου 2004. Ζάππειο Μέγαρο.

- Ήφαιστος, Π. και Πλατιάς, Α. (1992), *Ελληνική Αποτρεπτική Στρατηγική*. Αθήνα: Παπαζήση.

- Ζώχιου, Σ. (2012). «Η ελληνική οικονομική κρίση στα πλαίσια της ευρωπαϊκής ένωσης» Πτυχιακή Εργασία Πάντειο Πανεπιστήμιο.

- Θεοδώρου, Θ. (2010). *Οικονομική Κρίση. Σε Η οικονομία σε κρίση*. Λεμεσός: Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου.

- Κολιόπουλος, Κ. (2008). *Η Στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα: Ποιότητα.

- Κοράκης, Γ. (2003). «ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ. Το ακριβότερο οπλικό σύστημα είναι το πιο φθηνό.» Διαθέσιμο σε: <http://www.elesme.gr/elesmegr/periodika/t11/t17>. [Ημερομηνία πρόσβασης 11/3/2018].

- Κουσκουβέλης, Η. (2012). «Κρίση και εξωτερική πολιτική», *ForeignAffairs-TheHellenicEdition*, Διαθέσιμο σε : <http://foreignaffairs.gr/articles/68646/ilias-i-koyskoybelis/krisi-kai-eksoterikipolitiki?page=show>. [Ημερομηνία πρόσβασης 4/3/2018].

- Κουφάρης, Γ. (2010). «Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι χρηματιστηριακές αγορές». Περιοδικό Χρήμα. Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2010.
- Κόλλιας, Χ. (2009). «Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις στην Εθνική Άμυνα». Διαθέσιμο σε: http://www.enkripto.gr/2009/10/blog-post_25.html. [Ημερομηνία πρόσβασης 21/1/2018].
- Κόλλιας, Χ. (2011). «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΑΜΥΝΑ: ΟΥΚ ΑΝ ΛΑΒΕΙΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΜΗ ΈΧΟΝΤΟΣ». Κείμενο ομιλίας στην ημερίδα της ΣΕΘΑ, Μάιος 2011.
- Κόλλιας, Χ. (2015). «ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΠΤΥΧΕΣ ΤΗΣ ΑΜΥΝΑΣ» Παρουσίαση στη ΣΕΘΑ 7/1/2015
- Κοππά, Μ. (2017). *Η Κοινή Πολιτική Άμυνας και Ασφάλειας. Η Ιστορία, οι Θεσμοί, οι στρατηγικές*. Αθήνα: Πατάκη.
- Κρεμμύδας, Χ. (2012). «Οικονομική Κρίση, Μνημόνιο και Ελληνική Εξωτερική Πολιτική», ΕΚΕΜΕ, Μάρτιος 2012, Διαθέσιμο σε : <http://www.ekeme.gr/html/EKEME%20PAPER-KREMMYDAS.pdf>. [Ημερομηνία πρόσβασης 22/2/2018].
- Κυριαζής, Ν. (1997). *Για μια Νέα Ισορροπία Δυνάμεων Ελλάδος – Τουρκίας: Επαναπροσδιορίζοντας το Ελληνικό Αμυντικό Δόγμα* Αθήνα: Εστία.
- Κυριαζής, Ν. και Σωμάκος, Λ. (1999). *Ελλάδα-Τουρκία, Άμυνα και Οικονομία*, Αθήνα:Εστία.
- Κυριαζής, Ν. και Οικονόμου, Ε. Μ. (2018). «Πόσα χρόνια επιτήρηση;» Διαθέσιμο σε: www.tovima.gr/opinions/article/?aid=933088 [Ημερομηνία Πρόσβασης 2/2/2018].
- Κυριαζής, Ν. και Οικονόμου, Ε. Μ. (2017). «Είναι το ελληνικό χρέος διαχειρίσιμο;» www.tovima.gr/opinions/article/?aid=872879[Ημερομηνία Πρόσβασης 2/2/2018].
- Κωσταράκος, Μ. (2013). «Οι επιπτώσεις την οικονομικής κρίσης στον αμυντικό σχεδιασμό. Η «Έξυπνη Άμυνα» ως αντίδοτο στην στενότητα των πόρων. Διαθέσιμο σε: www.foreignaffairs.gr/articles/69263/mixail-kostarakos/oi-epiptoseis-tin-oikonomikis-krisis-ston-amyntiko-sxediasmo. [Ημερομηνία πρόσβασης 11/2/2018].
- Λιαργκόβας, Π. και Ρεπούσης, Σ. (2011). *Κρίση, δανεισμός και χρεοκοπία* Αθήνα: Παπαζήσης.
- Μαλλιός, Α. (2012). «Τα επόμενα βήματα στις σχέσεις της Ελλάδος με την Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας». Ημερίδα ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα. 10 Ιανουαρίου 2012.
- Μαριόλης, Θ. και Παπουλής, Κ. (2011). «Δίδυμα ελλείμματα» και διεθνής ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας» στο Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας (ed.). *Οικονομική Κρίση και Ελλάδα*, Αθήνα: Gutenberg.
- Μαρτζούκος, Β. (2013). «Εισήγηση Αντιναυάρχου ε.α. Βασιλείου Μαρτζούκου, Προέδρου ΕΛ.Ι.Σ.ΜΕ. Έννοια της Αποτροπής και η Διατήρηση της Αποτρεπτικής Ικανότητας των Ε.Δ. για την δεκαετία 2013-2023»

ΗΜΕΡΙΔΑ «Η ΑΜΥΝΑ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΜΑΣ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΩΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΕΞΕΛΙΞΕΩΝ» 24/5/2013. Αθήνα. Ακαδημία Αθηνών

- Μαυρόπουλος, Π. (2012). *Εισαγωγή στη θεωρία του πολέμου και της στρατηγικής*. Αθήνα: Ιδιωτική.
- Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής, (2010).
- Ντόκος, Θ. (1996). «Το Δόγμα του Ενιαίου Αμυντικού Χώρου Ελλάδας Κύπρου», στο Επετηρίδα Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ). Αθήνα:Σιδέρης.
- Οργανισμός Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους. (2018). «Πιστοληπτική Ικανότητα». Διαθέσιμο σε : <http://www.pdma.gr/el/debt-strategy-gr/public-debt-gr/credit-rating-gr>. [Ημερομηνία Πρόσβασης 2/2/2018].
- Παρίσης, Ι. (2009). «Οικονομία της Άμυνας – Για μια έξυπνη Στρατηγική». Εισήγηση σε ημερίδα του Συνδέσμου Επιτελών Εθνικής Άμυνας Αθήνα 9/2/2009 Πολεμικό Μουσείο.
- Παρίσης, Ι. (2018). «Ποια στρατηγική εθνικής άμυνας στην περίοδο της κρίσης; Ποια στρατηγική εθνικής άμυνας στην περίοδο της κρίσης;» Διαθέσιμο σε: <http://www.eaas.gr> [Ημερομηνία Πρόσβασης 2/2/2018].
- Περιοδικό Πτήση. (2018) «Ελλάδα – Τουρκία: Προβλέψεις και σύγκριση πληθυσμού έως τα τέλη του 21ου αιώνα» 26/1/2018. Διαθέσιμο σε: <https://www.ptisidiastima.com/greece-turkey-population>. [Ημερομηνία πρόσβασης 4/2/2018].
- Πλατιάς Α. (1999). *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στο Θουκυδίδη*,. Αθήνα: Εστία.
- Πόγκας, Δ. (2015). «Χρηματιστήριο και κρίση: Από το Καστελόριζο έως τα capitalcontrol» Διαθέσιμο σε: <http://www.fortunegreece.com/article/chrimatistirio-ke-krisi-apo-to-kastelorizo-eos-ta-capital-control-data-blog/> [Ημερομηνία πρόσβασης 5/3/2018].
- Ροζολής, Α. (2013). Η ανάπτυξη της αμυντικής βιομηχανίας και τεχνολογίας, ως μοχλός εξόδου από την οικονομική κρίση». Εισήγηση στην ΗΜΕΡΙΔΑ ΜΕ ΘΕΜΑ «Η άμυνα και η ασφάλεια της χώρας μας υπό το πρίσμα των εξωτερικών και εσωτερικών εξελίξεων» Αθήνα 24/5/2013. Ακαδημία Αθηνών.
- Ρουμελιώτης, Π. (2009). *Προς έναν πολυπολικό κόσμο*. Αθήνα: Α. Α. Λιβάνη.
- Σταθάκης, Γ. (2011). «Η Δημοσιονομική Κρίση της Ελληνικής Οικονομίας» στο Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας (ed.) Οικονομική Κρίση και Ελλάδα. Αθήνα: Gutenberg.
- Στατιστική Υπηρεσία. (2012). «Βιομηχανία, Δείκτης Βιομηχανικής Παραγωγής, Διαθέσιμο σε: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>. [Ημερομηνία πρόσβασης 4/3/2018].

- Στρατόπουλος, Γ. (2016). «Η ανατομία του δημόσιου χρέους». Διαθέσιμο σε: <http://www.protagon.gr/epikairoτητα/roioi-einai-oi-megaloi-prwtagwnistes-tis-krisis-44341082501>. [Ημερομηνία πρόσβασης 7/2/2018].

- Τράπεζα της Ελλάδος. (2008). «Δήλωση του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος κ. Γ. Προβόπουλου». Διαθέσιμο σε : http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Bank/News/PressReleases/Displtem.aspx?Item_ID=1517&List_ID=1af869f3-57fb-4de6-b9ae-bdfd83c66c95&Filter_by=DT, [Ημερομηνία πρόσβασης 7/2/2018].

- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΑΜΥΝΑΣ/ ΓΕΝΙΚΗ ΔΝΣΗ ΑΜΥΝΤΙΚΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΠΛΙΣΜΩΝ. (2017). «Εθνική Αμυντική και Βιομηχανική Στρατηγική». Μάρτιος 2017.

- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, (2018). Ψηφιακό Σχολείο, "Οικονομικές Διακυμάνσεις-Πληθωρισμός-Ανεργία" Διαθέσιμο σε: <http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGL-C117/130/944,3464/>[Ημερομηνία Πρόσβασης 5 Ιαν 2018].

- ΦΕΚ τ. Α' 222/12-11-2012
- ΦΕΚ τ. Α' 94/14-08-2015

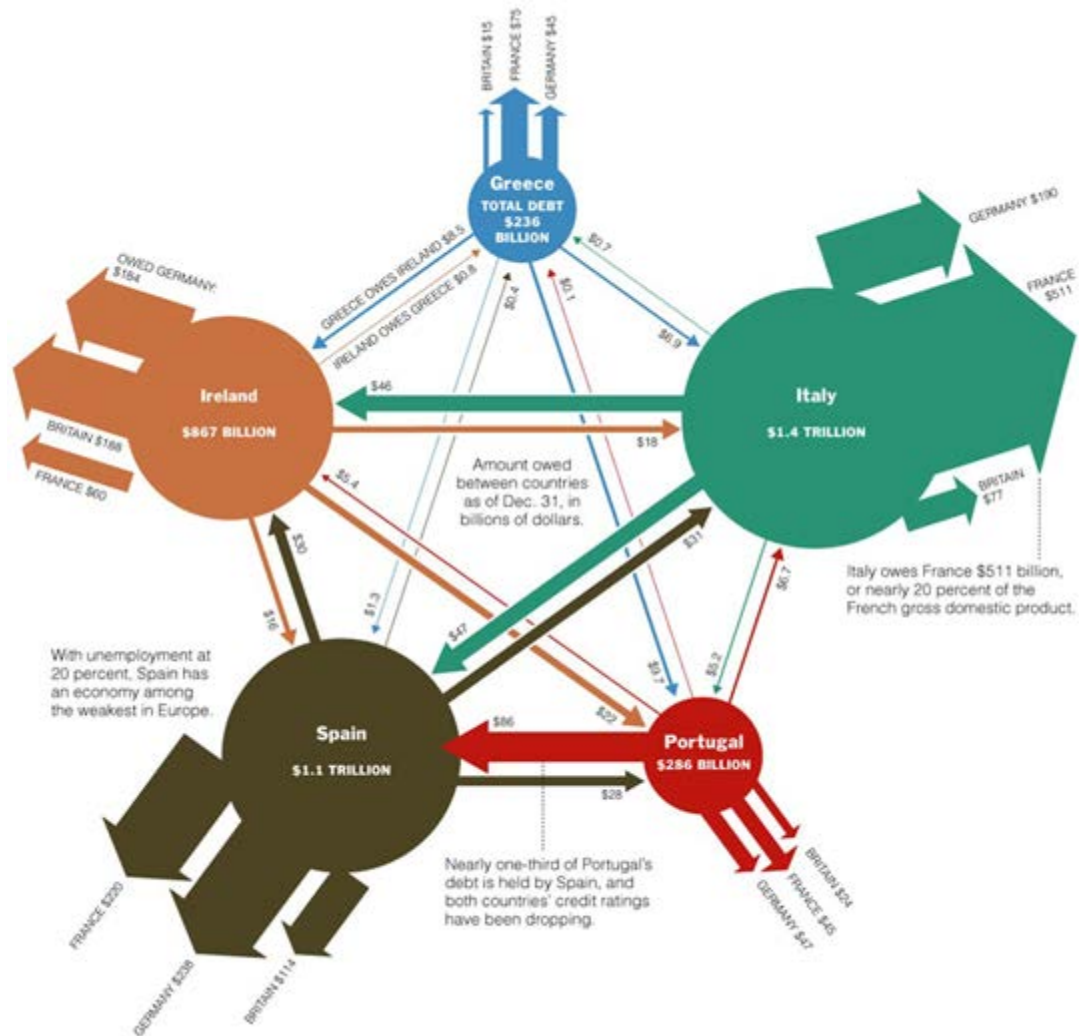

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ «Α» ΣΤΗΝ ΑΤΟΜΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΤΟΥ ΣΧΗ (ΝΟΜ) ΘΩΜΑ ΣΚΟΤΗ

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΡΟΗ ΤΗΣ ΠΟΛΥΠΛΟΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΧΡΕΩΝ ΤΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΝ⁵¹

Στο γράφημα που ακολουθεί απεικονίζεται η πολυπλοκότητα των χρεών των τραπεζών και των κυβερνήσεων (σε \$) των χωρών της Ελλάδας, Πορτογαλίας, Ισπανίας, Ιταλίας και Ιρλανδίας μεταξύ τους καθώς και από την Γερμανία, Γαλλία και Μεγάλη Βρετανία (το πάχος των βελών είναι ανάλογο του ποσού των χρεών).

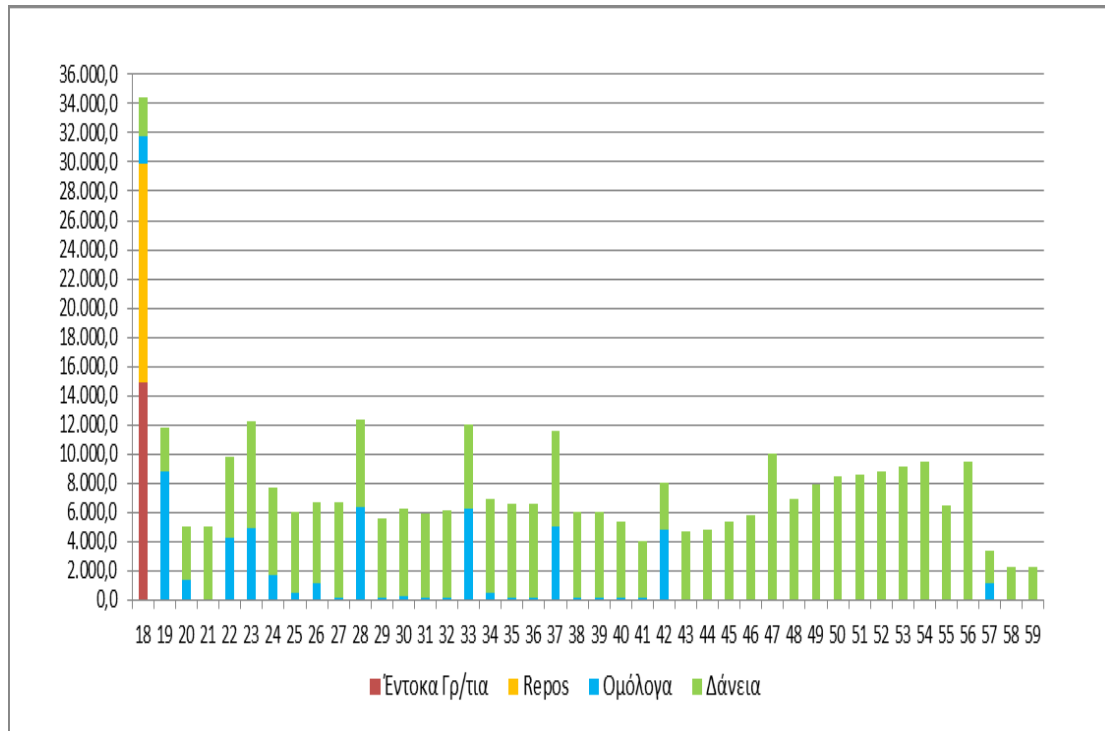

51 Πηγή: NY Times (2010)

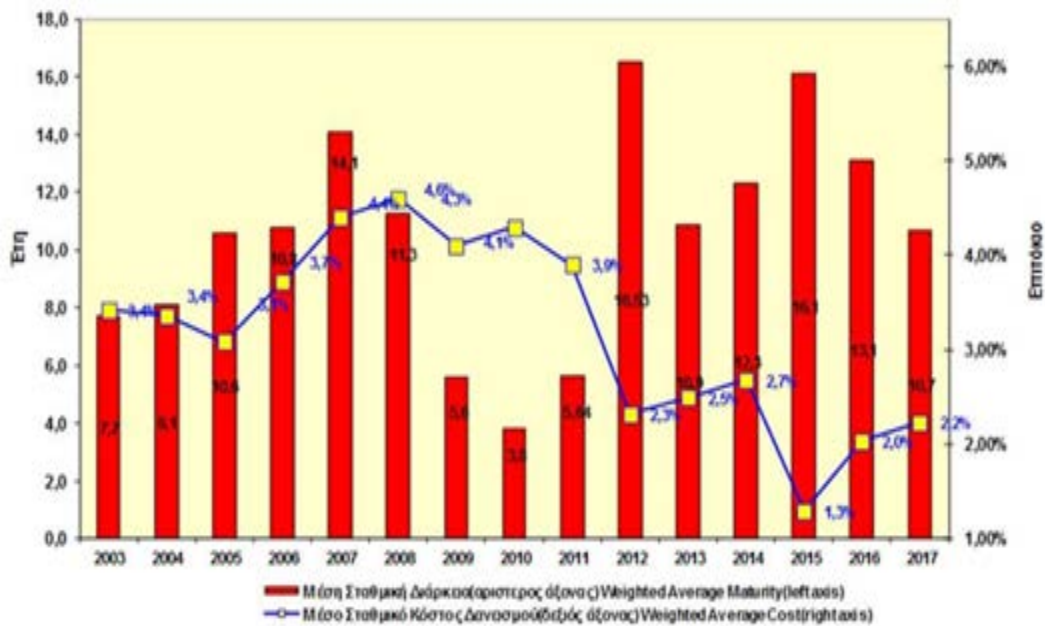
**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ «Β» ΣΤΗΝ ΑΤΟΜΙΚΗ
ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΤΟΥ ΣΧΗ (ΝΟΜ) ΘΩΜΑ ΣΚΟΤΗ**

**ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΧΡΕΟΥΣ ΚΑΙ ΠΙΣΤΟΛΗΠΤΙΚΗΣ
ΙΚΑΝΟΤΗΤΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ⁵²**

Χρονοδιάγραμμα Λήξης Χρέους Κεντρικής Διοίκησης την 31/12/2017 (ποσά σε εκατ. ευρώ)

Εξέλιξη μέσου σταθερού κόστους και διάρκειας δανεισμού ανά έτος

52 Οργανισμός Διαχείρισης Δημοσίου Χρέους (2018)

**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ «Γ» ΣΤΗΝ ΑΤΟΜΙΚΗ
ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΤΟΥ ΣΧΗ (ΝΟΜ) ΘΩΜΑ ΣΚΟΤΗ**

**ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ
ΑΝΑ ΚΛΑΔΟ ΕΔ⁵³**

α. Στοιχεία ανθρώπινου δυναμικού

 ΕΛΛΑΔΑ Greece 	Πληθυσμός (Popul.) 2016 2014 10,773,253 10,772,967		
	Στρατιωτικό Ανθρώπινο Δυναμικό (Military Manpower)	141,450	143,350
	Στρατός (Army)	93,500	86,150
	Ναυτικό (Navy)	15,600	19,000
	Αεροπορία (Air Force)	20,750	
	Ενιαία Δύναμη (Joined Force)	11,600	26,600
	Έφεδροι (Reservists)		11,600
	220,500	216,650	
 ΤΟΥΡΚΙΑ Turkey 	Πληθυσμός (Popul.) 2016 2014 80,274,604 80,694,485		
	Στρατιωτικό Ανθρώπινο Δυναμικό (Military Manpower)	355,200	510,600
	Στρατός (Army)	260,200	402,000
	Ναυτικό (Navy)	45,600	48,600
	Αεροπορία (Air Force)	65,000	60,000
	Έφεδροι (Reservists)		
		378,700	378,700

β. Στοιχεία στρατιωτικών δυνατοτήτων

ΣΤΡΑΤΟΣ ΞΗΡΑΣ

Άρματα Μάχης: Αξιοσημείωτη είναι η διαφοροποίηση όσον αφορά το συσχετισμό δυνάμεων στον τομέα των αρμάτων μάχης τα τελευταία πέντε χρόνια. Το 2014 για κάθε 1 ελληνικό άρμα μάχης αναλογούσαν 1,7 τουρκικά σε σύγκριση με 2,4 το 2004, ένεκα κυρίως της απόσυρσης μεγάλου αριθμού M-48 από την τουρκική πλευρά. Η Ελλάδα διαθέτει σήμερα 1.341 άρματα μάχης και η Τουρκία 2,492 και η αναλογία είναι 1,9 τουρκικά για κάθε 1 ελληνικό άρμα.

53 Πηγή: Κυπριακό Κέντρο Στρατηγικών Μελετών, (2017)

Τεθωρακισμένα Οχήματα Μεταφοράς Προσωπικού: Αισθητή αύξηση κατά 648 παρατηρείται στα ΤΟΜΠ της ελληνικής πλευράς σε σχέση με το 2014. Μικρότερη αύξηση κατά 370 καταγράφεται και στην τουρκική πλευρά. Οι αναλογίες δυνάμεων μειώθηκαν από 2,2 τουρκικά για κάθε 1 ελληνικό σε 1,9 : 1 το 2014 και σε 1,5 : 1 το 2017.

Τεθωρακισμένα Οχήματα Μάχης: Παραμένουν στα ίδια αριθμητικά επίπεδα και στις δύο πλευρές όπως και το 2014, ήτοι Ελλάδα 398 και Τουρκία 650.

Αναγνωριστικά θωρακισμένα Οχήματα: Ελλάδα 229 όπως και το 2014, Τουρκία 250 (μειωμένα κατά 70 σε σχέση με το 2004)

Πυροβολικό: Μετά από αισθητή μείωση στο δυναμικό της ελληνικής πλευράς όσον αφορά τον τομέα αυτό και αντίστοιχη αύξηση στην τουρκική πλευρά κατά την τελευταία δεκαετία, το 2017 παρουσιάζεται ενισχυμένη σε πυροβόλα η Ελλάδα.

Αντιαρματικά: Σχετικά με τα αντιαρματικά (αυτοκινούμενα και φορητά) η Ελλάδα είναι σήμερα περισσότερο ενισχυμένη από την Τουρκία παρόλο που η δεύτερη συνεχίζει να υπερτερεί ελαφρά.

Μεταφορικά Αεροσκάφη Στρατού: Στο διάστημα της τελευταίας πενταετίας τα αεροσκάφη του τύπου αυτού παράμενα στα ίδια αριθμητικά επίπεδα τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Τουρκία, ήτοι 18 και 38 αντίστοιχα.

Ελικόπτερα στρατού: Αύξηση στο στόλο των ελικοπτέρων και στις δύο χώρες: Κατά 17 στην Ελλάδα που διαθέτει τώρα 150 και κατά 49 στην Τουρκία φθάνοντας τα 292.

Αντιαεροπορική Άμυνα: Η Τουρκία διαθέτει σχεδόν διπλάσια αντιαεροπορικά μέσα από την Ελλάδα, κυρίως ένεκα της πολύ μεγαλύτερης έκτασης του χώρου που έχει να καλύψει η τουρκική πλευρά.

ΠΟΛΕΜΙΚΟ ΝΑΥΤΙΚΟ

Υποβρύχια: Η Ελλάδα διαθέτει 11 υποβρύχια και η Τουρκία 13. Τα υποβρύχια είναι Γερμανικής προέλευσης και στις δύο χώρες.

Φρεγάτες: Μετά από μείωση κατά μία φρεγάτα στις αντίστοιχες πλευρές τα επίπεδα σύγκρισης παραμένουν αμετάβλητα όσον αφορά τον τομέα αυτό. Η Ελλάδα διαθέτει 13 φρεγάτες και η Τουρκία 18.

Κορβέτες, Περιπολικά, και άλλα μέσα: Η Ελλάδα έχει 5 κορβέτες, 43 περιπολικά (αυξημένα σε σχέση με το 2014) και 19 αποβατικά (5 πλοία), καθώς και 9 σκάφη υποστήριξης διαφόρων τύπων. Αντίστοιχα η Τουρκία διαθέτει 6 Κορβέτες, 54 περιπολικά και 54 αποβατικά (5 πλοία), καθώς και 79 σκάφη υποστήριξης διαφόρων τύπων.

Ναυτική Αεροπορία: Η Ελλάδα διαθέτει 5 αεροσκάφη τύπου P-COionκατά υποβρυχίων και η Τουρκία 13 από τα οποία τα 6 είναι περιπολικά (

αστυνόμησης) και τα 7 ελαφρά μεταφορικά. Επίσης η Ελλάδα διαθέτει 20 ελικόπτερα (18 κατά υποβρυχίων και 2 πολλαπλής χρήσης) και η Τουρκία 29 επιθετικά.

ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΕΡΟΠΟΡΙΑ

Μαχητικά Αεροσκάφη : Τα μαχητικά αεροσκάφη της Ελληνικής Πολεμικής Αεροπορίας το 2017 είναι μειωμένα. Σήμερα ανέρχονται στα 270 σε σχέση με 277 το 2014 και 283 το 2004.

Ακόμη πιο αισθητή είναι η μείωση στην τουρκική πλευρά, όπου τα μαχητικά αεροσκάφη ανέρχονται στα 360 σε σχέση με 390 το 2014 και 445 το 2004.

Αναγνωριστικά Αεροσκάφη: 28 η Ελλάδα και 38 η Τουρκία.

Αεροσκάφη Έγκαιρης Προειδοποίησης: Η Ελλάδα διαθέτει 4 τύπου EMB-145 AMB-145AEW όπως και το 2014. Η Τουρκία διαθέτει επίσης 4 τύπου B-737 AEW τώρα, σε σχέση με 1 που διέθετε το 2014.

Μεταφορικά Αεροσκάφη και Ελικόπτερα: Η Ελλάδα διαθέτει 23 C-160, Hercules και Spartan και 31 ελικόπτερα ελαφρά και μέσου τύπου. Η Τουρκία διαθέτει 86 μεταφορικά αεροσκάφη C-27, Hercules και Spartan και 40 ελικόπτερα.

Αεροσκάφη Ιπτάμενου Ανεφοδιασμού: Η Τουρκική Πολεμική Αεροπορία διαθέτει 7 τέτοια αεροσκάφη και καθόλου η Ελλάδα.

Αεροπορική Άμυνα: Η Ελλάδα παρουσιάζεται σε σχετικά καλύτερη θέση με τους αμερικανικούς Patriot και τους ρωσικούς S-300 PMU-1. Η Τουρκία διαθέτει τους MIM-23 Hawk MIM- Nike Hercules.

**ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ «Δ» ΣΤΗΝ ΑΤΟΜΙΚΗ
ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΤΟΥ ΣΧΗ (ΝΟΜ) ΘΩΜΑ ΣΚΟΤΗ**

**ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΕΞΟΠΛΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΠΟΜΕΝΗΣ
ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ⁵⁴**

Πέραν της δεδομένης αριθμητικής τουρκικής υπεροχής σε προσωπικό και υλικό, παρατίθεται κατωτέρω μια συνοπτική αναφορά των κυριότερων τουρκικών εξοπλιστικών προγραμμάτων της επομένης δεκαετίας, προκειμένου να δοθεί μία εικόνα της επικείμενης δυσμενούς καθοριστικής ανατροπής του συσχετισμού ισχύος Ελλάδος και Τουρκίας (με την προϋπόθεση την αντίστοιχη εξοπλιστική αδράνεια εκ μέρους της Ελλάδος)

- Εθνικό πρόγραμμα ΑΤΑΚ για 91 επιθετικά ελικόπτερα τύπου T129 (σε συνεργασία με την Agusta Westland) που θα κατασκευαστούν στην Τουρκία.
- Εθνικό πρόγραμμα ANKA της TAI (Turkish Aerospace Industries) τριών συστημάτων αποτελούμενα από 10 UAV (Unmanned Aerial Vehicle) μη επανδρωμένα αεροσκάφη, από το οποίο θα προκύψει αργότερα και η οπλισμένη έκδοση (UCAV – Unmanned Aerial Combat Vehicle).
- Εθνικό πρόγραμμα ALTAY που αφορά στην εγχώρια κατασκευή 250 νέων αρμάτων για τον τουρκικό Στρατό Ξηράς (Τ.Σ.Ξ.).
- Εθνικό πρόγραμμα ναυπηγήσεως του εθνικού πλοίου MILGEM, ως βάση για τη ναυπήγηση οκτώ κορβετών και τεσσάρων φρεγατών για το Τουρκικό Ναυτικό (Τ.Π.Ν.).
- Τοποθέτηση σε τροχιά, έως το 2023, δορυφόρων διαφόρων κατηγοριών.
- Εθνικό πρόγραμμα αναπτύξεως πυραύλων εμβέλειας έως 2.500 χλμ (δυνατότητα εξοπλισμού των και με χημικές κεφαλές).
- Έχει ήδη δημιουργηθεί Διεύθυνση Άμυνας Κυβερνοχώρου και ανάλογη υποδομή.
- Ανάπτυξη συστημάτων ηλεκτρονικού πολέμου, κρυπτογραφικών συσκευών, διακλαδική προστασία επικοινωνιών των μονάδων με τα επιτελεία, κέντρα ακροάσεως, αισθητήρες, παρεμβολείς κ.λπ.
- Ταχεία ανάπτυξη της ρομποτικής με έμφαση στις στρατιωτικές ανάγκες, η οποία οργανώνεται, εξελίσσεται και υποστηρίζεται από το TUBITAK.
- Μη επανδρωμένα αεροχήματα σε ξηρά, θάλασσα και αέρα.
- Προοπτική απόκτησης 100 μαχητικών αεροσκαφών F-35A καθώς και σχεδίαση και ανάπτυξη εθνικού μαχητικού αεροσκάφους. Ειδικά, το ζήτημα του συνολικού αριθμού F-35A θα έχει άμεση σχέση με την προμήθεια τα S-400.
- Ολοκλήρωση παραδόσεων των νέων F-16 Block 50+ (Peace Onyx IV) και μαζικός εκσυγχρονισμός 165 μαχητικών (97 F-16 Block 40, 68 F-16 Block 50) σε επίπεδο Block 50+.
- Πρόγραμμα προμήθειας 4 αεροσκαφών εγκαίρου προειδοποίησης και ελέγχου (ΑΣΕΠΕ) τύπου B737.

---

54 Πηγή: thinknews.gr (<https://www.thinknews.gr/defence/anaskopisi-ton-tourkikon-exoplismou-piotiki-diastrasi-tis-apilis>)

- Προμήθεια 10 μεταφορικών αεροσκαφών τύπου A400M, δύο αεροσκαφών διοίκησης και ελέγχου τύπου Gulfstream, ανάπτυξη και κατασκευή αεροσκαφών βασικής εκπαίδευσης (Hurkus).

- Ανανέωση ελικοπτέρων γενικής χρήσεως με το T70 της Sikorsky στο πλαίσιο συμπαραγωγής η οποία θα αποδώσει 121 μονάδες για τις Ένοπλες Δυνάμεις και τις λοιπές κρατικές υπηρεσίες, την MIT, την Στρατοχωροφυλακή κ.α. φορείς.

- Επαύξηση δυνατοτήτων στον τομέα της αερομεταφοράς συντελείται με προμήθεια οκτώ CH-57F Chinook, τα οποία για πρώτη φορά εισάγονται στο τουρκικό οπλοστάσιο.

- Πρόγραμμα προμήθειας 15 ελικοπτέρων έρευνας και διάσωσης για τις ανάγκες της Διοίκησης Ασφάλειας Ακτών.

- Ναυπήγηση έξι υποβρυχίων Type 214 σε τουρκικές κλίνες.

- Ναυπήγηση 16 περιπολικών τύπου P1200

- Τέσσερα σκάφη μεταφοράς ομάδων υποβρυχίων καταστροφών τύπου MRTP22U

- Δύο αποβατικά πλοία LST και οκτώ ταχέα αποβατικά LCT, ένα πλοίο διασώσεως υποβρυχίων και ένα βοηθητικό.

- Ναυπήγηση ενός πλοίου αμφίβιας εφόδου LPD με δυνατότητα μεταφοράς ενός τάγματος πεζοναυτών, ελικοπτέρων, αεροστρώμων και ικανού αριθμού ΤΟΜΠ και ΤΟΜΑ.

- Ανάπτυξη τεχνολογιών υποβρυχίων οπλικών συστημάτων όπως το Ahtarot της Aselsan το οποίο θα καλύψει απαιτήσεις στον τομέα αποστολών παράκτιας ασφάλειας.

- Το Τ.Π.Ν. έχει διακηρύξει την πρόθεσή του να εξετάσει σοβαρά την προοπτική προμήθειας ενός μικρού αεροπλανοφόρου εκτοπίσματος έως 40.000 τόνων από το οποίο θα μπορούν να προς-απονηώνονται αεροσκάφη VSTOL.

- Ενίσχυση της Διοικήσεως Ασφαλείας Ακτών με ναυπήγηση νέων συγχρόνων περιπολικών πλοίων διαφόρου εκτοπίσματος, με αυξημένες επιχειρησιακές δυνατότητες.

- Ναυπηγήσεις πλοίων ερευνών (Barbaros), συλλογής πληροφοριών, ωκεανογραφικών, διασώσεως υποβρυχίων, εκπαιδευτικών κ.λπ..

- Εθνικά προγράμματα αναπτύξεως όπλων και αισθητήρων (κυρίως της TUBITAK), όπως το βλήμα cruise SOM (150 – 200 χλμ), βόμβες και πυρομαχικά διαφόρων ειδών και δυνατοτήτων (σκοπός η αυτάρκεια), τορπίλη (AKYA), αντιαεροπορικό βλήμα, αντιαρματικά βλήματα (προσαρμόζονται και σε επιθετικά ελικόπτερα και UAV), τυφέκια ελευθέρων σκοπευτών κ.λπ..

- Κατασκευή πλωτών γεφυρών εφόδου Samur, ΠΕΠ και πυροβόλων (370 αυτοκινούμενα οβιδοβόλα τ. Firtina των 155 χλ., 160 ρυμουλκούμενα Panter 155 χλ. κ.λπ.). Παράδοση 12 αμφιβίων τεθωρακισμένων οχημάτων μηχανικού και προμήθεια 36 γεφυρών Leguan.

- Συνολικά 336 τακτικά τεθωρακισμένα τροχοφόρα οχήματα μαζί με 1.075 οχήματα φορείς όπλων και 2.720 τροχοφόρων οχημάτων, έρχονται να προστεθούν στο δυναμικό του Στρατού.

- Ο τομέας της αντιαεροπορικής άμυνας επίσης τελεί υπό πλήρη αναβάθμιση καθώς η εγχώρια βιομηχανία μετέχει ενεργά στην «εθνικοποίηση» όπλων και συστημάτων.